

הרב יעקב טריבין

ירושלים

ספר פסקי הגר"א

א. ספר "פסקי הגר"א".

ב. העיקר הראשון.

ג. האם העיקר הראשון מוסכם?

ד. גישתו הייחודית של ה'ביאור הגר"א' ל'שולחן ערוך'.

ה. היחס בין ה'מעשה רב' ו'ביאורי הגר"א' לשו"ע.

ו. הי עדיף טפי, המעש"ר (ושאו פירושים) או הביאור הגר"א?

מאמר זה מתפרסם לקראת הופעתו בקרבן אי"ה של הספר 'פסקי הגר"א השלם', ע"י צוות ת"ח מ"מכון פסקי הגר"א", הכולל בחוכו לראשונה את כל פסקיו והנהגותיו של רבינו הגר"א ז"ל לפי סדר סימני השו"ע. הספר מבוסס על פסקי הגר"א של הגרצ"ה לעמפערט ז"ל, ונוסף עליו תוספת מרובה על העיקר מתוך דברי מרג"ח הח"ח במשנ"ב [שעה"צ וביאור ל"ל], והחזו"א זללה"ה, 'ליקוטי דינים' מאת הגרנ"ה מביאלוסטוק מתוך 'סידור הגר"א' שהו"ל. וכן כל הנהגות המעשה רב' לראשונה על סדר השו"ע, וליקוט עצום מכל ספריו וספרי תלמידיו [מהם בכת"י], בתוספת ביאורים ומו"מ בדעת רבינו ומסקנתו להלכה. ה' יעזרם להו"ל במהרה. לכותב השורות היה למראה עיניו טיוטות מפסקי הגר"א השלם, וציין אליו כמה פעמים לאורך המאמר.

למותר לציין, כי כל דברינו במאמר זה, עוסק אך ורק בדיון על חלק זה של תורתו הנגלית של רבינו הגר"א, ביאורו לשו"ע [שאף שת"ח רבים עוסקים בתורת הגר"א בענייני אגדה וכדו', חלק זה זניח ביותר]. על אישיותו וגדולתו אין אנו מדברים בו כלל ועיקר, הרברים שבהשגתנו - כבר ידועים ומפורסמים.

כל גדולי ישראל שלאחריו הסכימו כי דוגתו כאחד מן הראשונים [ויש שאף הוסיפו ע"ז], ורבינו הלא כתב בפירושו למשלי (א' א') כי הלומד בספר צריך לידע מי הוא המחבר, כי אם יהיה המחבר גדול בחכמה, בודאי יהיה בספרו חכמות גדולות כו' ע"ש [ובהקדמת מוהר"ח לספד"צ כ' ב' חיבוריו לעומת חכמתו כטיפה מן הים], ובאדרת אליהו ריש דברים: 'צריך האדם לדעת אם רוצה ללמוד בספר, מי עשה הספר, ועם מי למד, כי אף אם המחבר היה אדם גדול, אם היה לומד עם תלמידים קטנים, אז אינו מגלה להם סודות ותעלומות החכמה'. נמצא כי חלק עיקרי מהתועלת שיצא מן הלימוד בביאור הגר"א הוא לדעת את הרקע לחיבור ומהו ייעודו וע"כ אקווה כי הידיעות הרבות במאמר זה יהיו לתועלת לומדי ביאור הגר"א בעיון.

ברצוני להודות להרבנים הגאונים: ר' אליהו סנדומירסקי, ר' אליהו רוזנבלום, ר' מאיר רקובסקי, ור' חנוך נריה שליט"א שעברו על חלק גדול מהחומר והעירו הערות מועילות כידי ה' הטובה עליהם, ישלם להם ה' פעלם ותהא משכורתם שלימה.

א

ספר "פסקי הגר"א"

בשנת ה' אלפים תרל"ה יצא לאור עולם הספר 'פסקי הגר"א' על שו"ע חלק אורח חיים, מאת הגאון ר' צבי הירש לעמפערט זצ"ל אב"ד דגודלעווא. מיד לאחר הקדמתו (נמצא בדפו"ר בלבד) הוא כותב כי "מטעם הכמוס עימו" אינו מדפיס ההסכמות שניתנו לו לחלק זה (ראה להלן השערותנו בזה)². לאחר מ"כ כשהוציא על שו"ע חלק יורה דעה, הדפיס ההסכמות על אורח הנ"ל, הלא המה: הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל מקאוונא, ומורי צדק דווילנא ה"ה הגאון ר' יוסף זצ"ל בעל הגהות 'פורת יוסף' על הש"ס, והגאון ר' בצלאל הכהן זצ"ל בעל הגהות 'מראה כהן' עהש"ס, וכן ההסכמה מהגר"ר יעקב אליה זצ"ל מסלאבאדקא³. כך, שלאחר יותר מעשרים

1 בספר אור גדול להגדול ממינסק, סי' ג' נכתב [בשנת תרס"ח] אל 'כבוד הרב המאור' ג החו"ב סיני ועוק"ה כ"ש מו"ה צבי לעמפירט נ"י האב"ד סטאלאוויטש'. (ואגב מעניין שם דבריו 'הנה בגוף הדין רבו המחמירים מהראשונים גם מהאחרונים ... וממש לא ראיתי לאחד מהפוסקים שיתיר למעשה רק בספר התרומה. אמנם מה גדול מאד כח הרב הגאון הגדול ר"ח זצ"ל מוואלאוין בתשובתו... שממך להלכה ולמעשה על ס' התרומה הנ"ל, וכל התשובה ההיא סובבת ונסמכת על דברי מוהר"ח בחוט המשולש הנ"ל. וראה להלן בדברינו על דרכו של מוהר"ח בהוראה).

2 ז"ל שם: 'אודיע נאמנה בשער בת רבים כי אחמתי מחברתי דנא ע"י הסכמת גאוני וגדולי זמנינו, אשר היה מחברתי זה תחת עין הבקורת שלהם ושמו עיונם עליו ברובו ככולו, כאשר כבר האריכו בספרתם בהסכמתם אשר ת"י בכתובים, וביחוד מהגאון הגדול אב"ד דעיר קאוונא שליט"א, ומגאוני מו"ץ דעיר ווילנא שליט"א, והאריכו לספר בשבת ותועלת מחברתי דנא וכתבו אזהרתם ובקשתם שלא יסיגו גבולי, אך מטעם כמוס עמדי לא יכולתי להדפיסם' ע"כ שם. [המעין בהסכמות, יראה כי דבריו שהאריכו לספר כו' וכתבו אזהרתם וכו', מכוונים רק על מו"צי דווילנא ולא על הגר"א מקאוונא].

3 הגר"ר יעקב אליהו [בן מוהר"ר אוריה] סג"ל הלוי, הוא ניהו תלמידו של הגאון האדיר הנודע מוהר"ר אליהו רגולר זצ"ל בעל יד אליהו אב"ד קאליש. ושם בפסקים סי' צ' כתב תשובה לאיש כרית דיי"נ הרב החרי"ב המפורסם י"א כבוד שמו כהנולל בשער מוהר"ר אליהו יעקב הלוי נ"י שהיה הגאב"ד דק"ק סלאבאדקי. מוהר"ר רגולר היה תלמיד מוהר"ח מוואלאוין בנסתרות (ויש ממנו גם הערות על ביהגרא לספד"צ. ראה גם בעליות אליהו ממנו טעם ע"ד הנסתר בסיבת עיכובו של רבינו מלעלות לאר"י, וע"ע ביד אליהו סי' י"ג וכו'), ומכתיב מדרשו של רבינו הגר"א בכל נפשו (ועיין לו בפסקים סי' כ"ה מ"ש על גדולת הגר"א), ונהג כמנהגיו ואכמיל (ע' 'תולדות אליהו', ובפסקי הגר"א השלם סי' רע"ד רפ"ח ועוד). מלבד הגר"א, גם הגר"ר יהושע העשיל לוויין ז"ל, חתן נכדו של מוהר"ח, בעל 'עליות אליהו' (ראה עליו במאסף ישורון ה' עמ' תשמב ואילך, וישורון ר' עמ' תש ואילך), והגה"צ ובי נחומק' מהורודנא (מרביתיו של הח"ח זצ"ל) היו תלמידיו של מוהר"ר קאליש ז"ל.

שנה⁴ כשהו"ל על חלק יו"ד (בהיותו אב"ד שטאלאוויץ⁵), הדפיס גם את ההסכמות על חלק יו"ד מהגאון האדר"ת זצ"ל אב"ד מ"י, משנת תרנ"ז (והוסיף אף כמה הערות), ומהגאון ר' יחיאל מיכל עפשטיין זצ"ל בעל ה'ערוך השולחן' משנת תרנ"ט, ומהגאון הנודע ר' רפאל שפירא זצ"ל מוואלאזין (ת"נ"ז) בעל ה'תורת רפאל' חתנא דבי נשיאה רבינו הנצי"ב זצ"ל מוואלאזין, לאחמ"כ הדפיס חלק יו"ד יחד עם חושן משפט בשנת תרס"א, ובו צירף שוב הסכמה נוספת מהגאון האדר"ת משנת תר"ס, ומבעל ערוה"ש הנ"ל משנת תרס"א (ובחלק חו"מ ניכר שמביא ממנו הרבה ב'עמודי אש' שלו). ונוספה בו הסכמת הגאון ר' שלמה הכהן מו"ץ דוויילנא (אחי הגר"ר בצלאל הנ"ל) בעל 'חשק שלמה', עה"ש ותשו' 'בנין שלמה', על חלק יו"ד, משנת תר"ס (נכמ"כ הוסיף כמה השגות על דבריו בתוך פסקי הגר"א, בס' ב' ופ"ז ע"ש בהג"ה). והאחרון⁶ הוא בשנת תרס"ב בהוציאו לאור חלק אבן העזר קיבל שוב הסכמות מבעל ערוה"ש ומבעל חשק שלמה. בסה"כ קיבל הסכמה משמונה מגדולי ישראל.

לכשנתמנה מוהר"א הנ"ל לאב"ד קאליש בחר בתלמידו הגר"א הלוי הנ"ל לשרת פני העיר במקומו בסלאבאדקא, בוילימפול. ומפני כבוד מורו לא קיבל תואר רב העיר (תולדות אליהו עמ' 26 לרא"ל פרומקין). שם שימש יותר משלושים שנה משנת תר"ט עד תרמ"ב לערך (לתולדות היהודים בקובנא וסלבודקא, עמ' 192).

מלבד הסכמת הגר"א לפסקי הגר"א (ובתולדות הנ"ל נעלם ממנו הסכמה זו), כתב גם הסכמה לספר "כתיבה תמה" (כתוב לחיים) [שהוזכר במ"ב כשנת סופרים שלון], ושם באות צד"י הביא השמועה הידועה מרבינו הגר"א (נמצא גם בכת"י הגר"ש מאלצאן המכונה 'אור חדש') דגרים בוהר דלא כהארי"ל, עיי"ש, ואשר להכי חששו לו מרגן הר"ח (ע' ס' הצדיק ר' שלמה בלוך עמ' מ"ב) והחזו"א (ע' ס' צדקת הצדיק מכתבו 'והראו לי ספר כתוב לחיים וכתוב שם דהגר"א הגיה בוהר, וכן קלא דלא פסיק דהגר"א חלק על זה') בפסילת הצד"י הפוכה. (הסכמתו שם היא לצד כל בית מדרשו של הגר"א: 'הגרד"ל, הגר"א פריד מוואלאזין חתד"נ דמוהר"ח, הבית הלוי, הנצי"ב, הגר"ר בצלאל הכהן, הגר"ר יחיאל העליר [בעל שו"ת עמודי אור], הגר"ר חיים ברלין]. כן כתב גם הסכמה על ס' 'דברי חיים' יחד עם חבורתא קדישא דיליה (המאן מלבי"ם, הגר"ר אליהו גוטמאכר, רצ"ה קאליש, הגר"ר בצלאל הכהן, הגר"ר אליהו חיים מייזל מלודד, הגר"ר שמואל זנוויל קלעפיש, הגר"ר עזריאל היילדיסהיימר, והגר"ר יהושע העשיל לוין הנ"ל).

הארכנו בכ"ז, מפני שדברים אלו אינם ידועים לרבים.

- 4 והגר"ש הכהן שכתב (בהסכמתו ליו"ד משנת ת"ס) יותר משלושים שנה לכאן אגב שיטפיה הוא.
- 5 ובסוף הקדמתו לחלק אה"ע כותב: 'אחזקנא טיבואת לאנשי מחני פה עיר שטאלאוויטש זה משך זיך שנה אשר אני יושב פה' וכו'.
- 6 הסדר שכתבתי מכאור הוא מתוך ההסכמות כפי שיראה המעיין בדברי המסכמים. וראה בהקדמות המחבר שנראה כי חיבר חלק חו"מ לבסוף, דהרי כותב שם [משנת תר"ס] דבתלת זמני הוי חזקה ועתה עושה ד' רגלים עיי"ש, וכך בסוף חלק אה"ע מתפלל שיוכה ליכנס בשערי משפט. אך המדייק בדבריו רואה כי רק חזל בחלק אה"ע וכפיה"נ סימנו לבסוף, ובהקדמה לאה"ע עצמו כותב 'ובשו"ע אה"ע הזה אברך על 'מוגמר'. וראה בסוף חלק חו"מ כ'כבוד מלכים' שלו [מאימת הצנווה, כן גם בערוה"ש ריש חו"מ] הוא חותם משנת תרס"ד. [יתכן כל הנ"ל בגלל מחלתו בעיניו הנוכח להלן].

לאחמ"כ כשהדפיס דפוס שני בדפוס 'האלמנה והאחים ראם', ראשונה בשנת תרס"ב חלק יו"ד, שנה אח"כ בתרס"ג חלק או"ח, ובתרס"ד חלקים חו"מ ואה"ע (ובסופו נדפס הודעה אל הקוראים בו הוא כותב כי זכות הדפסת הספר פסקי הגר"א עם עמודי אש על ד"ח שו"ע או"ח (עם הרבה הוספות ותיקונים על הנדפס מכבר) יו"ד חו"מ ואה"ע"ז נקנו מאת המחבר לדפוס הנ"ל וכו'. במסגרת מחקרי זה מצאתי רק טעויות וחסרונות מדפו"ר שטעו המדפיסים בהעתקתם⁷ וללא כל תוספת ניכרת). המהדורה המצויה כיום הינה צילום ממהדורת האלמנה הנ"ל, בשנות תרס"ב-ד' הדפיס על כל ד' חלקי שו"ע יחדיו בכרך אחד [או בב' כרכים, ב"ב תשל"ב]. מאז ועד עתה לא נדפס ונסדר מחדש וכמעט לא ניתן כיום להשיג מהדורה זו.

בתוך 'ספר הגר"א' (שי"ל ע"י מוסד הרב קוק) - ספר זכרון לתורתו של הגר"א (במלאת מאה וחמישים שנה לפטירתו [תקנ"ח], בשנת תש"ח), [בו התפרסם לראשונה פ"י 'באר אליהו' - פירושו של הראי"ה קוק זצ"ל על ביאור הגר"א הל' דיינים], ובו ד"ת מרכנים שונים על משנתו של הגר"א, צירף המו"ל את 'פסקי הגר"א' של הגרצ"ה זצ"ל על תחילת חלק או"ח עם קצת הוספות מועטות ממנו (אשר נקרא בשם 'זוהר ליהודה').

בספר הנ"ל מובא סיפור פלאי שסיפר הגאון ר' צבי פסח פראנק זצ"ל רבה של ירושלים אודות המחבר של פסקי הגר"א, ה"ה הגרצ"ה ז"ל. וז"ל שם: 'זכורני שלפני ארבעים וחמש שנה קבלתי את פני הגר"צ לעמפרט בבואו ליירושלים ת"ו והביא עימו את חיבורו פסקי הגר"א, אז סיפר שחיברו זה עלה לו ביגיעה רבה של שנים עד שמתוך רוב עיין וכתיבה נחלשו עיניו ואבד מאור עיניו, ואחר שהשתמש ברופאים וברפואות וגלאו למצוא מרפא לעיניו ואמרו לו נואש, עמד ונסע לוויילנא, והוליכו אותו לקבר הגר"א⁸, עמד שם בתפילה ואמר מתנייתא דמר קא מתנייתא ומסיבה זו נאבד לי מאור עיני לכן במטותא מיניה דמר שימליץ עבורי שיוחזר לי מאור עיני למען אוכל להשלים את ספרי וללמוד וללמד, והנה הוא חוזר לביתו וכעבור ימים מועטים שב איתנו ושתי עיניו נפקחו לראות את האור כי טוב ובא לעיה"ק בריא ושולט בשתי עיניו. עכ"ל⁹.

- 7 ולדוגמא בכל מקום שכתב הגרצ"ה סעי"ב שהמונה סעי"ב הם הבינו שכונתו לסעי' ב'.
- 8 וראה בתולדות הח"ח מבני רא"ל שהביא שכשחלה הח"ח רצה שיוליכוהו לקבר הגר"א עם התו"כ שהו"ל עם הגהות הגר"א לראשונה (ע' ב"מ פה ע"ב מתנייתא דמר כ"ו). כך גם מוהר"ח נשתתח על קבר הגר"א (ס"ס נפה"ח הנדפמ"ח עמ' תמז). ואינו עניין לדברי הגר"א באגרתו.
- 9 בסוף חלק יו"ד כותב בעל פסקי הגר"א 'ברכת אב': 'זכור נא ה' לטוב את בניי שליט"א, הוא ניהו בני הבכור הרב הגביר מופלא ומופלא בתורה ויראת ה' כש"ת מהור"ר אברהם נחמיה לעמפרט שליט"א עם רעייתו בניו ובנותיו וכל יוצאי חלציו מאיים רחוקים ממדינת אמעריקא נודע שמו ברב פעלו כמעשי צדקה וחסד כי הוא עושה ומעשה בכל ענינים הנעלים במוסדות הנשגבים והנאדרים בקודש במחנה ניו-יאק ובציר הקודש ירושלים תוב"ב'. ומאריך וממשיך להזכיר את בנו מוהר"ר שלמה, את שני בנותיו הנשואים הא' למהור"ר אברהם פאלטעראוויץ, והב' למהור"ר יחיאל העליר אב"ד קידאנאו [א"ה, דודו זקנו הוא ניהו הגאון בעל שו"ת עמודי אור], ובנו האחרון הבחור

נראה שעל מעשה זה רימו הגרצ"ה בהקדמתו לאה"ע [וכפי הנראה נס זה התרחש לאחר כתיבת ג' החלקים הקודמים] בזה"ל 'ובעיני ראיתי אשר זכות מרן הגר"א זצ"ל עמד לי ויעזרני ה' הטוב ונתן חילי לאורייתא להשלים מלאכתי מלאכת הקודש הלזו על כל ד' חלקי השו"ע'.

הנה שעלה לארה"ק בשנת תרס"ג [מיד כטסיים את הדפסת כל ד' חלקי פסקי הגר"א]. לדאבון לב הגרצ"ה נפטר בירושלים בסה"כ כשנתיים לאחר שזכה לחונן את עפרה של אר"י בשנת תרס"ה ז' אדר ראשון, בהיותו בן שבעים שנה במדויק, תנצב"ה.

למרות שלא שמענו הדים מרעש גדול שהספר עשה, וגם הפוסקים לא התייחסו כ"כ לספר זה¹⁰, וכפי הנראה שלא נתקבל כל הצורך לפי כבודו ומעלתו¹¹, [ואף מצאנו כי

גרשון. בעת שביקרתי בבית החיים שבהר הזיתים [תשע"ז] ראיתי את קברם של ב' בני הנ"ל, ושם מצויין על מצבת קבר 'הרבני התורני נחמיה למפרט' כי נפ' בשנת תרפ"ח, וכן קברה של אשתו מרת שרה. ושל ר' שלמה. תנצב"ה.

10 בשעה"צ כס"ב ב' ס"ק י"ז כתב 'ועיין בביהגר"א ופשוט בדומניו מודה להט"ז ותשו' מהר"י ברונא, וכן מצאתי כתוב בספר', ולא פי' לאיזה ספר כוננו. וכפי הנראה כי כוונתו לספר פסקי הגר"א, שכ"כ ב'עמודי אש' שלו שם. וע' במאסף ישורון ל"ב (עמ' ת"ה הע' 18) שנת' הכוונה בזה כי רבינו לשיטתו ס"ל הכי.

11 המחבר כותב בהקדמתו לחלק יו"ד 'וכבר זכו לי מן שמיא להוציא לאור פסקיו של מרן ז"ל על אר"ח. ותל"ת כי חכמי וגאונים הזמן ראוהו יאשרוהו. ובתוך ספרי הפוסקים ממנו עד כי זכיתי כי מעט דברי אשר שם על ספר "מעשה רב" נדפס על שמי עם הגהות שאר גדולי מגאונים הזמן אשר כפי מך ערכי איני כדאי והגון לכך. כוונתו, למעשה"ר מהדורת ווילנא תרמ"ט המפוארת שהו"ל ר' שמואל יעונין מהורודנא [גיסו של הג"ר יהושע לוין בעל 'עליות אליהו'] עם קובץ מפרשים רחב, ובין השאר ליקט מה'עמודי אש' הערות על מעש"ר וקראן בשם 'חידושי מהר"ץ'. [מעש"ר במחכונות זו - ללא כל תוספת - י"ל עתה [תשע"ז] ע"י מוסד הרב קוק].

ובאמת ראשית רעיון זה כבר הובע בתוך ביאור הגר"א בחלק אה"ע שיצא לאור לראשונה רק עד הל' קידושין (ס"י כ"ו) דפ"ר [ומאו נשמטו כלא הין] שבסופו הובא ע"י המסדר עצמו את כל 'המחודשים' [נעין מה שעשה הב"י בחו"מ ועוד] שבביאורי הגר"א, וז"ל שם: 'החפץ לראות המקומות שהגאון משיג על הפוסקים באלו הסימנים עד הל' קידושין יראה איזה מהם בסימנים ובס"ק דלמטה' ושם מביא רשימה. מעניין הוא העותק דפ"ר הג"ל הנמצא בבית הספרים הלאומי בירושלים שיש בו מכת"י 'הוספות על הרשימה של הרב המסדר מהשגות שהשיג הגאון ז"ל על הפוסקים', ולאחר שמציין רשימת השמטות, מוסיף לכתוב 'אחר שקיבלתי מכתב מהרב המסדר נכד הגאון ז"ל [הוא הגר"מ] אשר זה הרשימה אשר בתחילת הספר לא מידו היתה זאת, רק שהמגיה אסף זאת מרעתו ושלא ככוונה השמיט מה שהשמיט מרשימתו, לכן ארשום עוד השמטות אשר בתחילה היה בדעתי להשמיט מחמת טעמים [ד"רין] (תיבה זו קשה לקריאה) אשר אמרתי אולי ג"כ טעם זה השמיטם הרב המסדר. ואלו הן ההוספות השניות אשר השמטתי בתחילה' וכאן הוא מוסיף עוד רשימת סימנים וס"ק. הנה לנו דבר מעניין, כי רשימתו זו האחרונה בתחילה נסתפק שמה אין כוונת הגר"א בזה לחלוק על שאר פוסקים, כי באמת לשונותיו שם רק בצורת קושיא וצ"ע על השו"ע, אך לבסוף לאחר שראה כי אין נאן דעה של נכד הגר"א שמתנגדת לכך, הוסיף רשימה זו לרשימת ההשגות של הגאון על הפוסקים.

היה עליו בקורת כמו שנביא להלן ב'עיקר השני', מ"מ רעיון הספר טומן בחובו שלושה עיקרים גדולים ויקרים בתורת אדונינו הגר"א ז"ל בביאורו לשו"ע, אשר אינם ברורים דיו ולא היו מקובלים כ"כ בזמנו¹². ולמעשה ספר זה יצר מהפכה בכל צורת הלימוד בתורת הגר"א [המחבר בעצמו מעיר כן בהקדמתו על כך שהוא הראשון שחיבר ספר בסגנון זה, כפי שנראה להלן].

ראוי לציין, שכעין דוגמת ספר כזה, ישנו בתוך ספר 'צבי וחמיד' [ווילנא תרמ"ב] להגר"ר צבי שור ז"ל מאמדור, ר"מ בביאליסטוק, שהדפיס 'קיצור מביאור הגר"א ז"ל על יו"ד', וכן על חו"מ ואה"ע, ועניינו כעין פסקי הגר"א להגרצ"ה [ניתכן שלכך לא המשיך לערוך על אר"ח כי כבר הגרצ"ה יצא בזה יד"ח כאשר הוציא לפניו בשנת תרל"ה, וגם שינה הלשון מ'פסקי' הגר"א ל'קיצור' מביהגר"א, אולי מהטעם שיתבאר לפנינו] בצורה מקוצרת מאד¹³. ובאמת כי הראשון להוציא רעיון זה לפועל היה במו"ל את הביאור בתוך ביאור הגר"א חלק אה"ע שיצא לאור לראשונה רק עד הל' קידושין (ס"י כ"ו) דפ"ר [ומאו נשמטו בדפוסים שלאחריו] שבסופו הובא ע"י המסדר עצמו את כל 'המחודשים' [כפי שעשה הב"י בחו"מ ועוד מחברים] שבביאורי הגר"א, וז"ל שם: 'החפץ לראות המקומות שהגאון משיג על הפוסקים באלו הסימנים עד הל' קידושין יראה איזה מהם בסימנים ובס"ק דלמטה' ושם הביא ורשימת מקורות. וראה הערה¹⁴. וגם בכת"י

12 הנה ודאי עיקרו של הספר הוא הפוסקים מהגר"א. והוסיף עליו הרה"מ"ח הערות נוספות בשם 'עמודי אש' [נעל שם הוריו הר"ר שלמה ומרת אסתר], ובלשון השער כתב 'מצורף לזה מעט חידושים מילדי שכלי מה שחנני ה' להוסיף לקח עפ"י שיטת הגר"א זצ"ל, או ע"פ שיטת האחרונים ז"ל בדברי הגמרא והפוסקים הראשונים ז"ל'. באר"ח כתב בסה"כ נ"ז הערות, הרבה מהם אינו עניין בדוקא לדברי הגר"א כלל וגם הקשורים לדעתו אינם הערות על עצם ביאור הגר"א אלא דיון ע"פ דעתו וכדו'. בחלקים הבאים האריך יותר ויותר בעמודי אש [וכמבואר גם בהסכמות, עיין שם] ביו"ד ס"א הערות, באה"ע ע"ב הערות, ובחו"מ ק"ח הערות.

13 בהקדמתו כותב: 'חברתי ולקטתי קצור פסקי דלכות דעתו הגדולה והרחבה של הגר"א ביו"ד גם מאה"ע וח"מ בקיצור נמרץ, וגם הגהותיו בכל אלו חלקי השו"ע בהמחבר ורמ"א ומפרשיהם, ומי לא יבין תועלת הגדול שיצמח מזה, אצ"ל למי שאין לו שו"ע עם ביאור הגר"א ודאי כאשר יראה זה הקצור ישמח ויגל מאד שהביא לביתו דבר יקר כזה, ואף מי שיש לו שו"ע עם ביאור הגר"א יתבונן בדעתו התועלת שהבאתי לו, אשר צללתי בים ביאורו והעליתי פנינים יקרים המאירים עינים וערכתי מטעמים לחיך יטעם אשר בלי חפוש זכל מוכן לפניו, דברים יקרים ונצרכים מאד מאד, אשר נכמה מקומות ממש בלתי הגהותיו לא יכינו הפשט לאמתו, ובפרט בחו"מ עם באורו שהוא יקר המציאות עתה'. ובהסכמת הג"ר מנחם מענדל (בעל צמח מנחם) כותב לו: 'גם בהאחרון הגדיל לרעות בגנים גן הלכה פסוקה בשו"ע וללקוט טושנים פסקי הלכות וחידושים מביאורי הגר"א ז"ל, דלה דלה ממעין טהור וצלה בידר מו"מ' וז"ל ביה טימא'.

14 בעליות אליהו: 'יהוא [נ- מהר"מ] סידרו עם הערות ממנו בצד הגליון, וגם מורה מוצא תוכן החידושים בביאורו, לבד בסוף הספר, נלאה לציין כל דבר חדש, ועוב אומס'. (כוונתו כי מלבד דבריו בסוף הספר, גם הערותיו בעידי הביאור לפעמים אינו מעיר אלא כותב שכאן משיג רבינו וכו' וכו', רק לציין כמורה באצבע עיש חידוש הלכה בזה, כדרך שעשו הב"ח והפ"מ בציון סימן מיוחד לחידושיהם להלכה).

ביהגר"א לחו"מ המכונה 'באר שבע', מכת"י ר"א לנדא בן הגר"מ נכד הגר"א, הכותב בסוף הקדמתו: 'מצאתי בדברי א"ז הנ"ל ארבעה מאות וארבעים השגות על גדולי האחרונים וצייתנים כל אחד במקומו הראוי לו'.

שלושת העיקרים הם כדלהלן: א'. עצם הגישה למטרת ותכלית החיבור של ביאור הגר"א. ב'. היכולת והיומרה לבוא לביור תמצית מסקנתו והכרעתו. ג'. כובד משקל הכרעותיו. ונפרט זאת אחד לאחד בעז"ה, ומהם יש ג' ענפים זו למעלה מזו.

העיקר הראשון

היסוד והשורש לכולם, שתפס כי החיבור 'ביאור הגר"א' הוא אינו כענין שמו¹⁵ לבאר דברי השו"ע גרידא, או רק כמראה מקום למקורותיו, וכעין שעשה זקינו בבאר הגולה, אלא בא להכריע להלכתא, בדמקום שרבינו כותב 'וכן עיקר' או 'צ"ע' וכדו' לשונות כעין אלינו, אינו כתמיה על שיטה מסוימת ורך לימודו או לכתוב שכן עיקר בהפוסקים וכדו', אלא כוונתו לדחות שיטה זו מההלכה, וכן כל 'צ"ע' שכתב כונתו להסיק כהשיטה שכנגד. מסקנא זו היא אחריות גדולה, וכבר בהקדמתו עומד הגרצ"ה על ספק זה ומוכיח ראייה אחת כדבריו ומבאר מדוע לא קדמוהו בזה הגדולים שלפניו. וז"ל שם: 'זאי משום דלא ניחא ליה למרן הגר"א ז"ל שנסמך עליו להלכה מש"ה הסתיר דבריו ורק לישרים אשר המה יבינו מרמז דבריו, משום שלא לסמוך עליהם להלכה הוא נרמז, ודי לחכימא ברמיזה זו. א"כ תמיה גדולה על בעל החי אדם¹⁶ ורבים מהאחרונים אשר הביאו דינים מיוחדים מדעת הגר"א ז"ל, מי התיר להם לגלות סוד מרן הגר"א ז"ל, דברים שנאמרו בלחישא מי התיר להם לפרסמם? על כן אומר אני מדכתבן מרן הגר"א ז"ל בספר וחקקן בעט ורצונו היה כי יוחקו בעט ברזל על מכבש הדפוס למען יעמדו לדורות עולם ודאי גם רצונו היה דיתאמרו בין מורי הוראה ובשערים המצויינים בהלכה. ומה שלא ביאר פסקיו או מה שלא קדם אחד מגדולי הדורות שלפנינו לזכות בענין טוב כזה, אפשר כי מקום הניחו לי מן השמים וזה מנת חלקי בעמלי לזכות בטוב¹⁷'.

15 בס"י שכ"ח סעי' י"ז קרא הגר"א לעצמו 'ביאור' 'אבאר' [וכן בס"י רמ"ז סק"א 'ואבאר הענין ויבא השו"ע על נכון'. ושם סק"ט 'ויתבאר'], וביו"ד קכ"ג סוס"ק כ"ג 'פירוש' 'אפרש'. וכן ביו"ד קע"ז 'ועכשיו אפרש אחת לאחת' [ובביאורו] ס"י ש"ח ס"ד 'וכן משמע מפירושו הגר"א'] ואמנם התלמידים קראו לו בכ"מ 'שו"ע של הגר"א' וכנ"ל.

16 במהדורה הנפוצה כתוב 'ח"ב' והוא טעות המדפיסים לבית משפחת ראם (ראה לעיל הע' 8), ובדפוסו על א"ח כתוב 'ח"א'. ולדוג' בחי"א כלל י"ד ט"ז 'ונהגין במדינות אלו להניחן ועכ"פ ראוי ונכון שלא לברך והגר"א נהג שלא להניחן בחול המועד (ע"י בביאוריו הגר"א ס"י ל"א סק"ד)'. ע"כ, וכן במעשה רב [אות קע"ד] 'אין מציין תפילין בחולו של מועד, ע' בשו"ע שלו ס"י ל"א סק"ד ד'. [ע"י בס' הצדיק רבי שלמה בלך עמ' קכ"ג שסיפר כי אף רבו הח"ח לא רצה להניח תפילין בחוה"מ וכו', וראה לשונו במ"ב ס"י ל"א 'ובפרט שהגר"א ז"ל כתב שאין לדעת ה"א עיקר בש"ס'. וע' אגרות סופרים מ"ז].

17 וכך בהקדמתו לאה"ע: 'זה יותר ממאת שנה כי לוקח לעולמים עיר וקדיש מן שמיא מרן הגר"א זצ"ל. לא נמצא אחד מיוחד מגדולי הדורות שעבדו לקבל עליו עבודת הקודש הזו לברר וללכך צוף

ומדבריו נראה כי מכל שרי המסכימים על ספרו הנ"ל, ובפרט מהגאונים האדר"ת, בעל ערוך השלחן¹⁸, כל מו"צ דק"ק ווילנא (ר' יוסף ר' בצלאל ור' שלמה), ובעת התורת רפאל, שהיו מגדולי וגאוני בית מדרשו של הגר"א ז"ל, ומשנת הגר"א תדיר היתה שגורה על לשונם, כי עצם הגישה נכונה היא, ורבינו ברוחב דעתו באמת נתכוין ובא בחיבורו להכריע בין דעות הפוסקים מראיות גדולות מחז"ל, ומסתמא קיבלו כך מרובם עד רבינו עצמו.

סמך לזה ניתן למצוא בדברי בניו הגאונים מוה"ר אברהם ומוה"ר יהודה לייב ז"ל בהקדמתם לאו"ח שכ"כ כתבו: 'וכן הבטיח לי שיעשה פסקי הלכות מארבעה טורים בדעה מכרעת לכתוב רק דעה אחת הישורה בעיני חכמתו בראיות חזקות ועצומות שאין להשיב עליהם. בקשתיו כמה שנים לפני פטירתו, והשיב לי פעם אחת אין לי רשות מן השמים', ע"כ. נראה מכך, כי אכן עניין ה'ביאור' מטרתו העיקרית היתה כמו מטרת חיבור ה'בית יוסף' שעל הטור¹⁹ כהנה לכתובת 'שלחן ערוך' החדש, אלא שלא איסתייע מילתא. ותלמידיו הקרובים כינו את ה'ביאור' בשם 'שלחן ערוך הגר"א' (מעשה רב, חיי אדם, ועוד רבים). ומוהר"ח באגרת לייסוד הישיבה הק' כתב כי הגר"א 'בכולם זכה להיות חלקו בהם להכריע בין הספיקות המתיילדות בדבריהם'. 'לא היה אצלו ספק בכל תוה"ק כי היה אצלו הכרעה בין השיטות'²⁰. 'ולא נשאר לו שום ספק באיזה הלכה וסוגיא בכל התורה לעת זקנותו וידע כל תושבע"פ כל הפוסקים עד האחרונים שעל השו"ע ובררם וכו' (מוהר"י משקלאו, בהקדמת ספרו פאת השלחן).

כפי שנראה להלן החידוש הגדול הנ"ל בעיקר ההבנה של ה'ביאור' של הגר"א, התרחב גם לימראי המקומות' שציין שבהם ניכרת הכרעתו הגדולה, וכו'. שהרי אף בהכרעותיו הברורות היה מקום לומר שאי"ז אלא דרך לימודו, שהרי אינו אלא פירוש וביאור לדברי השו"ע, ולא כחיבור שבו ביאר את דעותיו שלו. אולם כפי שניזכר, נראה שרוב רובו של בית מדרשו של רבינו הגר"א הסכימו בפשיטות ובברירות כי ה'ביאור' אינו אלא מה שנטיית לבו על סדר מילותיו של השו"ע. ומלבד שקרוב לודאי שהיה להם בזה קבלה מוסמכת שאם לא כן היאך יתכן להוציא ממנו דינים להלכה, מ"מ נביא

אמריו ולערך שלחן במטעמי הלכותיו ופסקיו כפי דעתו הגבוהה. ומקום הניחו לי מן השמים לצעיר כמוני שפל ערך ממוכני רוח בינה ודל שכל ופתחו לי שער ליכנס בקודש לשמש לברר וללכך דבריו כפי בינתי הדלה כי יהיו מובנים לקטני ערך כמוני ולערך שלחן טהור ומקודש לפני ה' כפי הוראת מרן הגר"א זצ"ל'.

18 ראה פסקי הגר"א השלם ס"י רע"ד בהג"ה, דכל 'מקובלני' שבערוה"ש הוא מביהמ"ד דהגר"א ז"ל. [בעל ערוה"ש היה גיסו (והחתנו ביו"ח) של הגאון הנצי"ב מוואלאדין. ואביו היה מק"ק שקלאוין].

19 שד"ח כללי הפוסקים ס"י יג ס"ק א' ב' שהשו"ע הוא רק קיצור של דבריו בבית יוסף על הטור, ואין לפסוק ע"פ השו"ע ללא העין במקורות הדברים שהובאו בכ"י. - וע' א"ר סו"ס שה שכתב 'זכמדרמה לי כיון שנשמט מכ"י בהעתקתו חיבת 'ביום טוב', וכשחיבר ספר שו"ע ראה בכ"י חשב דקאי אשבת'.

20 צוואת הג"ר דוד ממאקוב.

להלן כמה הוכחות מתוך הביאור עצמו שהדברים מוכיחים בעליל שכך הוא דרך החיבור הנ"ל. [ונדוגמא, כשמציין 'עין מג"א' או לט"ז וכיוצ"ב במקומות שהם לא ציינו כלל מקור לדברי השו"ע, רק הגבילו הוסיפו או התנו הדין באופן מסויים וכיוצ"ב, שכונת רבינו להסכים עם דבריהם, בהכרח כי אין כוונתו רק לציין כ'מראה מקום' בעלמא, אלא כוונתו לפסיקת הלכה].

והנה כלל גדול מאד התבאר מדברי בניו ז"ל הנ"ל, שאכן לא זכה [מן השמים] להשלים את מלאכתו. ובאמת פעמים אחדות אנו מוצאים כי רבינו אינו מכריע בין השיטות אלא מביא ראיות גדולות לכל שיטה מהש"ס. כדוגמא נציין:

- עי' שעה"צ סי' ח' סק"מ וגם הגר"א בביאוריו פה לא הכריע בין השיטות.
- בביאור"ל סי' ק"ד 'למעשה לא הכריע הגר"א כאיזה שיטה'.
- בביאור"ל סי' ש"מ לאחר סתירה בדברי רבינו מסיק 'ועל כרחק דהוא מראה פנים לכל שיטה שיש לה מקור גדול בתלמוד' (וע' פסקי הגר"א השלם סי' של"ד).
- במשנ"ב סי' שכ"ד ס"ק י"ז כתב 'וכן בביאור הגר"א לא ברירא ליה בזה'.

הטעם בכל זה כמש"נ, משום שעדיין לא בא לכלל החלטה איזה שיטה לקרב ואיזה לרחק. מכל זה נוכחים אנו לדעת כי הביאור נעשה באופן של בנין ע"ג בנין ונדרבן ע"ג נדרבן בתהליך מתמשך. כמו כן רואים אנו בעינינו כי לדוגמא:

- בהל' נדה ניכר קיצור גדול בדברי רבינו יותר משאר ההל' שמופיע בחלק יו"ד.
- בהל' זרעים שבי"ד שכל הנו"כ קיצרו מאד [מפני שלא נהגו דינים אלו בזמנם], וכאן הראה הגר"א כחו הגדול ובפרט בשיטותיו בירושלמי שם.

כך גם הגרצ"ה בהקדמתו לפסקי הגר"א על חלק יו"ד כתב 'כי על חלק יו"ד עמוק עמוק הוא ביאור של מרן הגר"א צוק"ל באיכותו הרבה יותר מעל שו"ע או"ח', והנה הכל מרועה אחד ניתנו בכתיב ממש בלא ספק כלל [כדלהלן], והכוונה

21 'אבל בשו"ע שלו לא הכריע בביאורו הלכה כדברי מי בזה' הגרד"ל בהערה על עליות אליהו שנתן טעם לאי עליית רבינו לאר"י. וגם בפעולת שניר על מעש"ר [רמ"ה] העיר שהגר"א בביאורו סי' תרצ"ב ס"ק ג' וד' הביא מקור לכל שיטה בלא הכרעה, דלא כהמעש"ר שם. (ראה להלן 'מעשה רב').

22 כפי שגם האיר הר"מ פטורבור בהערותיו לס' שלמת אליהו הל' טבילה.

23 ראה ירו' דפרי' שהדפיסו לראשונה פ"י הגר"א לירו' זרעים הביאו המדפיסים וז"ל שם (משנת תרפ"ב) 'העידו על רבינו הגאון ר"י מסאלאנט וצ"ל שהיה מצטער מאד על הביאור הנפלא הזה שלא נדפס, ויאמר כי הוא גולת הכותרת לכל חיבורי רבינו הגר"א ז"ל'. ע"כ. וע"ש בהסכמת הגר"ס משנת תרכ"ט ובהערות המו"ל שאיחר הגר"ס לתת הסכמה עד אשר חיפש ובדק ומצא כי כנים הדברים האלו אשר הוא כת"י קדשו בעצמו וכו' הבא בשולי היריעה וכו'. עיי"ש. [וע"ע מכתב מוה"ר אברהם בן רבינו להגרעק"א, ה' בספר אמרי שמואל על סערת אליהו].

שהוא 'עמוק באיכותו' היינו שרבינו ביו"ד הרחיב ביותר ועמד על כל פרט דין ודין יותר ממש"כ בחלק או"ח, ולו זכינו היה רבינו חוזר ושונה ומדקדק עד דק בכל פרט באו"ח. וביותר, מכל עניין ה'ליקוטים' (שנבאר עניינם להלן) אנו מגלים כי דעתו התבררה יותר ויותר, וכבר ידוע מאמר חז"ל "זקני ת"ח כל זמן שמזקנים דעתם מתוספת בהם" (שבת קנב ע"א), ופעמים רואים בו דרכים חדשות שלא נתחדשו לו כשכתב את ה'ביאור' ורק לאחר מ"כ התחדשו לו חידושים אלו²⁴. כך גם פעמים שאנו מוצאים ביו"ד שהוא חוזר בו ממש"כ באו"ח, מפני שכתב זאת לאחר מ"כ²⁵. וכ"ז כאמור מחמת שלא השלים את מלאכתו ליצור זאת כיחידה אחת של שו"ע מבורר, שלא איסתייעא מילתא ולא הניחוהו משמאי לסיים זאת, כי בעוונות עדיין לא בא מועד השעה וגזירת גלות עלינו שלא נמצאת הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד (שבת קלח ע"ב). ומזה נלמד כמה היה רב גובריה דרבינו ז"ל שאילו היה משלים את כוונתו בודאי כי דבריו היו מתקבלים על כל בית ישראל, כדרך שנתקבל שולחנו של מרן הבית יוסף²⁶.

ועכ"פ נמצינו למדים, כי מה שכן זכינו וכתב, ודאי שכתב זאת להלכתא, וזהו דעתו דעת תורה ולא דעת נוטה (חולין צ ע"ב). ואף שכתב את דבריו דרך ביאור לדעתו של הב"י, כבר כתבו בניו בהקדמתם כי פעמים כתב 'מה שלא שערו מרן הב"י'²⁷, וכן המסדר הר"י בהקדמתו שאף על דיני הרמ"א שכתב מ'דעת עצמו', הביא רבינו מקור

24 ית' בהרחבה להלן.

25 עי' פסקי הגר"א השלם סי' של"ז מס' שביתת השבת שהשיג ע"ד תשו' בית דוד בזה שכ' להיפך שאו"ח כ' אחר יו"ד. וראה להלן 'ליקוטים' בזה עוד. [ובביאור יו"ד סי' רצ"ד ס"ק מ"א ג"כ כ' 'כמ"ש [אני] באו"ח', עיי"ש].

26 ומש"כ ר"י ליינער במאמרו 'הגר"א איש הגלגל והנסתר' (נד' לראשונה ב'תלפיות' ג"י שנה ד') אין דבריו מוכרחים כלל. וכבר הרבה להשיג עליו הגרצ"ה פרבר ב'תלפיות' שנה ה', טבת תשי"א.

27 וראה דוגמת הר"מ נדח הגר"א בהקדמתו לביהגר"א או"ח, מדבריו בס"י שס"ז סק"י שהגיה ג"י חדשה בגמ' עירובין פ' ע"ב במקום מצד שאני צ"ל בב"ד שאני, ונמצאו דברי השו"ע מפורשים בגמ' ערוכה, ולא כדברי הב"י והבאים אחריו שאמרו כי מקור דין זה בה"ה. כמו"ג גם על הדינים שכ' הב"י מסברא, הביא רבינו ראייה מפורשת ע"ז מדברי הגמ' כמו סי' רנ"ד ס"ק ז' וסי' רע"א ס"ק י"ט, ורבים טובא. עי' גם בביהגר"א או"ח סי' רנ"ז ס"ק י' שמביא מקור תמים לכאן לסברת הר"ן שהטמנה לשמירה מן העכברים ל"ה הטמנה גמ"א שם ב' מניחין מיחם כו' וטח כו' ולא כו' ע"כ, והמעין בסוגיא שם ראה כי פ"י בזה פירוש מחודש נגד כל הראשונים כולם [והדמשה"א כדרכו רק העתיק לשון הגמ'] ולא בשביל שיחמו אלא בשביל שיהיו משומרים, ופ"י דהיינו משומר מן העכברים. וע' רמ"א סי' תרמ"ט 'ואין חילוק בין א"י לחו"ל' והמעין במקור הדברים [או"ז ותשו' הרשב"א] וראה כי עיקר הכוונה דהיה מקום לחלק בין מילת הגוי לישראל, וכ"פ מג"א. רבינו מאריך ד"ל דאמרו' בסופ"ח דערבין מקדקצי דח"ל כמטלטלין דא"י דמי דוקא לענין חומים וכו' וכו'. עיי"ש.

וכבר העיר על כך בהגהות בן אריה לש"ס. וס"ל דמפרש ל' השו"ע ואוכל שהוא בדוקא וכו' דלא כתו' ורא"ש, ובכ"י הביא רק התו' והרא"ש ללא חולק כלל (ורק בביאור"ל מכתב ביהגר"א כותב 'אפשר שהב"י ג"כ חזר מדבריו מדעתיק בשו"ע חיבת ואוכל'). ואת סי' רנ"ח מבאר רבינו עפ"י שיטת הר"י יונה (ע"ש ביאור"ל, ופסקי הגר"א השלם), וכך גם את סי' רנ"ז ס"ו, למרות ששיטה זו לא הובאה כלל בב"י. ובסי'

מהש"ס²⁸. וכך קבלנו מבית מדרשו (נשמת חיים להגר"ח ברלין סי' ס"ז מכתב הגאון ר' שלמה הכהן מוילנא): 'וכן שמעתי מפי אביו הצדיק זצ"ל [=רבינו הנצי"ב] שאמר בשם חמיו זקנו הצדיק מו"ה חיים מוואלוין זצ"ל שיש לומר פירוש בלשון הרמב"ם²⁹ והשו"ע אם הוא עולה על פי ההלכה אף שבדאי לא כווננו לזה' עכ"ל. והו"ו שרימו מוהר"ח ז"ל בהקדמתו לביאור 'וכל המעיין בחיבור הזה...יראה שזו היא דרכו של רבינו הגדול נ"ע לעורר ולהזכיר בלימוד השו"ע את מקורו מן הש"ס ע"פ שיטותיו וזאת חידושים מתוקים ועמוקים הנמצאים בדבריו הקדושים'. ונכדו הגרי"מ מסלאנים [בן רבי אברהם בנו של רבינו] בהקדמתו לביאור על אה"ע ז' כתב: 'והחיה דברי הפוסקים הראשונים מערימות הקושיות שערי הוד והדר באסיף כעמיר גורנה מאמרי חז"ל הנסתרות והנגלות להכריע להלכה שערי ציון'. והו"ו כונת הגר"א שלמה הכהן ז"ל מו"ץ דוילנא בדבריו על המעש"ר (דברי שלמה) שכתב: 'ועפ"י שיטותיו הברורות שתקע להן יתד במקום נאמן, היינו שכתב את שיטותיו שלו במקום נאמן, היינו שתקע אותם בתוך דברי מרן בשולחן ערוך³⁰.

למעשה כל גדולי ליטא בספריהם הביאו את דעת הגר"א כמכריע את הדבר להלכה ולמעשה ע"פ ביאורו לשו"ע, מי יותר ומי פחות, פעמים כאשר דבריו באו במפורש ופעמים אף כשבאו ברמזיה בעלמא. נציין כמה מגדולי תלמידי תלמידיו של רבינו: הגר"א יצחק אייזיק חבר (-פה שלישי, תלמידו של ע"י הגר"מ ממשקלאו) בספרו בנין עולם (או"ח סי' ז', יו"ד סי' ס', אה"ע סי' כ"א וכ"ב ועוד), הגר"א דוד פרידמן מקארלין (שאלת דוד אה"ע סי' ז' וט'. יד דוד פתיחה להל' אישות סק"ג, שם פ"א סק"ד וסק"מ"ב ועוד), ורבים מספור.

רע"ה ס"א פי' טעם השו"ע דבר שעה שייך הטייה, ובכ"י שם לא הוזכר כלל אלא טעם אחר. וראה עוד לפנינו בזה ביותר מכך.

28 ועל הרמ"א בסי' רס"ה תמה במג"א ס"ק י' דב"מ"ג שהוא מקור הרמ"א ליתא, ורבינו מפרש כמין חומר שמחלוקתם תלויה בב' תירוצי התוס'. ובביאורו"ל שם: 'עיי' במ"א שהשיג על רמ"א שלא נמצא כן בסמ"ג ומ"מ מפני זה לא נדחו דבריו לפי מה שכתב הגר"א דדין זה תליא לפי שני התירוצים של התוספות וכו'.

29 ובביהגר"א חו"מ סי' רע"ב ס"ק י"א: 'והרמב"ם שהשמיטה מ' דס"ל צער ב"ח לא דאורייתא וא"א כאן ליישב בדרך אחר אם לא ברוח גדול ובדרך רחוקה אבל בפ"ח ופכ"א דשבת פ' דצער ב"ח דאורייתא'. ובסי' ס"ח ס"א 'אבל בפ"א מה' בוכות חזר בו ... ואף שדחק בכ"מ שם לתרץ דבריו אינם נכונים'. ובאו"ח טו"ס וס"ו הביא מקור חדש להרמב"ם מגמ' דע"ז [שהר"מ עצמו בתשובה לחכמי לונגל לא הביאה, וכפיה"נ לא הוא ולא שא"ר גרסו כלל תיבות 'המוצא מציאה בשבת'] ועפ"י ז"מ לדינא.

30 עצם ההכנה בעניין זה שתקע דעתו בתוך דברי השו"ע, יתבאר לפנינו בסוף עיקר זה. דרך אגב נציין כי הר"ב רקובר בהקדמתו לברכ"א שלו על אה"ע, שגה בייחוס האמירה הנ"ל לר' ליב פרידמן בעמ"ס צדק הצדיק, ואדרכה מרן החזו"א שם מכה על קדקדו בזה.

אור גדול זרח בדורות האחרונים ה"ה מרן בעל ה'חזון איש' זצ"ל שהוא ג"כ נקט כך בפשיטות ובאופן הברור ביותר וז"ל (בתוך ס' צדקת הצדיק, ומשם לתשובות וכתבים או"ח א' ולקוב"א) שכך כתב: 'הגר"א ז"ל ב'ביאורי הגר"א' אינו מסתפק בביאור מקורו של השו"ע אלא נכנס תמיד לקבוע מסמרות בהכרעת ההלכה ומגלה תמיד דעתו ז"ל במקום שנוטה מדברי השו"ע, ודבריו ז"ל תמיד במלול ברור בלהבת אש³¹. ומעולם לא עבר בשתיקה אם נטתה דעתו ז"ל להלכה לנטות מדברי השו"ע, ואם נמצאים מקומות מספר שהניח מלחלוק³², יש באלו מקומות טעם או משום שאין הדבר מוכרע כל כך, או שאין הנידון אלא בהידור מצוה ולא בעיקר הלכה. סוף דבר, לפי מנהגו של הגר"א לא יתכן שייכוין לחלוק על השו"ע ויכחד תחת לשונו ויכתוב בלשון כמראה מקור הלכה וייכוין לחלוק אלא היה מפרש כוננו ז"ל בגלוי³³. נומכח זה אף מפקפק על דברים שנאמרו משמו בשנות אליהו: 'ומאד קשה להאמין שיצאו הדברים מפי הגר"א ז"ל כו' ואי היה כן דעת הגר"א למה השמיטתן בביאורו וצ"ע' (יו"ד קפ"א ג'). אמנם יש להעיר על דבריו- וכפי שנראה עוד להלן- כי אין הכרח לדחות דברים מפורשים הנאמרים בשמו, כיון שמצינו מפורשות שחור בו כמה וכמה פעמים ממש"כ בביאורו, וחיבורו שנו"א זה משנה אחרונה שנכתב לבסוף].

כך גם היתה דעתו של הגר"א נפתלי הער"ז ז"ל מביאליסטוק [ולאחמ"כ רבה של יפון שצירף לסיפור הגר"א' שלו 'ירושלים תרנ"ה] 'ליקוטי דינים' שהוציא מתוך ביאור הגר"א לשו"ע [נוכל גדולי בית מדרו של רבינו הגר"א שששו על סידורו, כדוגמת הגר"א שמואל לוריא ז"ל ועוד, ולא מצינו לאחד מהם ששיג על עניין זה]. ואחרון חביב ועולה על כולנה ה"ה מרן הח"ח בספרו משנה ברורה, ועליו נייד את הדיבור לפנינו בע"ה.

בספר הליכות שלמה (תפילה פכ"ג הע' 150) נכתב כך: 'והוסיף הגר"ש סלאנט דבכל מקום שכתב הגר"א ז"ל בביאורו 'וכן עיקר' עבדינן כוונתו' (וראה עוד להלן בזה). ונראה מזה כי אמנם יש לתת משנה תוקף והכרעה כאשר כתב והכריע בפירוש, אף שבאמת שאר הציונים שציין ג"כ הם להלכתא. ומבואר ג"כ שבביאורו יש הרבה

31 כאן החזו"א מציין כמה דוגמאות: 'נעיי' בהגר"א סי' רמ"ו ס"ג ולהלכה אין נראין דבריו אלא העיקר כו'. רנ"ב ס"ה אבל סה"ת סמ"ג וסמ"ק פ' כתיוון הא' כו', שם ס"ו אבל לא נראה כן להלכה כו', ושם והעיקר נראה כו', רנ"ג ס"ה וצ"ע דפסקי רישא כו', רנ"ד ס"א אבל סה"ת ומרדכי פ' כהגאונים כו'. יש לציין כי כל הדוגמאות שהביא כבר הובאו באר היטב ב'משנה ברורה', מלבד האחרונה, וראה בפסקי הגר"א שם.

32 לכא' כוונתו, דאנו יודעים שדעת הגר"א אינו כפי הכתוב בשו"ע [כפי הנהגתו במעש"ר וכיוצא], ואילו בביהגר"א אינו אלא מראה מקום להשו"ע. ראה להלן בדבריו על סתירות בין המעש"ר לביהגר"א.

33 כאן ממשיך החזו"א לכתוב: 'וכן לשון הגר"א דלא כתוס' הוא לקיים דברי השו"ע ובמקום שדעתו ז"ל לחלוק כותב אבל בתוס' כו', דהיינו דלעולם אין הגר"א מסתיר דעתו כנ"ל, אלא שצריך לידע תמיד איך לקרוא ביאור הגר"א בכדי לידע תמיד מהי מסקנתו. וזה דבר קשה. וע' להלן ב'עיקר השני' וביבליים' בזה. [וב'עיקר השלישי' בהערה בשם הגר"ד יפה זצ"ל בשמן].

לשונות, ולא תמיד מתברר מה באמת דעתו, משום שלפעמים נמצא כי עדיין לא הכריע את הדבר בפירושו רק מצדד כן וכדו'.³⁴

עוד דוגמא לזה, אנו רואים אף ממה שרבינו נוקט תדיר בלשון "צ"ע", וכבר התייחס לכך הגר"צ³⁴ וכה כתב: 'כבר ידוע הוא שבכל מקום שכתב הגר"א ז"ל 'צריך עיון' שאין דעתו לדחות הדין מכל וכל'. ואף רבינו במ"ב נראה שכן הבין:

• בסי' ל"ב ס"ק ר"ז כתב הלשון 'ובניהגר"א מפקפק בד"ד', מפני שהבין ג"כ שכשהגר"א כותב בדבריו 'צ"ע', היינו שרק פקפק על מש"כ השו"ע, כגון בסי' ע"ד לגבי עגבות אי היו ערוה כ' דמשמע קצת בביהגר"א וכו', ול' הגר"א שם 'צ"ע וע' מג"א סי' ר"ף³⁵.

• בביאור"ל סי' קמ"ב ס"א ד"ה אין, דהגר"א מפקפק ודעתו דמחזירין, ובביאור הניח בצ"ע.

• בסי' ק"ס ס"ק ס"ה 'ועי' ביהגר"א דמשמע דלא ס"ל סברא זו', ובביאור הוא בצ"ע.

• בסי' קנ"ג סקט"ו הגר"א מפקפק, ובביאור הוא בצ"ע. ונראה כי מטעם זה מצאנו בכמה מקומות שהסיק הגר"א בצ"ע, הדברים לא הובאו כלל במ"ב.

אולם לפעמים החזיק רבינו במ"ב כהכרעה למרות שהגר"א הניח רק בצ"ע, כגון דעת הגר"א דאסור להרהר בד"ת קודם ברנה"ת, דל' הגר"א סי' מ"ז 'אבל כ"ז צ"ע' וכו', וכפי הנראה נמשך אחר מעש"י [וכן מחמת העובדא שהובא ע"ז בהקדמת מוהר"ח לספד"צ]. ויל"ע ממ"ש בסו"ס נ"ח שהגר"א הכריע דאין תשלומין לק"ש, ובביאור רק כתב 'ומ"מ צ"ע דמאי תשלומין שייך כאן' וכו'³⁶.

• בביאור"ל קצ"ז ס"ב דהגר"א ס"ל דלא בעיא כזית, ובביאור הניח רק בצ"ע. וכפי הנראה כל מקום לפי עניינו ומשמעות לשונו.

• ביהגר"א יו"ד סי' פ"ז סק"ו ע"ד השו"ע שהעתיק מהרמב"ם דבשר עוף בחלב שרי בבישול והנאה, הביא רבינו ב' ראיות דמשמע דאסור בבישול מדרבנן, והגר"צ"ה בפסקי הגר"א כ' שדעת הגר"א להחמיר ודלא כהרמב"ם ושו"ע, והשיג עליו הג"ר שלמה הכהן מו"ץ דוילנא בזה"ל: 'זה אינו, דאינו מחליט להלכה כן, רק כתב דראיית המ"מ יש לדחות וכ"מ ג"כ בגמ' דף קט"ז, אבל מ"מ דינא אינו חולק על הפוסקים'. ואיני כדאי להכריע בזה, אולם נראה פשוט שהח"ח היה ג"כ מביא

34 'פסקי הגר"א' או"ח עמרי"א ש"ס ק"ה. וראה פיר לעיל בריש המאמר בהע' 15 על דבר השמטת כמה מהשגות הגר"א על הפוסקים באה"ע.

35 אמנם יש להעיר, דממה שציין למג"א נראה יותר כהכרעה וכמש"נ דכשמצייין למ"א או לט"ז מסכים עימם, ראה להלן.

36 ובדמש"א שם פי' את תמיהתו על ב' השיטות. ועי' ב'שערי רחמים' שהביא בהע' [אור חדש] עשרה זמנים לק"ש, ואחרון שבהם הוא תשלומין, וצ"ע.

שדעת הגר"א נוטה להחמיר בזה, ואולם בודאי לא החליט כן כדבר ברור אלא כדעת נוטה לזה³⁷. וראה עוד בזה להלן ב'כללים'.

האם העיקר הראשון מוסכם?

לאידך גיסא מצאנו ב' מקורות שלכאורה נראים כחולקים על האמור לעיל, אך המדקדק יראה כי לא כך הם פני הדברים³⁸.

ז"ל הגאון ר' אלעזר משה הורוויץ (שו"ת אהל משה סי' א'39) 'הלא נודע דרכו ז"ל שמראה מקום לדברי השו"ע אף דלא ס"ל כוונתו ולכן דבריו בכמה מקומות סותרים זא"ז, כמו בענין רחיצה בבוקר בהל' יו"כ ובהל' ט"ב⁴⁰, ובענין טבילה בשבת באו"ח

37 ולמשל כלל גדול הוא שכשכותב 'אבל' מצדד בדעה זו [ראה להלן 'כללים'], עדיין יש חילוק בין סתם 'אבל' לבין 'למדו ... אבל כבר כתב הר"ן שם' וכו' (או"ח סי' תק"ג), דמשמעות לשונו יותר בדרך דחייה גמורה (וכ"כ שם בשעה"צ ס"ק י"ד בלשון שהגר"א מפקפק בקולא זו). וכל כהאי גוונא.

38 ולכן לא טוב עשה ר"ב לגרוי בספרו הגאון החסיד מוילנא שכ' בקצרה כאילו הוא מחלוקת בין החזו"א ומוהר"ח מוואלאדין אם הביאור הוא להלכה, וע"ז אמרו במקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, וכאמור הדבר טעות.

39 דבריו שם לענין כתיבה ספרדית שהביא בשם המשכנ"י בשם הגר"א שפסל, ושוב נתקשה מביהגר"א סי' ל"ו דרך שינוי מאלפ"ין לענינין פוסל ע"ש, וע"ז כתב מה שכתב. אך באמת אין שמועה זו שייחסוהו בשם הגר"א ברורה, וממוהר"ח רביה, העידו רבים להיפך, כי כל האותיות כשורות. (שאלות) אות קיג, הצריז"ס, וע' מענה אליהו סי' קי"ב בשם הגר"א). ובקהלת יעקב [או"ח סי' ד', והו"ד במ"ב במשנת סופרים אות ל'] פסל רק באות למ"ד שהוא שינוי גמור מצורת האות עיי"ש. עכ"פ, 'סתירה' זו דומה לשאר הסתירות בין ההנהגות לבין הביאור, ואינה דומה לסתירות בביאור גופא וכמו שית' לפנינו. (ראה עוד להלן על מחלוקות בין מוהר"ח לרה"ג הגר"א).

40 כוונתו מסי' תקנ"ד ס"י ס"ק י"ב י"ג [ומזה ראה דמותו רחיצת ידים בת"ב ויוה"כ] לסי' תרי"ג ס"ב [וע"ל סי' תקנ"ד ס"י ומש"ש, אבל בירושל' פ"ב דברכות אמרין דביוה"כ וט"ב אסור רחיצה אא"כ חולה שיש בו סכנה וכו', ומסיים 'וכן עיקר']. והנה כאן אנו נוכחים כי רבינו עצמו מציין לדבריו וממשיך כי בירו' בברכות נראה לא כן. וזה לא בגדר 'סתירה' כלל, אלא חזרה גמורה, וכמש"נ עוד בפנים. וע"ע להגרמ"מ קארפ ב'טשמת ימים נוראים' שפקפק מאד על דבריו בסי' תרי"ג הנ"ל, אולם הגאון האדר"ת במענה אליהו סי' י"ח כתב 'וכעין שכתב מרן הגר"א ז"ל שביום הכפורים אין צריך נטילת ידים', וכן בחי"א כלל קל"ה לגבי ת"ב 'ועיין בביאורי הגר"א סי' תרי"ג סק"ו שכתב לעיקר שאסור ברחיצה, ע"ש ראייתו מירושלמי' ע"כ. וביו"כ בכלל קמ"ה חזר לכתוב שוב 'ועי' בביאורי הגר"א סי' תרי"ג סק"ו שכתב לעיקר שאסור ברחיצה ע"ש מש"כ בשם הירושלמי ועי' בג"א מש"כ שם ע"ז, ואכן בנשמ"א שם הק' מדברי הגר"א עצמו בסי' תקנ"ד הנ"ל, אך לא הק' את הסתירה בדעת הגר"א אהוד"ק, אלא מדברי הירו' שהביא הגר"א עיי"ש. ועי' מ"ב סי' תקנ"ד ס"ק כ"א. וכן בשם רבינו נכתב בהנהגותיו בכת"י ר' סעדיה דבת"ב ויוה"כ אין מברכין על נטילת ידים, ובודאי שאינו אלא לשיטתו הנ"ל. [ותכן מפני אי הבהירות בזה, השמיטו הג"ר יששכר בער במעש"ר שלון]. ובהנהגות הג"ר חיים לייב סטאוויסק [הנקרא דרך הקודש, הדפיסו הגר"י מלצאן בס' אזוהרת שבת] במניין ק' ברכות, ביו"כ שחסר כמה ברכות הוסיף בסוגריים: 'ולמנהגי על פי הגר"א חסר עוד שתיים על נטילת ידים והמעביר שינה', והוסיף שם שהשלים ג' ברכות [הנ"ל וכן ברכת

וביו"ד⁴¹, ובענין דבר מועט לכבוד שבת בס' רמ"ב ובס' רס"ג⁴², וכהנה רבות⁴³ ע"כ. והדברים מעלים תמיהה רבתי איך כתב 'נודע דרכו' כאשר נודע לנו ממש להיפך? אך באמת נראה כוונתו שנודע דרכו שלפעמים אינו אלא מראה מקום לשו"ע⁴⁴, ועדיין לא הכריע דעתו בזה להיפך, וזה ממש כמו שביארנו. וראיתו מ'סתירות' שמצאנו בביהגר"א, נראה כי אין זה ראייה והדברים נראים כסותרים מפני שבכמה מקומות חזר בו מדבריו [ראה בהע' לעיל לגבי הסתירה בענין רחיצה בת"ב ויו"כ] וכמש"נ היטב, כי אין הביאור אלא תחילת החיבור והוא הולך בהמשך ומתקם כאמור⁴⁵. וזה הלא ברור כי כשכותב רבינו 'וכן עיקר' וכיוצ"ב מלשונותיו וק"ו בלשונות התריפים אין נאמר כי 'אינו אלא מראה מקום', אלא ודאי כאמור. וכן בודאי שהגר"א מ'זצ"ל עצמו מודה שמתוך ה'מראה מקום' אנו מבחינים אין רבינו הגר"א הבין את ההלכה, וזה נ"מ רבתי לדינא⁴⁶, וכן כשהכרעתו להדיא, והוא בעצמו בספרו אהל משה ח"ב סי' ס"ז כתב: 'ומדברי הגר"א בס' תקפ"ה...למדתי דין חדש שלא קדמהו אדם בו...וכן אני נוהג למעשה...'. וכן שם סי' קכ"ו ס"ק י"ז הביא דעת הגר"א סי' רס"ו נגד הרמ"א שאין היתר בהמשך טלטול מוקצה, ושם סי' קכ"ה וקכ"ו דן בדעת הגר"א בענין ברכה"ת על הרהור בד"ת. ושם

שעשה לי כל צרכין כלילה, וכוונתו לדעת הגר"א במעש"ר אות ט' מברך ברכות השחר אף כלילה עד שהולך לישון (ולכן להגר"א לשיטתו אינו מפסיד ברכות אלו, ונראה דזהו טעם שהמ"ב סי' תקנ"ד ס"ק ל"א סתם דמברכין אף שעשה לי כ"צ, כיון דבסו"ס ג"ב פסק לכתחילה שלא לברך אחר הצות ע"ש), וברכת על נט"י נראה דמברס קודם תפילת ערבית, וכדעת הגר"א במעש"ר אות ג' דמברכין על נט"י גם על תפילת מנחה וערבית וד"ק. (ואגב, מבואר דלא היה אכפ"ל מה דרוח רעה שורה על ידיו, דלא מעכב לתפילה וד"ת, כדברי הגמ' בברכות, ודלא כהמקובלים דנקטי כהוזהר ע' בגר"ז ושו"פ סי' א', ולחנים השיג בתוקף האדמו"ר ממנוקטש בנימוקי אור"ח שלו סי' ד' על הנהגתו של הגר"ר זלמלה מוואלאזין, וראה יביא אור"ח ח"ד סי' ב').

41 לכוונתו והיישוב לזה, ראה פסקי הגר"א השלם סי' שכ"ו.

42 לכוונתו והיישוב לזה, ראה פסקי הגר"א השלם סי' רמ"ב.

43 אי שרי לטלטל סולם גדול ע' סי' ש"ח סי"ט וסי' תקי"ח ס"ד (ע' פסקי הגר"א השלם שם). אי במוקצה איכא היתר דעודנו בידו מאור"ח סי' וס"ו ליו"ד סי' רס"ו (ע' פסקי הגר"א השלם שם). זמן הדלקת נר חנוכה, ע' אור"ח סי' רס"א, ויו"ד סי' רס"ו. פיקו"נ ע"י שינוי, אור"ח שכ"ח סי"ב, ויו"ד סי' רס"ו ס"ק י'. (ראה בפנים).

44 וכלשון העליות אליהו 'וראיתי לבאר הנה כי בכמה דינים בשו"ע של הגר"א הערה אך מקור להאמור בשו"ע והעתיק דברי הראשונים ולא כתב בהם הכרעתו אף כי דעתו והנהגתו היה להיפך, וראה להלן בסמוך במקור השני. ולהלן 'מעשה רב'.

45 ובחזו"א אה"ע א' ס"ה העיר על דברי ביהגר"א ד' ס"ק ע"א וע"ג שהיה בל' הר"מ ושו"ע, ואילו בס' קני"ו סק"ל סתר כ"יו, וכי חזו"א שהגר"א חזר בו מהנהגתו. ויש להעיר כי אכן באה"ע ההפדרה בין הליקוט לביאור אינו שלם, ראה להלן 'ליקוטים'.

46 למשל [א' מני רבבה ממש], בביהגר"א יו"ד קפ"ד ס"ק ו' על דברות רמ"א 'ואשה שמשנית כו'. במתני' שם היתה למודה כו' וכ"ש כה"ג ע"כ. הנה כל האחרונים שם האריכו בביאור דינא דהרמ"א, אבל רבינו מדיין 'מתני', כפי הנראה למד בדברי הש"ך סי' קפ"ט סק"ל, ועפ"י ל' מרן החזו"א סי' פ"ה 'ואחרי שהש"ך והגר"א לא פירשו כן נראה שאין להחמיר בזה'.

סי' פ"ה לשונו 'פסק הגר"א כתוס''. וכיוצ"ב רבות. ויש להדגיש, כי מרבית הסתירות הגדולות שמצאנו בדברי רבינו שהם 'חזרות' כאמור, מתגלים להפליא בהפדרה שיש בין ה'ביאור' וה'ליקוט', ראה באריכות להלן בענין ה'ליקוטים'. אלא שבדפו"ר באור"ח ויו"ד לא הדפיסו זאת כדבר נפרד בפנ"ע ונראים הדברים כ'סתירה' בדעתו, וזהו אכן השיבוש הגדול שנוצר עקב האיחוד, וכפי שיבואר עוד להלן.

שינוי בפיקוח נפש

כדוגמא, אביא כסיעתא מסתירות בדברי רבינו: באור"ח סי' שכ"ח סי"ב מסכים רבינו לפסק הרמ"א שם דבפיקו"נ כל כמה דאפשר לשינויי טפי עדיפא לשינויי והביא לכך ב' מקורות, ואילו ביו"ד סי' רס"ו ס"ק י' מסיק בביאור ובליקוט כי א"צ לשנות ועושה כדרכו [ובשעה"צ סי' של"א ס"ק י"ח הביא דבריו נגד פסק הרמ"א. וע' פסקי הגר"א השלם סי' שכ"ח באריכות]. והמעין היטב יראה כי באור"ח מסיים את מקורותיו בתיבת 'דמבין' והדבר אומר דרשני, כי פעמים רבות המקורות שמביא רבינו בנויים על דברי הראשונים [מקורות השו"ע והרמ"א] וכמשי"ת להלן, מתוך הב"י וכדו'. ומהו זה שהוסיף רבינו בלשונו המקוצרת 'דמבין'. אולם נראה כי רבינו כבר באור"ח לא גמר בדעתו עם ראיות אלו, ורק הביאם בינתיים ורשמש עכ ציון מקור שאיבתם⁴⁷, ולאחמ"כ במקומו בהל' מילה דקדק רבינו וסלל דרך חדשה [ע"ש בפסקי הגר"א] במתני' שעפ"י נמצא לדינא דלא כהרמב"ן. [ושם רבינו עשה כן בשיטת הרמב"ם והטושו"ע כדרכו]. ובודאי הרוצה לעמוד על בירור דעת רבינו חובה עליו ללמוד כל המקומות הנוגעים בענין זה, כמו שכבר כתבו גאונים וילנא הגר"ר יוסף והגר"ר בצלאל בהסכמתם לפסקי הגר"א: 'כי לבוא נא עד סוף עומק דברי קדשו של רבינו הגר"א ז"ל בביאוריו הנ"ל, הדבר צריך עיון ושקידה רבה במקומות הרבה בספרו הק' הנ"ל, ולעמוד על סוף דעתו הק' בהם כנודע⁴⁸'. וכמדומה שהגר"צ"ה עצמו שגג בדבר זה, שכן בפסקי הגר"א ביו"ד סי' ס"ט סי"ד 'חתיכה שלא נמלחה, שנתערבה ברוב עם שאר חתיכות שנמלחו כהוגן, אחר הבישול, דעת הגר"א ז"ל דבטל ברוב וא"צ ששים', ונתן מכשול חמור לפני המעינים, כי הרי הגר"א ז"ל לא החמיר אף באיסור דרבנן בנתערב בשאינו מינו ביבש דבעי ששים. 'דעת הגר"א ז"ל לא החמיר אף באיסור דרבנן בנתערב בשאינו מינו ביבש דבעי ששים. דלא כש"ך ס"ק ט"ו ע"כ, וא"כ נפל דינא זצ"ל לבירא⁴⁹, שהרי מה שהתיר בלא נמלח

47 ראה להלן 'כללים'.

48 דוגמא לזה יש לראות בהגהותיו הנפלאות של הגר"ר צבי הירש הכהן וולף זצ"ל אב"ד פינסק בעל 'כתר כהונה' על ספרי 'נחלמ"ד מזהר"ח ר"ל. כמון בס' תרפ"ח סק"י 'יעוין לעיל ביהגר"א סי' ר"ב ויובנו דבריו שבכאן', ובס' תרצ"ו ס"ק י"ח 'הגר"א לטעמיה אויל לעיל סי' תקמ"א כו', ובס' תרצ"ז 'יעוין ביהגר"א לעיל סי' תקס"ח ... יובן כוונתו בכאן', ובס' תרע"א 'יעוין לעיל סי' רמ"ב ... ויובנו דבריו בכאן היטב'. ועוד רבים. על הגהות אלו ראה להלן 'פירושים על ביהגר"א'.

49 ראה בשעה"צ סי' רנ"ג ס"ק ל"ג: 'ואף דהמג"א כתב דאם נימא להלכה כר"מ דבשוגג יאכל ממילא הדין בזה ג"כ דלאחיוני מותר, וא"כ לפי מה שהכריע הגר"א לקמן בסיומן שיו"ח להלכה כר"מ

הוא ע"פ מש"כ שם הפר"ח שדם שבישלו דרבנן ואף מין בשא"מ בטיל⁵⁰. המסקנא העולה בדברינו כי א"א להוציא פסק על 'דעת הגר"א' מבלי שיהיה בקיאות גדולה בכל חיבוריו. וראה עוד להלן ב'עיקר השני' בעניין זה, שם הבאנו שבאמת אדרבה הח"ח במ"ב כמה פעמים אכן שאל 'סתירות' בדברי רבינו.

בישול ע"י גוי בשבת

עוד דוגמא⁵¹ - באור"ח סי' שי"ח ס"ק ז' ביאר רבינו לשון הרמ"א 'ואפי' בישל ע"י גוי אסור בשבת', שהוא 'לאפוקי במו"ש', וכוונתו שכאן ל"ש המתנת בכדי שיעשו כיון שבישול בהיתר כמ"ש במג"א סק"ז, וסיים רבינו 'ואי"ב משום בישול"ג כיון דלא שכיחי כו'. ומזה העתיק בשמו המ"ב שם ס"ק י"ד. וזה ודאי נכון בדעת הרמ"א כשיטתו ביו"ד ס"ס קי"ג דגוי שבשל לחולה בשבת מותר למו"ש אפי' לבריא. אמנם ביו"ד במקומו כשדן בהל' בישולי נכרים (ולא לעניין המתנת בכדי שיעשו בהל' שבת) רבינו ביו"ד שם כ': 'כ"כ הרא"ה וכשיטתו דכל דל"ש חתנות מותר. אבל הרשב"א חלק עליו ועט"ז ופר"ח', נמצא כי רבינו הכריע [וכפי שקבע לנו מרן החזו"א כי לשון 'אבל' מורה לאסוקי הלכתא הכי, ראה להלן 'כללים'] דלא כשיטת הרמ"א. ומכאן זה השיג הגר"י מאלצאן זצ"ל בספרו שביתת השבת (מבשל ס"ק י"ב) על המ"ב איך העתיק דברי הגר"א בסי' שי"ח, הלא אי"ז מסקנת דעתו ביו"ד, וז"ל: '...שכן דרכו ז"ל לפרש דברי השו"ע והרמ"א גם שאין דעתו מכרעת כן, וכאן כתב רק לפרש דברי הרמ"א שכתב אסור 'בשבת', אבל ביו"ד כי הגר"א על דין זה וכו'.⁵²

ממילא מותר לאחריו, מכל מקום לא נוכל להקל בזה, דהגר"א בעצמו בסוף הסעיף הוכיח דאסור לכל אדם, ודלא כהגהמ"ר, עיין שם עכ"ל.

50 והגר"א קליינרמאן (המסדר השני) באמת הוסיף כן בסוגריים, לדעת רבינו עצמו זה אינו, וכפי הנראה הגרצ"ה לא ראהו. ובסי' צבי וחמיד שהדפיס ג"כ קיצור דינים מביהגר"א, הביא ג"כ בתחילה 'פסק' זה מהגר"א (דף יג ע"א), אך ב'לוח התיקנים' בסוף הספר (דף טא ע"ב) העיר על כך: 'העיר הרא"ג בהנדפס מחדש דאינו כן'.

51 מתוך סי' פסקי הגר"א השלם סי' שכ"ח.

52 וראה להלן בעניין הליקוטים, כי דרכו של רבינו פעמים רבות לבאר ולפרש דעת השו"ע ב'ביאור', ולאחמ"כ ב'ליקוטי' אחד פליג לגמרי על השו"ע. וכגון ביו"ד סי' פ"ט ס"ק י' כי דל"ד לאחמ"כ, ומשמע דעכ"פ בעינן תרווייהו, וזה כי בדעת השו"ע דבעינן תרווייהו וע"ז קאמר דלא דוקא הדחה אחר קינוח, וכך גם דבריו שבסי' קט"ז ס"ק ה' דבעיא קינוח והדחה. אבל לגופו של הלכה כי בליקוטי סי' פ"ט (סק"ט) 'אבל הרשב"א וכו' דמצד רבינו כדעתו (כפי כללו של החזו"א, ראה להלן 'כללים', וכ"כ טס בס' פסקי הגר"א בלשון 'משמעות דעת הגר"א' וכו') דסגי בחדא מינייהו. [דעת השו"ע היא דעת רש"י תר"א ש"י ורי"ף, ולא הובא בב"י דעה חולקת, אולם רבינו לאחמ"כ ראה סי' תורת הבית להרשב"א ונטה לדעתו]. ובאור"ח שלא הופרדו הליקוטים מן הביאורים, בע"כ צריך לפרש כן בדעת רבינו כי"פ שיש ומבאר דעת השו"ע ומגלה דעתו במקו"א כי לדעתו הלכתא דלא כהשו"ע לגמרי.

אלא שבאמת לא ראה בעל שביה"ש כי המ"ב עצמו בסי' שכ"ח ס"ק ס"ג ושעה"צ שם ס"ק ל"ט כשעמד ג"כ לעיקר סוגיא דבישול"ג נקט ג"כ לחומרא כדברי הפר"ח הנ"ל וכהכרעת הגר"א ביו"ד. ואותו מהלך שכ' בדרך רבינו הגר"א, נלך אנו בעקבותיו בדברי המשנ"ב⁵³.

עכ"פ נמצינו למדים שוב כי פעמים שהגר"א בוחר לפרש דברי השו"ע והרמ"א כשיטתם באמת אף שרבינו עצמו חולק עליהם במקום אחר הראוי לחלוק באמת. וזהו דעתו של הגר"א מ"ה הנ"ל בביאור הגר"א בסי' רמ"ב שסותר לסי' רס"ג, כי השו"ע בסי' רמ"ב העתיק דברי הטור ומראה לו מקור בש"ס, ואילו בסי' רס"ג העתיק לשון הרמב"ם ומביא לו שם רבינו מקור לכך ממשמעות הש"ס. וכל זה הוא גם גישתו של רבינו לעצם החיבור 'שולחן ערוך' וכפי שנינוכח עוד לפנינו. ולכא"ו אין מקום בכה"ג לדון [להבנת מסקנת דעתו] מה נכתב קודם ומה לאחר מכן, סי' רמ"ב או רס"ג, משום שרבינו לא טרח אפי' לציין ממקום אחד למשנהו כדרכו כאשר היה ברצונו לציין (כמ"ש בביאור"ל סי' שכ"ח סמ"ב: 'ודברי השו"ע קשה לפי"ז, ועל זה רמז הגר"א לעיל שם עיין שם').

ובמקומות שנראה כי השו"ע סתר את עצמו והביא הגר"א מקורות 'סותרות' כמקור לדברי השו"ע וכל מקום כפי דעתו. נביא דוגמא ידועה לכך, סתירת המחבר מאור"ח סי' ע"ה ס"ב לאבהע"ז סי' כ"א ס"ב אם בנשים פנויות יש איסור פריעת הראש (שעמדו על כך כל נוס"כ השו"ע), רבינו הגר"א הביא בכל מקום ראיה ומקור לכך, ובע"כ צ"ל [כמש"ש הנו"כ] בדקדוק ל' השו"ע, דבאור"ח כי דבתולות דרכן לילך בפ"ר, וע"ז הביא מרפ"ב דכתו, ואילו באהע"ז מחייב השו"ע פנויות, ולזה הביא ל' הגמ' בנות ישראל שכולל גם הני דלאו נשים לבעליהן נינהו, אך איירי בגרושות או בעולות וכיוצ"ב. וא"צ לומר בזה כמש"כ בביאור"ל ריש סי' ש"מ 'דהוא מראה פנים לכל שיטה שיש לה מקור

53 בנו של הח"ח, הגר"ל ז"ל, כתב (תולדות הח"ח שכתב עמ' מב' מג') על סתירת פסקי המ"ב בזה, שמש"כ בסי' שי"ח כתב אביו בעל הח"ח ז"ל שסמך על שי' הרא"ה אשר נפסק ברמ"א ביו"ד סר"ס קי"ג, והוא כתב הך דסי' שכ"ח, והחמיר בדעת הט"ז ביו"ד והפר"ח שהחזיקו בדעת הרשב"א, וכמש"ש בשעה"צ ס"ק ל"ט ומ"א. עכ"תד נוכח תהו ע"ז, שהרי הוא בעצמו כתב שם כי הח"ח לא הביא מדבריו עד אשר עבר עליהם היטב, וכך בס' הצדיק ר' שלמה עמ' מ"ב דאף שבעת עריכת ספרו השתתפו עימו כמה, מ"מ כל ההכרעות מהח"ח הם. אולם נראה בבירור שהמ"ב העתיק מרבינו וכפי שציין שם, ולא זכר כלל מדברי הרמ"א ביו"ד. וכמ"ש בשביתת השבת. כי זהו באמת הפי' הנכון להרמ"א שם (שכתב 'בשבת') נוקא חזינן שהגר"א כ"כ אף שלעצמו לא ס"ל כן וכו"ל. אך בסי' שכ"ח במקומו כשנוקק להכרעה בסוגיא זו דבישולי נכרים, שפיר הכריע לאיסור כמסקנת האור"ח שם וכמש"ש בשעה"צ (אלא שיפלא שהמ"ב לא הזכיר בזה שם דעת הגר"א ביו"ד, וראה להלן על מיעוט הבאת ביהגר"א על יו"ד). וסייעתא לזה, כי המ"ב בסי' שי"ח ציין מקור דבריו בתוך המ"ב 'הגר"א', ולא סתם וכתב הציון בשעה"צ כדרכו, וכבר אמר על כך הגר"י קמניצקי זצ"ל (אמת ליעקב שו"ע סי' ש"ס) כי במקומות שהביא מקור דבריו בתוך המ"ב אינו בלישנא דהכרעה גמורה אלא העתקה בעלמא.

גדול בתלמוד⁵⁴, וזהו דרכו בכהאי גוונא לדביא המקור המדויק ללשונו המדויקת של המחבר⁵⁴.

אמנם אצל מרן הח"ח הדבר היה פשוט לו שזה להיפך [כפי שנראה⁵⁵ עוד להלן באריכות], כי הביאור כולו נכתב בהלכה, ולכן הקשה 'סתירות' בדעת הגר"א ולא כדברי הגר"א⁵⁶ הנ"ל], וכדוגמא ראה בשעה"צ סי' רמ"ב סק"ד, שהניח בצ"ע, ובביאורו של שם 'ולפי שאין דעת הגר"א מבורר לן אם כמו שמפרש כאן או כמ"ש לקמן' וכו', ובשעה"צ סי' רל"ג סק"ח כ' שם דשמה הגר"א רק ביאר דעת הרמ"א וכו' וצ"ע. וכן מצינו שהכריח פירושו ע"פ דבריו שבמקו"א, וכמ"ש בשעה"צ סי' שס"א סק"ב. ובשעה"צ סי' ק"ח סק"ק סי' מחמת סתירה בביאורו כ' או הדוכת מאורע גרע משיחה או דרך השיג על השו"ע לפי דבריו ולא לטעמיה הניח ביוצ"ע בכוונתו⁵⁵. וכן בשעה"צ סי' רע"א סק"ל ל"ג 'וגם הגר"א.. ג"כ אפשר דסובר כהמג"א.. והגר"א נחת לפרושי רק דעת הי"א' וכו'. וכן בסי' תע"ג שעה"צ סק"ק ע' 'והגר"א אעיקר הדין דטיבול במשקה קאי ולא אפחות מכזית דכתב המחבר', ובביאורו של סי' כ"ה רמז על סתירה מדעתו בביאור לשו"ע מהנהגתו במעשי"ג. גם בשעה"צ סי' ט' סק"כ כ"ז ערער על עדות החי"א בשם הגר"א, מדברי הגר"א בביאורו⁵⁷. ובביאורו של סי' ל"ב סל"ח נתקשה בסתירה שבין ה'ביאור' לפירושו 'אליה רבה' למשניות פי"ח דכלים⁵⁸.

54 ראה פסקי הגר"א השלם סי' ע"ר, שהגר"צ הביין דלשון הגר"א והוא הנכון שם, הוא הכרעת הגר"א שדעתו בהמחבר [דאין לומר פ' כמה מדליקין אחר קבל"ש] דלא כהרמ"א, ובאמת אינו מוכרח כלל וכלל דעיי"ש שהוא ל' המחבר עצמו ורבינו מדוכו רק בא לבאר טעמו מדוע הוא הנכון [וכן מוכח מהמשך הביאור שם דאילו בשיטת הרמ"א, ע"ש בפסקי הגר"א]. והגר"ר שריה דבילצקי שליט"א בס' זה השולחן [ונד' בסוף סידור הגר"א, וכן במאמרי על המנהגים השונים בזמן אמירת פ' כמה מדליקין] וכן בסידור אזור אליהו החזיקו אחריו שכ"ה דעת הגר"א, וכפי שהוכחנו הוא טעות.

55 ובערוה"ש שם ובחזו"א י"ח י"ג פ' כתירוצא קמא. דלדידהו סברתם כי לא אכפיל להגר"א דברי השו"ע בעצמו רק דעתו נקט ואייל. וכפי שגראה עוד לפנינו.

56 אולם בפסקי הגר"א בעמודי אש שם נקט דהגר"א בא לחלוק וכנ"ל הערה קודמת בדעת ערוה"ש וחזו"א.

57 גם ב'מראה יהושע' על המעש"ר עמד בהערה זו (והוא מה'עליות אליהו' מעלות הסולם הע' י"ג). כך גם יל"ע בעדות החי"א (כלל קל"ה י"ג) על הגר"א דבת"ב אחר חצות שרי בתפילין, ואילו במעש"ר (אות ר', ובתומעש"ר קצ"ה) הלשון אחר הקינות אף קודם חצות [וכי"כ האדר"ת (מענה) אליהו סי' י"ח]: 'ומש"כ מעלת כ"ת דמי שאינו מניח עד מנחה אסור קודם, ח"ו לומר כן, והוא טעות גמור, ישתקע הדבר ולא יאמר כן על מציה חביבה כזו. ודעת מרן הגר"א ז"ל להניח תיכף אחר הקינות גם קודם חצות, דמצות תפילין חובתם כל היום, ולכל הפחות בבוקר, כל המוקדם מוקדם לברכה' עכ"ל. והנה חזו"א שלא מוסיף הביאור אלא מעדות על עדות אא"כ נשער כי חזו"א בו בסוף ימיו. וע"ע בחממ"א כלל ק"נ: 'אמת שכן כתוב בביאורי הגר"א ביו"ד, אך זוכרני בימיו היו וכו' (וזה יל"פ שנשתנה המנהג, ראה להלן). וע"ע בפסקי הגר"א סי' מ"ו ב'עמודי אש' שלו, על הסתירה בין עדות החזו"א למעש"ר אי ברכה"ת קודם לפ' התמיד.

58 כך גם הרשי"ש בפ"י דחלה הק' סתירה מהביאור לשונו עיי"ש, ובחי' הרש"ש לשו"ע סי' קצ"ז כ' על הביאור הידוע ש' דגורגרת פחות מכזית דכבר צווחו עליו (א"ה, ע' בהקדמת תקלין חדתן

תענית באיסרו חג

ואביא דוגמא לסתירה בדברי רבינו שמונה נובע ריבוי הדעות מה הוא באמת דעת רבינו. בביאורו "או"ח ססי' תכ"ט כתב דמותר להתענות באסרו חג, והביא על כך ב' ראיות, ובגליון הג"ר ברוך פרנקל בעל ברוך טעם כתב ע"ז יעויין מה שכתב בעצמו לקמן בסי' תצ"ד ס"ק ו', וכוונתו דשם אי' דאסור להתענות למחרת חג השבועות, ופי' רבינו משום אסרו חג, ולפי"ז אף ביום אחר הפסח אסור בתענית, וכ"כ המ"ב שם 'ולפי טעם זה באסרו חג שאחר סוכות מותר להתענות, אכן מדברי הגר"א משמע דגם שם אין להתענות'. וכן בסי' תכ"ט כ' המ"ב 'המנהג שלא להתענות בכל אסרו חג'. אולם הגר"צ"ה בפסקי הגר"א סי' תכ"ט כתב: 'בכל אסרו חג של יו"ט לבד מעצרת מותר להתענות מדינא. ביאורי הגר"א ס"ק ז' ע"כ. הנה לנו שהגר"צ"ה נקט בסתמא דברי רבינו שבסי' תכ"ט והעלים עינו מדבריו בסי' תצ"ד, ואילו הח"ח בחר בסי' תצ"ד להביא את דעת רבינו לחומרא, והגר"ב פ' כאמור באמת ציין לסתירה בדעת רבינו בזה. וכן בס' תוספות ירושלים בסי' תכ"ט כתב: 'ולא יכולתי לעמוד על דעת הגר"א שכתב כאן דמותר להתענות, ולקמן סי' תצ"ד גבי חג השבועות דאסור להתענות הביא הירושלמי הלז ע"ש והא הירושלמי מיירי באסרו חג סוכות' עכ"ל. והגר"ש שבדרון בהגהותיו לספר דעת תורה לזקינו המהרש"ם כתב: 'צ"ל דמ"ש הגר"א בסי' תכ"ט דמותר להתענות בא"ח זהו דעת עצמו או שתפס כן בדעת הרמ"א, ובסי' תצ"ד ביאר כן דעת הב"י, וידוע שכן דרכו של הגר"א בכמה מקומות ואין להקשות סתירה בדבריו וז"פ'. ואולם בספר דמשק אליעזר דקדק היטב לשון רבינו בסי' תצ"ד שסיים 'ולכן כתב כאן', ומבאר דאדרבה רבינו שם בעצמו נתקשה בראיתו מחגיגה דשרי להתענות באסרו חג בכל יו"ט, ולכן מפרש רבינו דזהו טעם השו"ע שהשמיט דין אסרו חג בכל יו"ט והביאו רק באסרו חג דשבועות, ולפי"ז עולה כי צדקן דברי רבינו יחידיו כדבריו בסי' תכ"ט דודאי מותר להתענות בשאר אסרו חג. אך יש להוסיף כי כמובן לו ידענו שיש כאן מהליקוט והביאור, ודאי שיתכן שהיה מתיישב לנו ברווח דעת רבינו וחבל על דאבדוק.

הבדלה מעומר או מיושב

מקור שני- מצאנו בספר עליות אליהו (מעלות הסולם הע' י"ג) שכתב 'וכן לענין מה ש' [בביאורו] באו"ח סי' רצ"ו ס"ק י"ז הבדלה מיושב, סיפר לי ידידי הרב הג' הישיש מ' צבי הירש נ"י פרוש האב"ד בק' אוטילאן אשר ראה בעיניו את הגאון מו"ר ר"ח מוואלוז'ן זצ"ל כשהבדיל במוצש"ק הבדיל מעומר, ולא הרהיב בנפשו לשואלו הלא הגר"א בביאורו כתב דהבדלה מיושב. כ"א סיבב הדבר פ"א אשר הגאון מוהר"ח ראה אותו לומד בשו"ע של הגאון, ויתבונן הגאון מוהר"ח ויאמר אליו כי הגאון את ביאורו

ובסידור הגר"ה ובהשמטות בסופו, ובעליות אליהו כתב 'התקלין שגה בזה מאד מפני שנשמט כאן ליקוט אחד מכת"ק וע"פ דבריו שם מבואר היטב כוונתו העמוקה' והוא בעצמו בשנות אליהו כו' ובפירושו למשלי כו' ע"ש.

כתב אך לעצמו לזכור כל השיטות ומקור הדינים, אז פתח פיו ויאמר להגאון מוהר"ח ראיתי שהגר"א פוסק הברלה מיושב, ויאמר לו הגאון מוהר"ח אנכי ראיתי את הגאון שעמד בעת הברלה גם אנכי עושה כן⁵⁹. וע' מעשה רב סי' ק"ן ונפלאותי אשר לא התעורר בזה הגאון מוהר"ח בהסכמתו למעש"ר.

וכפי המשמעות הפשוטה בדבריו כונתו לומר כי רבינו כתב הביאור רק לעצמו לזכור השיטות, אך למעשה לא בא לפסוק הלכה, ולכן הבדיל מעומד כי כך סבר שצריך לעשות לדינא, וכך נהג אחריו מוהר"ח. אולם א"כ זהו פלא גדול, שרבינו הלא הוסיף לכתוב שאף בקידושא וגם באבדלתא 'וכן עיקר' ואין נאמר כי כתב כן רק כדי לזכור מקור הדברים [אף אם נימא דשאר הביאור כן הוא]. ועוד תמוה משה"ק בעל עליות אליהו לעצמו כי במעש"ר הן בקידוש [אות קכא] והן בהבדלה [אות ק"ג] העיד לנו כי קידוש והבדלה מיושב [ומציין גם לדבריו שכתב בשו"ע שלו⁶⁰].

ובאמת מדקדוק הדברים עולה כי ב' ענינים המה. א'. בעל עליות אליהו מעיד כי נשאל מוהר"ח על מה שהגר"א פסק בביאורו הברלה מיושב, וענה לו מוהר"ח כי הוא עומד כפי שראה את רבו. ולא השיב לו על מה שהזכיר בדבריו על ביאורי הגר"א לשו"ע. ואדרבה הדבר נראה כסתירה למש"כ בביאור. ולפיו"ר ה"ז ככל הסתירות שמצאנו בין הביאור להמעש"ר הנהגות הגר"א שיש ליישבן בכמה דרכים (ראה להלן בענין ה'מעשה רב'), אך עכ"פ בענינינו כאן אין צריך לזה, כי היישוב ברור וכמו שיישבו רבים (ע' פסקי הגר"א השלם סי' רצ"ו) שיש מקום לחלק בין מבדיל השותה לברו מן היין, לבין הנותן יינו לאחרים. וזה גם מוכרח ומסתייע ממה שבמעש"ר מתבאר שהנהגתו כהביאור שכתב בשו"ע, ובע"כ שכן גם היתה הנהגתו כשהיה אחרים עמו⁶¹. והענין הב' הוא באמת ענין נכבד, והוא דברי מוהר"ח על ענינו של הביאור, שלאחר שראה כי

59 אגב מבואר דהיה פשוט כי מוהר"ח ינהג כהנהגת רבו הגר"א. [וכשם שהפסיק להניח תפילין דר"ת כשנודע לו דעת הגר"א, ועוד רבים מהנהגותיו] וראה להלן בדרוכו של מוהר"ח בזה.

60 ואין לומר איפכא כי בעל המעש"ר נשען רק על הביאור לכתוב זאת [ראה להלן מענין השערה זו]. כי אין יתכן שראהו עומד וכתוב להיפך עפ"י הביאור. ודוחק לומר כי לא ראה אצלו כלל וזה דבר הנראה לעיניים. וגם הלא מוהר"ח הסכים על ידו וכ' שם במפורש 'ואשר ידעתי - מכוונים המה!' והרי האמת נר לרגלי מוהר"ח ז"ל, ואם כעדותו שידע מהנהגתו לעמוד אין אמר שמכוונים המה. [ולא יתכן שראהו לאחמ"כ, כי ההסכמה באה אחר פטירתו רה"ג].

61 אמנם בס' אז נדברו ח"ה סי' נ"ג כתב כי מל' תשובת מוהר"ח נראה שאכן המעשה רב שהגר"א עמד הוא בניגוד לדבריו בביאור לשו"ע, וכן באגר"מ ח"ה סי' כ' (אות יז) כתב על הגר"ש דבילצקי שליט"א [בסידור הגר"א בסופו] כי לא נראה שיש חילוק בין מעשה של מוהר"ח לדין שכתב רה"ג בביאור, כי אם יש חילוק זה היה העובדא כן, לא היה מוכיר הגר"ח זה כלל. ואם הוא חדוש, היה אומר הגר"ח שראהו כשהיה מבדיל לעצמו, היה מבדיל מעומד. ולכן משמע שהגר"ח מצד מעשה זה הסתפק שמוא חזר בו הגר"א ממש"כ בביאורו לשו"ע, ולכן הבדיל מעומד, ונמצא שלא ברור לנו שיטת הגר"א הלכה למעשה. וא"כ אף אלו שנוהגין לעשות בכל דבר כהגר"א אין ידוע אין צריכין לעשות. עכ"ל. אמנם לדבריהם נמצא כי עדות אחת מהשתיים אינה נכונה. ונראה לכא' להעדיף העדות המוזכרת במעש"ר. [ע' ב"י ס"ס רס"ח].

עין בביאור א"ל 'כי הגאון את ביאורו כתב אך לעצמו לזכור כל השיטות ומקור הדינים'. ונותר לנו לבאר כוונת הדברים, וכמו שתמהנו כי אין אפשר שכל לשונות ההכרעה שיש בביאור הגר"א אינם אלא לאו דוקא, וכל בית מדרשו של מוהר"ח גופא נקטו כי רבינו בא להכריע בביאורו כמו שהארכנו לעיל. וביותר קשה מדוע הדגיש מוהר"ח לומר כן להר"ר צבי הירש הנ"ל שלמד לתומו בביהגר"א. ומהו פירוש הדברים כי כתבן לעצמו לזכור כו' וכי חשש שישכח. וגם ברור מכל צורת העריכה כי נתן דעתו על כך שיהיה ביאור ערוך על סדר השו"ע. [ראה לעיל ולהלן ב'דרך קצרה' ראיות לזה]. ואף מוהר"ח בעצמו כתב בהקדמתו לספד"צ 'והוא לפי שיטתו הנקיה בשו"ע או"ח שגם ההרהור בד"ת נאסר קודם ברכת התורה'. 'אם נאמר דשיש הבדל גדול כשחולק על שו"ע שאז הוא בודאי מביע דעתו, א"כ ק"ו כשמסיים וכותב 'וכן עיקר' [נוכמ"ש לעיל בשם הגר"ש סאלנט דכשכ' 'וכן עיקר' היינו שקיבלנו כי כך דעתו להלכה].

ובאמת כי קשה מאוד לסמוך על סיפור זה שלא מצאנו לו סמך ממקורות אחרים משאר תלמידיו המובהקים, אולם מ"מ נראה כוונת העניין באופן אחר לגמרי, באופן הנאות והמתאים לדרך מוהר"ח. ויתבאר לפינוי בע"ה ב'עיקר השלישי'.

סוף דבר הנוגע לעניינינו, כי כל בית מדרשו של רבינו וכל גדולי ליטא הסכימו כי ביאורי הגר"א לשו"ע הן הן דעת הגר"א להלכה ולמעשה, אלא שהדברים נכתבו על סדר סעיפי השו"ע. ולבאר ענין זה היטב, יש להקדים יסוד ממשנתו של רבינו בעצם החיבור 'שלחן ערוך'.

גישתו הייחודית של ה'ביאור הגר"א' ל'שלחן ערוך'⁶²

'עוד שש שנים עסק בדברי פוסקים ראשונים ואחרונים, המה הגדולים אשר מעולם אנשי ה' גאונים קדמאי ובתראי, ולא פנה לגדולת גדולתם ולחכמת חכמתם להצילם מכל שגיאה לתרץ את דבריהם, רק בכל כוחו עבד ושמע להבין ולהשכיל דברי חכמי הגמ' הקדושים אשר כל דבריהם כגחלי אש מלחשים, אשר באות אחת מדברי חז"ל דחה הרבה משיטות המחברים' - מתוך הקדמת בני הגר"א.

'ידעתי כי הלומד השלחן ערוך לידע כל מוצא הדין ולשאוּב ממקור החיים כמו שהורה לנו מחותני החסיד אמיתי בביאוריו על שו"ע אשרי לו' - הקדמה אחרונה לחי אדם.

62 ראה ע"ז גם במאמרו המאלף של הגר"ח צימבליסט, מוריה תשנ"ח עמ' מא' - מו'. ואחריו הר"מ פטורבר במאסף ישרון ד' עמ' תשמה' ואילך. [ויש להעיר שהרמ"פ בעמ' תשנב' כתב כי רק הביאורים על יו"ד וחור"מ נעשו בהפדרת הליקוטים מהביאור ולא באו"ח ואה"ע. וזה לכאורה אינו נכון, וטעותו נגרמה לו משום שראה בעמוד השער של חור"מ שהעתיקה מדפוס יו"ד (כפי שכ' לנכון הר"ח דביר במאמרו), והיה לו לעיין במש"כ בהקדמות המסדר על אה"ע. וראה על כ"ז להלן 'ליקוטים'. גם כל דבריו בעמ' תשנ"ג אות ו', לע"ד צריכים עיון ואכ"מ].

מצאנו רבות בתוך ביהגרא שמבאר את ההלכה של כדברי השו"ע ופעמים אף שלא כפי שהבין בעל המחבר עצמו מן הבי"ד, דבר זה אינו ייחודי דוקא לביאור רבינו, וכמה מהנו"כ, בפרט בעל המג"א, עשו כן ונקטו בלשונם שכשחיבר מן את השו"ע חזר בו ממ"ש בבי"ד. וטעם הדבר בפשוטו, מפני שכלל ישראל קיבלו את השו"ע עליהם ועל זרעם כפסק הלכה בצורה ברורה ומוחלטת, א"כ כל שיכול תיבות השו"ע לסבול פירוש זה, הרי אינו מתנגד לקבלת הרבים בעניין זה. ובפרט שכמה מחברים כתבו כי רוח הקודש חופפת על לשון השו"ע⁶³.

אמנם רבינו דרך ייחודית לו בהבנת סעיפי השו"ע. ולעולם כשכל הנו"כ עמלו רבות בדבר הסתירות שמצינו בשו"ע, רבינו דרכו לכתוב בפשיטות וואף שהשו"ע סותר למ"ש בסי' תקט"ו אין בזה כלום כידוע⁶⁴ (ביהגרא סי' תצ"ח ס"ד). ולעולם כשהנו"כ נתקשו בסתירות פסקיו, דרך הגר"א לפרש שסעי' פלוני אזיל כשי' הר"מ וסעי' אלמוני כשי' הרשב"א וכיוצא, וכמ"ש רבינו בסי' תצ"ח הנ"ל: 'ומ"ש מ"א דא"ח ושו"ע לטעמייהו דס"ל ספק חוץ לתחום לחומרא כו'. דברי שגגה הן דהא א"ח ושו"ע העתיקו דברי הרשב"א כלשונו וכתב בס"ג שבמוקצה הולכין בספיקו להקל, ואף שהשו"ע סותר למ"ש בסי' תקט"ו אין בזה כלום כידוע. לפי דרך זו, לא בלבד שמיישב בדרך זו סתירות, אלא אף מגביל ומרחיב דין השו"ע עפ"י מקורותיו. ובביהגרא ריש סי' תרמ"ו כתב: 'ולקמן סעיף י' הביא מחלוקת, לפי שב' סעיפים הראשונים אלו הם לשון הרמב"ם, ומסעיף ג' הוא לשון הטור, נמשך כאן אחר ל' הרמב"ם אגב שאר הדינים' [נוע"ש גם בסק"ב].

זו היא שיטת רבינו פעמים אין ספור, וידוע לכל מעיין בביהגרא. לפנינו כמה דוגמאות בודדות:

- יו"ד סי' פ"ו סק"א 'ונמשך הטושו"ע אחר סה"ת שכן ס"ל ע"ש. אבל בסי' ק"י ס"א פסק כחכמים'.
- יו"ד סי' קצ"ט סק"כ 'אלא שנמשך כאן אחר דברי הרא"ש והטור...'. ובסי' קפ"ד סק"כ 'ה'...ודלא כהרמב"ם שמתיר בכ"ע כנ"ל ולעיל הביא דעת הרמב"ם'.

63 כך מצינו גם שכ"פ פוסקים כמו הרמב"ם בספדו חיד כנגד דבריו שבתשובות, וכן אפי' כשחזר בו להריא וצויה להגיה המשנה. זה נמצא בפוסקים. ואין אנו מחוייבים אלא למה שנתקבל, ולא קיבלו דבריו בתשובה, וכן שחזר בו קיבלנו סברתו הראשונה [שהרי ח"ו שטעה, וכמ"ש בגמ' בילדותו מאי קסבר כו' בי"מ מה ע"ב, ורחמא מ"ש במשנ"ב סי' י"א סק"א: 'זהמ"מ חולק וגם בכ"מ כתב דהרמב"ם בתשובה חזר בו אח"כ עכ"ל המג"א, והגר"א בביאוריו בסימן ש"א כתב דהדין הוא עם הרמב"ם כמו שכתב בראשונה ע"ש' וכן דבריו בסי' רס"ו שהביא מוצאו של הרמב"ם בגמ' בע"ז אף שבתשו' הר"מ להכמי לזניל לא הזכיר זאת].

64 רק כשהטור סותר עצמו, עשאו ליקושיא, כמו בביהגרא אה"ע סי' ד' כ"ז 'כ"כ הטור כאן ודבריו תמוהין והוא עצמו לא פסק כן בי"ד שם'. ובעוד כ"מ.

- בביהגרא שהובא בשעה"צ סי' רכ"ה סק"ל "א מבואר בעצם שהשו"ע סותר את עצמו מסי' הנ"ל לסי' רי"ח עיי"ש⁶⁵.
- יו"ד סי' קפ"ט סק"נ "א 'והוא מדברי הראב"ד, והראב"ד אזיל לשיטתו...אבל כבר הכריע הרמב"ן והרשב"א והטור...'. ובאו"ח סי' ל"ב סל"ב כתב בברירות שאין לחלק בין תפילין למזוזה וע"כ כ' שהוא"ש סתר עצמו וכן השו"ע בין ה' תפילין באו"ח לה' מזוזה ביו"ד, וסיים 'וכבר הקשה ב"י בעצמו ואינו יודע למה סתם כאן'.
- יו"ד סי' פ"ו סק"א 'ונמשך הטושו"ע אחר סה"ת שכן ס"ל ע"ש. אבל בסי' ק"י ס"א פסק כחכמים'.
- בהשטות לאו"ח סי' ש"ג 'הבי" נקט כאן כפי' ה"ר פורת אבל בסי' שכ"ח אצל רטיה כתב שלא כדבריו וכן נקטו האחרונים. אבל ליתא...'.
או"ח סי' תצ"ו 'דמותר אפי' בדשיל"מ כדעת הרא"ש כו' ועי"ד סי' ק"י ס"ט וסי' רצ"ג ס"ג בהג"ה ומ"מ כל סתם כו' ודלא כמ"ש בסי' ק"י ס"ח בהג"ה י"א דרשיל"מ כו' והוא דעת מהר"ם שם שהביא הרא"ש ומרדכי סוף כל הצלמים מהא דריש י"ט כנ"ל'.
- בסי' שיה סק"י "א 'כן משמע ממ"ש בסוף ס"ח בשם רי"ו אבל ממ"ש בסי' רנז ס"ז כל היכא כו' ואפי' כו' מ' דאסור בכ"ע'.
- בסי' תקפ"ב ותפ"ז כתב שהשו"ע בסי' ר"ט ותקפ"א כ' כהרי"ף ואילו בסי' תפ"ז כ' כהתו', וע"ש שתמה על המג"א שהצ"ע דין השו"ע.
- ביהגרא חו"מ סי' ס"ו סקל"ו בליקוט: 'עס"ס ר"ג שפ' בהיפך והוא דעות חלוקות כמ"ש בסי' קיב ס"ג וכ"כ הרב ס"ס ר"ג וע"ל כו' וכ"כ ב"ח וט"ז ושי"ד'. וכן על סתירה בשו"ע שהעיר כבר ברמ"א יו"ד סי' ק"ו ס"א, כתב רבינו בסק"ד 'ששם נמשך אחר לשון הטור והטור אזיל לשיטתו שחולק כאן על הרשב"א וכו'.
- כך, שבהרבה מקומות מבואר כי בעוד המג"א מנסה ליישב את שיטת המחבר כדי שלא יסתרו דבריו זל"ז, לעומתו הגר"א מעדיף לפרש את לשון השו"ע עפ"י מקורותיו בראשונים ולא אכפ"ל אם המחבר יסתור בזה דברי עצמו שהעתיק במקו"א מדברי ראשון אחר⁶⁶. כדוגמא אחת מיני רבות נביא את דברי הביאור"ל:

65 ונאגב צ"ע מה שהעתיק המ"ב שם מהא"ר לכוך בלא שו"מ, והמעין בא"ר יראה כי פסק כן רק לעניין ברכת דיין האמת ולא לענין ברכת משנה הבריות. ובאמת המ"ב כ' עיי"ש. והנה נודע שהחזו"א ואחריו מרן הגר"ח ק' שליט"א פסקו לברך כל ל' יום, ונראה כי הלכו כדרכם אחר הגר"א, וכמ"ש בשעה"צ הנ"ל שכן דעת הגר"א.

66 בביאורו או"ח סי' תקצ"ח טורח לבאר דעת השו"ע, ואף שגם שו"ע פסק שם כן, כאן ס"ל כטעם הטור כאן וכו' ולי נראה מטעם אחר וכו' אבל מנהגינו כנ"ל [בהרמ"א]. ולכשנעיין בביאורו לסי' תרי"ב סק"י נבין טירחתו על מה ולמה. [ורמז לזה הג"ד זלמן סנדר כהנא בהגהותיו כתי"ש שם ושם].

• ביאורה"ל ר"ס ש"מ י'הנה הגר"א כתב דהשו"ע סתם פה להלכה כדעת הרמב"ם במשאצ"ל דחייב אך מה נעשה בקוטית כל האחרונים שהטושו"ע סותרים את עצמן... אך כאמור להגר"א אי"ז אכפ"ל.

• בסוף סי' מ"ז דנשים מברכות ברכה"ת פי' מטעם דינא דר"ת שהשו"ע גופא בכ"ד פליג עליה ופסק כד' הר"מ.

• בסי' תצ"ה ס"ג מבאר דעת השו"ע לאסור מדאר' שביתת בהמתו ביו"ט, וכבר העיר בשעה"צ שם ס"ק כ"ב דאאל"כ בדעת השו"ע עצמו שהשמיט בסי' תקכ"ב דין הטור אין פרה יוצאה ברצועה ביו"ט, וכמש"ש בב"י.

• מ"ב סי' מ"ג ס"ק י"ז צ"ע דבס"א כהב כו' ועיין בט"ז ומ"א שנדחקו בזה מאד, ובביאור הגר"א כתב דסעיף זה שהוא מבעל התרומות הוא שיטה אחרת החולק על הא דס"א וכו'.

• בסי' שי"א, לשון השעה"צ שם ס"ק י"א 'אבל בביאור הגר"א...ולפי"ז ע"כ דחזר בו הב"י ממה שכתב בראש הסעיף, וכן בביאור הגר"א שם 'דהמחבר בעצמו חזר מזה לבסוף והחזיק בסעיף ב' את שיטת רש"י לדינא וכמו שכתב הגר"א בהדיא בביאורו דמה שכתב בסוף ס"ב וה"ה אם הוא בזיון וכו' הוא לפירש"י דהוא היפך משיטת הרמב"ם שהחזיק המחבר בה בס"א, (והוא קצת שלא בדקדוק ועדיפא הול"ל דס"ב גופא סתם כהרמב"ם וכמש"ש רבינו, וא"כ חזר בו ממש תוכ"ד באותו הסעיף), והוא לכאור' תמוה מאד לומר כן, שחזר בו תוכ"ד, אלא דכמש"נ דזהו דרך רבינו לפרש כל תיבה בשו"ע עפ"י מקורותיו. והמג"א שם דרך ג"כ במהלך הגר"א ונתקשה בסתירת דברי השו"ע ונדחק דמת בספינה כו' שכ' השו"ע הוא בזיון גדול, והעיר עליו בתו"ש 'ואע"פ שד"ז הוא מהמרדכי ושם איתא בהדיא דהוא בזיון קצת, מ"מ לדעת המחבר דס"ל דלא התירו משום בזיון קצת ע"כ צ"ל דמיירי באופן שהוא בזיון גדול, אמנם רבינו שהלך אחר מקור הדבר דאיירי בבזיון קצת, ובכלל לדידו לא מצינו בש"ס לחלק בין בזיון גדול לבזיון מועט, העדיף לומר דהשו"ע לצדדין קתני ורישא לדעת הרמב"ם וסיפא לדעת רש"י.

• ביהגר"א או"ח סי' ש"ג ס"ק ד': 'ובי"ד שם כ' כדעת הראב"ד דדוקא חלילין וכו', לא אכפ"ל עצם הסתירה שבשו"ע [כפי שנתקשו במג"א או"ח שם וש"ך יו"ד שם] רק ציין דבי"ד פי' כהראב"ד ובאו"ח לא.

• וכן שם בס"ק ו' 'כאן כ' כפירש"י, ובי"ד שם כ' כפי' רבותיו של רש"י [וע' מג"א וש"ך שם ושם], ובשעה"צ ס"ק י': 'הוא דעת רבותיו של רש"י וכו' ופשטיה דלישנא דהרמ"א כאן משמע דס"ל כדעת רש"י ולא כרבותיו, ושם ביו"ד סתם כדעת רבותיו [וכבר התעורר בזה הגר"א בביאורו], ומפני זה דחק המג"א דהכוונה כאן גם כן משום חציצה, אבל פשטיה דלישנא דהרמ"א לא משמע כן, וכן משמע בביאור הגר"א. שוב אנו רואים כי המג"א העדיף לדחוק הלשון ולא ללכת אחר

המקורות ובלבד שהרמ"א לא יסתור דברי עצמו, ורבינו הגר"א לשיטתו שלא להשגיח ע"ז כלל.

• בסי' רמ"ז ס"ו העתיק השו"ע בלשונו 'ערב שבת', והעיר המג"א שהרי דעת המחבר שם בסעי' א' דאפי' בד' וה' אסור, וכ' דהמחבר עשה פשרה כיון די"א דזה מקרי קצץ ע"ש, אולם לדרך רבינו אין לומר כן, ולכן כתב בביאור הגר"א 'ער"ש. לשיטת הרא"ש הנ"ל בס"א בהג"ה, היינו שבאמת תיבות אלו הם לשיטת הרמ"א ודלא כהשו"ע⁶⁷.

• ביאורה"ל סי' ש"ב סי"ב העיר 'הגר"א שדוחק עצמו לתרץ דמ"ש בשו"ע...לדעת הר"מ, אף שהשו"ע בעצמו אין סובר כותיה, אבל כך באמת דרכו.

• בביאור הגר"א סי' רנ"ד ס"ק ט"ז הביא כמקור השו"ע את דברי התוס' 'ולשיטתם דאחר כמב"ד שרי', אבל הרי השו"ע בסי' הקודם פסק כהרי"ף דכמב"ד אסור, וזוה באמת דחק את המג"א לפרש לשון השו"ע כאן באופ"א, אך רבינו מפרש הלשון על נכון, ולא אכפ"ל שאינו כשיטת השו"ע בסימן שקדם. וע' שעה"צ שם].

• ביאורה"ל סו"ס שכ"ה 'הנה אף דבס"ז כתב לענין ספק...וידוע שהוא שיטת המקילין בספיקא, כאן בסעיף זה סתם להחמיר וכן בס"ט ובסימן תקט"ו סתם ג"כ להחמיר [ביאור הגר"א לעיל בס"ז] עכ"ל.

• מ"ב סי' נ"ג ס"ק ס"ז 'ובביאור הגר"א משמע שהמחבר חזר בו ופסק שם כהג"ה שבכאן'.

• בסי' רמ"ח הגר"א מבאר דסעי' ג' הוא שיטת רשב"ם (וע"ש פסקי הגר"א השלם), בזמן שהשו"ע בסעי' ב' חולק על רשב"ם.

• בסי' רנ"ג ס"ה למד הסעיף כפי המקור היינו הרשב"א [דאין בישול אחר בישול אף בלח] אפי' שהשו"ע כידוע בסי' עי"ח ס"ד פסק דלא כוותיה.

• ביהגר"א ס"ס ש"א לומד כי סעי' נ' הוא שיטת רש"י ואילו סעי' נ"א שיטת התוס' (ע"ש פסקי הגר"א השלם). ובביאור הגר"א שם ס"ס ש"א 'אלא דהגר"א בירר לנו דמה שלא הזכיר המחבר בס"ז הפרט זה הוא לפי שיטת שארי הראשונים ... וא"כ

⁶⁷ וכן דרכו בכ"מ להשיג בהעלמה על השו"ע כי דבריהם באו רק לשיטה מסוימת. וכמו בסי' שי"א סקט"ז 'לפירוש הרמב"ן כו', ומסיים 'ועי' תו' שם...וע' סי' ש"י ס"ח, והיינו כי כוונתו להשיג שהרי השו"ע עצמו פסק כשיטת התוס', ואילו דבריו כאן אולי רק כשיטת הרמב"ן [והוא השגה חדשה ונפלאה על הסעי' ההוא, מטעם שיהיו בגדי המת מוקצה מדין בסיס, ושאר אחרונים (ע' מג"א וביאור הגר"א) ג"כ השיגו אך מטעם אחר]. כן לע"ד כוונת רבינו בי"ד סי' פ"ז ס"ק י"ב בא לחלוק על שו"ע דמקור הסעי' הוא רבינו יונתן והוא ס"ל כהתוס' דלעולם לא בעיא המתנה כדפירשהו לתני אגרא וכו', אבל השו"ע עצמו פסק בר"ס פ"ט דבעי המתנה, ודחני אגרא כעוף אחר גבינה כמש"ש רבינו. ואילו ידע הרב בדי השולחן כונת רבינו לא היה משיג עליו [בביאורים ד"ה אבל].

המחבר שהזכיר פרט זה בסעי' נ' שהוא מעתיק בזה לשון הרמב"ם ... וכאן השמיטו סותר בזה דברי עצמו.

• ביאורה"ל סי' תרכ"ז ד"ה ואם אינו, הביא דהגר"א דקדק ל' השו"ע דבא לאפוקי לצורך הבגד, והגר"א עצמו מציין לס"ס תרכ"ט דשם השו"ע ס"ל איפכא, ולפי הגר"א נמצאו הטושו"ע סותרים א"ע [ובביאורה"ל נדחק ליישב ד' השו"ע והטור, אבל באמת אין צורך כלל לדרך רבינו כנ"ל].

פעמים דרכו לבאר את דברי השו"ע במקום שמוכח מלשון השו"ע במקומו שההסבר הוא אחרת, ראה בביהגר"א יו"ד סי' כ"ח סק"ז שהעיר המסדר הגר"א קליינרמאן זצ"ל וכתב: 'כצ"ל בדעת הרב אבל במקורן משמע דעת המסתפקין כמ"ש רבינו בליקוט ב' וכ"מ לשון הרב שכתב ויש כו' שהוא שוה הבר כו' ע"ש, הרי שרבינו מפרש שיטת רמ"א דלא כמו שכתב רמ"א בעצמו בלשונו. ובסי' רצ"ו כתב על הרמ"א שכ' דעדיף להבדיל על פגום משכר דאיירי באינו חמר מדינה. וזה לא יתכן פי' ד' הרמ"א שהרי מבו' להדיא מלשונו דבליית ליה פגום יבדיל בשכר ובע"כ איירי כשהוא חמר מדינא. (ושוב רבינו רק מביע בזה דעתו להלכה, וע"ש פסקי הגר"א השלם). וע"ש פסקי הגר"א השלם סי' שכ"ו. ע"ד זה, מתוך גישתו הנ"ל לעצם חיבור השו"ע הרשה לעצמו אף 'להגיה' בתוך השו"ע כבשלו, והכל מהטעם הנ"ל כי אינו בא לפרש כלל השו"ע כדעת מחברו מרן הב"י⁶⁸.

נציין כאן מספר דוגמאות של 'הגהות' בתוך השו"ע שלא מתאימים להב"י: ע' סי' שכ"א סט"ו ושעה"צ ס"ק ע"ה. מ"ב סי' ר"ח ס"ק מ"ז (ובנשמ"א שם כ' עליו דקשה לשבש הספרים) [ועוד שם בריש הסימן 'שחלקן' במקום 'ששלקן', דכן א' במקור הדין ברמב"ם, דלא כמג"א שהאריך לדחוק]. ביהגר"א אה"ע סי' קט"ז ס"ק ט"ו, וע' ביו"ד סי' רל"ד ס"ק ק"ה (מיישב קו' נה"כ שם). וראה בסי' רנ"ז ס"ק י"ב 'ותבן הוא תוספת רמ"א, ושו"ע כ' לשון הרמב"ם דלא כ' תבן' ומיישב בזה סתירה מיניה וביה בשו"ע דכ' 'שלשתן' ובחשבון הוא ארבעה. וכבר העידו שבשו"ע דפו"ר [קודם שנדפס הגהות הרמ"א] נמצא תיבת 'תבן', אבל כן דרך רבינו ללמוד עפ"י המקורות, דהשו"ע העתיק ל' הרמב"ם שכ' שלשתן משום שבאמת בר"מ לא כ' תבן. (וע' ח"י הרש"ש לשו"ע או"ח סי' תקנ"ט).

רבינו מדקדק באופן נפלא כל תיבה בשו"ע⁶⁹, ומוציא חידושי דינים חדשים שלא קדמוהו שאר הגו"כ בפ"י לשון השו"ע [ואף לא שער המחבר עצמו]. ופעמים אף מייצר

68 וכידוע, שכע"ז הוא בהגהות רבינו על הר"ש במשניות זרעים וטהרות, שאין כונתו להגיה בתוך דעת הר"ש אלא מגיה כדעת עצמו [בהירור] אף שבהר"ש נראה להדיא שלא גרס כן. וכבר עמד על כך בחזו"א אהלות סי' כ' סק"א ע"ש ובכלים סי' י"א סק"ח. ובשערי אמונה [להגרו"ח"ק שליט"א] פאה פ"ד מ"ג סק"ה.

69 וזכור כי בכ"מ שכוח השו"ע לשון 'יש אומרים' טורח למצוא שיטות החולקים [למרות ששאר הגו"כ הניחו כי כך דרך השו"ע לכתוב כך בלא חולק], כגון בסי' רס"א סק"ח 'כתב בלשון י"א לפי שהרמב"ם כו'. ובסי' רס"ח ס"ק ז', ובסי' תר"ע ס"ק ג', ועוד.

מחלוקות חדשות בין השו"ע להרמ"א, מחלוקת שאף הם עצמם לא שיערום או שאר הגו"כ. יעוי' היטב לדוגמא:

- סי' רמ"ח ס"ק ח' 'והוסיף הרמ"א לצאת כו', ונתכוין ליישב בזה תמיהת מג"א שם 'צ"ע מאי חידש רמ"א'. וע"ש סי' שי"ח סי"א וי"ב.
- סי' שי"ג ס"ג וס"ד. ובסי' רנ"ב ס"ק י' (ראה בס' פסקי הגר"א השלם בכל הנ"ל).
- יו"ד סי' י' סק"ד 'אבל רש"י וכל הפוסקים פסקו לגמרי כרב וכ"פ בד"מ וז"ש בהג"ה וע"כ כו' ור"ל מדינא' [רבינו מכריע כרש"י, ותקע דעתו במקום נאמן בהבנה מחודשת בכונת הרמ"א].
- סי' תקי"ח ס"ח סק"ט, וביאורה"ל סי' תקי"ח ד"ה הו"ה העירו על כך דבכ"י לא משמע כביהגר"א דדייק מהשמטת השו"ע מח' השו"ע והרמ"א.
- שעה"צ סי' תרנ"א ס"ק ס"ז 'ומדברי הגר"א משמע דהרמ"א שהעתיק דעת הרא"ש חולק על המחבר כו', וטעם המג"א ד"א"כ הו"ל לרמ"א לכתוב וי"א וכו' ע"כ, אבל מדרך רבינו כך כמ"ש.

• יש לציין לביהגר"א חו"מ סי' יג סק"ב דכתב על הרמ"א 'חולק אשו"ע, אולם בליקוט שלאחריו חזר רבינו מזה וכתב 'מיהו אם כו'. דהא נתרצו וכו' ומ"ש בשו"ע ואין לדין לקבל מ' אפי' ברצון היינו מרצון שלו שלא ברצון של זה שכנגדו. הרי שעשה שלום בין השו"ע לדברי הרמ"א, וכ"ז להביע דעתו דעת תורה.

וכדי לעמוד בסוד דרכו של רבינו נראה כי דרכו מבוססת על ההנחה כמו שכ' הב"י בהקדמתו כי אין השו"ע אלא כספר חזרה לדברי הראשונים ולא כפסק באופן אבסולוטי [ראה ערוה"ש בהקדמתו לחו"מ שהביא מדברי מהרש"א בסוטה ומדברי התו"ט דאין לפסוק מתוך השו"ע, וע"ש ברכ"י עה"ג ביו"ד ר"ס רמ"ו, וכך בהקדמה ראשונה לחי"א תק"ע]. אך שאר הפוסקים ניסו ליישב עיקר הכרעת ההלכה בזה בתוך לשונות השו"ע בכ"מ [וכמ"ש התומים בקיצור ת"כ דלשון השו"ע מקובלת ומוסכמת להלכתא אף בלא דעת הב"י גופא (ע' פ"ת אה"ע סי' י"ז ס"ק קל"ד), וכע"ז בפמ"ג יו"ד ש"ד מ"ח כ"ה עיי"ש⁷⁰]. אמנם רבינו עדיין העמיד את השו"ע כעין ליקוט הלכות פסוקות למצוא כל דברי חפץ, ולגופו של כל פסק הביא רבינו את המקורות האמתיים.

70 ול' הגר"ש הכהן הנ"ל בתשובתו להגר"ח ברלי 'משום שרוח הקדש נזרקה על לשונם וכן מצאתי כע"ז ממש בס' בית אלוקים להגאון המבי"ט זצ"ל בסוף פ' ס"ד ע"ש. אמנם לפימ"שנ לא היה כוונת מוהר"ח מטעם רוח הקודש. וחיפשתי בבית אלוקים שם ולא מצאתי כן. (וע"ש בס"ס בריית יעקב להר"ח סופר שציין לכמה מקומות בזה). ויש שרצו לבאר עניין הרוח הקודש הנ"ל, ע"ש שכ' רבינו בפ"י למשלי ט"ו י' קסס על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו דיש ס"ד מיוחדת בפסק למרות שטעה במקרה וכדאי בגיטין עז ע"ב ע"ש. וכידוע מתשו' רע"א סי' קכ"ח על החת"ס, ומהפ"ת יו"ד סי' ק"ד סק"ג. אבל באמת הם עסקו בהוראה פרטית.

והנה אף אי ניצא מנקודת הנחה כי אין כוונת רבינו להבין כך את כוונת השו"ע עצמו, וגם לא להתייחס אליו ככזה, עכ"פ בחיבורו 'ביאורי הגר"א' עשה כך כשבאר לבאר את השו"ע, והופכו למעין 'לוח המפתחות' שכל הדינים כלולים בתוכו, כיון שאין מטרת הביאור לבאר כוונת מרן מהר"י קארו אלא להכריע להלכה דעתו על סדר הלכותיו של השו"ע וכמש"נ לעיל, ממילא לא אכפ"ל 'דעת המחבר' כיון שאין דרכו ליישב דעת אחרון מי שיהיה. אמנם לאמיתו של דבר נראה שכך באמת אחז רבינו בעניין החיבור שו"ע, וראה בהערה⁷¹. [מן הראוי לציין כאן מש"נ להלן ב'כללים', כי פעמים אנו מוצאים בדברי רבינו שהוא מאריך להביא מקורות אף על סדר המג"א כשמביא דין מחודש, וגם כל חיבורו על 'סדר הגט' (אה"ע סי' קנ"ד) ו'סדר חליצה' (שם סי' קס"ט) למהר"י מרגליות, ו'כללי מיג' (חו"מ סי' פ"ב) להש"ך, הוא רק מחמת שנדפס בתוך השו"ע, למרות שלא כתבו מהר"י ק].

ובאמת כשנתבונן בדבר, נראה כי הראשון שעשה כן על השו"ע הלא הוא רבינו הרמ"א, שפרס מפה על שולחן המחבר והוסיף עליו את מנהגי אשכנז, ופעמים רבות כתב את העולה על דעתו בתוך סעיפי השו"ע כביכול המשיך ותוספת בעלמא ובאמת פלוגתא הוא. [וכפי הנראה לא רצה לחבר ספר בפני עצמו למדינות אשכנז, והסיבה העיקרית היא משון שרצה שיוכלו כולם ללמוד בספר אחד כדי שדבריו יתקבלו]. וכבר כתבו הפוסקים כולם כי דרכו להביא דעה החולקת בלא לכתוב 'ויש אומרים', ומביא שיטתו החולקת על ה"ב בתוך כדי לשונו של השולחן ערוך⁷².

יש בנותן טעם להביא כאן את דברי מוהר"י משקלאוו בהקדמת ספרו פאת השולחן שכתב בשם רבינו על עניין חיסורי מחסרא שמצינו בתלמוד שעשו למשניות, וז"ל 'ולאו

71 בס' 'הגאון' (לר"ד אליאך) עמ' 696 שהביא שמועה בשם מהר"ל דיסקין, כי פעם שאל מוהר"ח את הגר"א אם יכול לחלוק על הש"ך, והשיב לו שרשאי הוא בזמן שיש לו ראיות נגדו, שאלו שוב האם יכול לחלוק על בעלי השו"ע, והשיב כי 'חללו היו מלקטים גידים' (ובספרו אבי הישיבות 541 הושמט הציטוט הנ"ל מפני לזות שפתיים). ולכאורה המובן בזה שיותר קל לחלוק על השו"ע מאשר על הש"ך, ואמנם באמת כוונת הדברים להיפך ממש, וכוונת הגאון ברורה לע"ז, כי כל סעיפי השו"ע והגהות רמ"א המה ליקוט מפסקי הראשונים כגלאכים ז"ל, והרי לא היתה כוונת מוהר"ח לחלוק על הרמב"ם הרשב"א וכו' שמהם מבוססים סעיפי השו"ע, או על מרדכי סה"ת וכו' שמהם הגהות רמ"א, אלא כוונת שאלת מוהר"ח היתה על אופן הכרעת השו"ע, היינו בכגון דא שמעתיק השו"ע פסקים הסותרים וצריך ליישב 'שיטת השו"ע' באופן מסוים, וע"ז השיב לו הגר"א כי כוונת השו"ע אך ורק 'ללקט' פסקים מהראשונים, ואינו בכלל כ'חולק' על השו"ע. והנה אמת, וכמש"נ בפנים באורך.

ועי' בספר הזכרון 'לשמש שט אהלי' להרמ"ש שפירא וצ"ל (עמ' תקס"ו), שהגרמ"ש אמר כי כך מקובלנו מבית הגר"ח מוואלאוין בשם הגר"א, שבשעת הדחק יכולים לסמוך על שיטות אחרות ולא ללכת בעקבות פסק על השו"ע. ע"כ. ונראה כי הכל הולך אל מקום אחד.

72 ובחזו"א (שבועות ד' ל') כתב כי הראב"ד בהשגותיו לא כיון להשיג אלא להשלים התורה ושיהיה הרי"מ יחד עם דבריו וז"ל ספר מבואר בו הלכות כל התורה, ע"ש. ואף אם דוחק לומר כי זה היה כונת הראב"ד בהשגותיו מפני לשונותיו ועקרונם, מ"מ קרוב לדאי כי כוונת רמ"א כן.

אורחא שחיסר דבר, רק דרכי ס"ל כחד תנא דאליבא סתמא ולא חסר כלל אליביה, וגמ' ס"ל כאידך תנא, ואליביה קאמרה הגמ' חסורי מחסרא' ע"ש⁷³.

לאור מה שנתבאר, אנו מבינים היטב את אזהרתו של תלמיד רבינו, הגר"ר פנחס המגיד מפלאצק, בצוואתו 'ראש הגבעה' וכה כתב: 'ותדע בפנים של השו"ע כל הלכה והלכה דעת מי היא ולשונו ושיטתו של מי היא'. וראה עוד להלן בדרכו של מוהר"ח ז"ל ללכת ג"כ בסגנון זה, שלא לייחס מקור עצמי לפסקי השו"ע כיון שעיקר ההוראה צריכה להיות מתוך התלמוד, ע"ש וצריך לכאן. גם ראה להלן בין הביאור לבאר הגולה שלא הלך בדרך זו אלא אדרבה הביא מקורות לדברי השו"ע עצמו.

היהם בין ה'מעשה רב' ו'ביאורי הגר"א' לשו"ע

כהמשך ישיר לעיקר הראשון הנבאר לעיל, יש צורך לעמוד: אם נכון הוא מה שכתבנו שהביאור הוא הכרעת ההלכה ע"פ דעתו, א"כ היאך מצינו עדויות שונות על הנהגתו בפועל בשונה ממה שפסק בעצמו בביאורו.

כדי לענות על כך עלינו לבחון את הדבר, נחלק את⁷⁴ סעיפי המעשה רב לשניים שהם שלוש. א'. בהם בעל המעשה רב עצמו מזכיר את דברי רבינו בביאורו לשו"ע. [ונוסיף להעתיק לשון רבינו המשתמעת כלשון הכרעה]. ב'. שלא ציין בעל המעש"ר במפורש לביאור, אבל הנהגתו מתאימה ונמצאת מכוונת עם הכרעתו בביאור לשו"ע [העתקנו לשון ההכרעה כנ"ל]. ג'. הנהגות הנראות כסותרות לדבריו בביאור הגר"א. בשניים הראשונים ישנו התאמה בין הכרעתו [שלא כפשטות הפוסקים] להנהגתו המיוחדת. ובאחרון ישנו אי התאמה, הוספנו עליהם [כשישנם] את המפרשים השונים שכבר עמדו על סתירות אלו.

• אות ו': סמיכת אלוקי נשמה לברכת אטר יצר, מביאורו סי' ד' 'אבל סברא ראשונה שם דצריך לסמוך' [ואמנם בביאורו לסי' מ"ו מפורש ביותר הכרעתו בזה, וכמ"ש גם במעש"ר אות ח'].

• אות י"ד: לברך על ציצית כשפושטו, מביאורו סי' ח' 'אבל העיקר כדעת השו"ע'.

• אות ט"ו: א"צ עטיפה, מביאורו סי' ח' 'וליתא'.

• אות י"ז: שלא להטיל ציצית בפשתים, מביאורו סי' ט' 'וכן עיקר'.

73 ו"ע בפ' למשלי ח' ז' 'בצדק כל אמרי פי הוא נגד הגמרא שפעמים אומר 'חיסורי מחסרא' ופעמים אומר 'תני' כך, ולא תאמר ח"ו שהוא דבר זה אלא הכל בצדק'. (ועיי"ש כן על 'שקלא וטריא'). וזה נוטה יותר לשמועה הנוספת [והמוסמכת יותר] מרבינו על מהלך החיסורי מחסרא, והוא מבני ר' אברהם בספרו רב פעלים אות ר', ונתן ע"ז דוגמא בכיצה שאפר כירה מוכן הוא עיי"ש ואכמ"ל.

74 שאר סעיפי המעש"ר עוסקים בעניינים שאין עליהם דיבור כלל בשו"ע, ואין ללמוד מהם.

- אות מ': ביטול מי רגלים ברביעית מים, מביאורו לסי' ע"ז 'אבל העיקר נראה'.
- אות מ"ה: לחתום מודים דרבנן בשם, מביאורו סי' קכ"ז 'וכן עיקר'.
- אות נ': נפילת אפים בשמאל, מביאורו סי' קל"א 'ודעת שו"ע עיקר'.
- אות נ"ה: באיש"ר שלא לומר יתברך, מביאורו סי' נ"ו 'וכן עיקר'.
- אות נ"ו: שלא לכרוע בקדיש, מביאורו בסי' נ"ו 'אבל נראה שאין לכרוע כלל בקדיש'.
- אות פ"א: נט"י בברכה על טיבולו במשקה, מביאורו סי' קנ"ח 'וכן עיקר' (וכך גם בביאור לסי' תע"ג ס"ו ציין לדבריו).
- אות פ"ד: מים אחרונים חובה ומצוה, ביאורו ס"ס קפ"א 'אבל כ"ז ליתא...וכן עיקר'.
- אות פ"ח: איסור חדש בזמנה"ז, ביאורו יו"ד רצ"ג [באריכות וחריפות שלא כדרכו!].
- אות קי"א: הדלק"ג מקדים מאד, מביאורו לסי' רס"א [באריכות].
- אות קמ"ו: נוסח נחמנו בשבת, ביאורו בסי' קפ"ח 'וכן עיקר'.
- אות קנ"ג: הבדלה מיושב, מביאורו בסי' רצ"ו 'וכן עיקר'.
- אות ר"ג: שלא לכרוע באמצע ברכות ר"ה וי"כ, מביאורו סי' תקפ"ב ס"ק י"א 'ואינו עיקר'.
- שם: שלא להרים קולו בברכות ר"ה וי"כ, מסי' תקפ"ב ס"ק כ"ב 'וכן עיקר'.
- אות רל"ה: הדלקת נ"ח בתחילת השקיעה, מביאורו לסי' תרע"ב 'וכן עיקר' (וכ"כ בסי' רס"א וביו"ד סי' רס"ז⁷⁵).
- אות קפ"ח: לא הקפיד לאפות בע"פ, מביאורו סי' תנ"ח 'וכן עיקר'.
- אות קצז: בגדי שבת בשבת חזון, מביאורו סי' תקנ"א סק"ג 'זהו חומרא בעלמא'.

75 בשניהם מבואר כי לשון 'משמשקע החמה' מטמע תחילת השקיעה ע"ש. אלא דביו"ד בסו"ד כי ד"ל דהגמ' קאי בשית רבי יוחנן, ובאמת לדעת רבי יוסי מדליקין בצה"כ. וכבר העיר על כך בהגהות בן אריה [להג"ר זאב וואלף ליפקין ז"ל, אבי אור ישראל מסלנט] לסי' תרע"ב. ולבי אומר לי, דבריו דקו"ל כרבי יוסי נתחדש לו לאח"ז, שהרי רק בסו"ד בסי' רס"א (אחר שנה' על שיטת ר"ת) חידש עניין זה וביאר דברי הגמ' ריש ברכות, ולדבריו שם נמצא דסתמא דתלמודא דבעה"כ לילה הוא אליבא דר"י, אבל כ"ז אינו מוכרח לעיקר שיטתו שם דלא כר"ת [וראה עוד להלן בדברי המ"ב והחי"א בשם דנהג"א הגר"א בזה].

- אות קכ"א: קידוש מיושב, בביאורו סי' רע"א 'וכן עיקר'. (וע' רשימה א' באות ק"ג לגבי הבדלה).
- אות רי"א: שלא לברך על נר יוה"כ, בביאורו סי' תר"י סק"ד 'אבל כל הפוסקים חולקין עליו' כו'.
- אות רי"ז: גשמים בלילה הראשון בסוכה, בביאורו סי' תרל"ט ס"ק כ"ב 'ודעת התוס' עיקר'.
- אות רכ"ב: ישנים בשמיני עצרת בסוכה, ובביאור סי' תרס"ו א' 'וכן עיקר דלא כהמרדכי'.
- אות רכ"ד: לא יהפוך האתרוג כו', בביאורו תרנ"א י"ד 'אבל אין צריך לזה כו', וגם ההיפוך אינו מועיל כו' ועל צד היותר טוב כו'.
- אות רי"ח: מברך כל פעם שנכנס, בביאורו ס"ס תרל"ט 'ודעת הרי"ף ורמב"ם עיקר'. (וע' רשימה א' אות י"ח גבי ציצית. גם אות כ"ג לגבי תפילין בביאורו סי' כ"ה מציין לדבריו).
- אות כ"ב: ברכה על תש"ר, ביאורו סי' כ"ה 'וכן עיקר' (באריכות).
- אות כ"ד: להשתין עם תפילין, ביאורו סי' מ"ג 'אבל הרא"ש חולק כו'.
- אות כ"ז: לישב בכל פסוד"ז, ביאורו לסי' נ"א 'חומרא בעלמא'.
- אות ל"ו: צואת האף, ביאורו סי' צ"ב 'ולא נראה'.
- אות ס': תפילין כרש"י ולא כר"ת, ביאורו סי' ל"ד 'וכן עיקר'. אות קכ"ג: בציעת ב' הככרות, ביאורו סי' רע"ד 'וכן עיקר'.
- אות קעט: חישוב זמני אכילת חמץ מהנה"ח עד שקיעה"ח. ביאורו תנ"ט באריכות (ושנו"א ברכות ושבת).
- אות רל"ח: נ"ח קודם להבדלה⁷⁶, ביאורו סי' תרפ"א 'וכל דברי הט"ז כאן דחויין'.
- אות קכ"ב: קידוש במקום סעודה על פת דוקא, ובביאור בסי' רע"ג כ' מקור לגאונים ולא העיר על שיטה אחרת⁷⁷.

76 ובמעש"ד אות רל"ז כי יא"א וזמן לך קודם הבדלה כדי להקדים הדלקת"ח בזמנה. ולכא"ר צ"ע הא מדליקין קודם הבדלה. ובסידור אזור אליהו עמ' תי"ט כתב דצ"ל א"א ויתן לך קודם הדלקה. אמנם ד"ו צ"ב דמהי"ת יאמר קודם ההדלקה ויתן לך, בשעה שמבדיל רק לאחמ"כ, יאמר ויתן לך קודם הבדלתו לאחר ההדלקה. והמחזור דכוונתו כמ"ש בלוח אר"י להגרימ"ט דא"א ויתן לך הציבור קודם ההבדלה בביהכנ"ס אחר שהדליקו [כמ"ש המ"א שם סק"א].

77 שלמת חיים הגרי"ח זונפלד סי' רנ"ה.

- אות קנ"ט: שלא להמתין אחר ג' ימים, וכן במוצאי ת"ב. ובביאורו לסי' תכ"ו ותקנ"א מביא מקור לרמ"א, וגם בסי' ת"ב חלק מטעם אחר דוקא במוצאי יוה"כ⁷⁸.
- אות רמ"ה: בביאורו לסי' תרצ"ב הביא מקור לכל שיטה בלא הכרעה⁷⁹.
- אות קצ"א: אכל כזית כרפס, בביאורו תע"ג ס"ו הביא מקור לשו"ע.
- שם: לא בירך ברכה אחרונה, ומביאורו שם מבואר דלדין מברכין על כזית⁸⁰.
- אות קכ"ה: שלא לעבור במרחץ משום זיעה (כרמ"א), ובביאורו ס"ס שכ"ו 'אבל הרמב"ם ושו"ע מפרשים' כו' (כהמחבר).
- אות צ"ה: החמיר בגילוי, בביאורו ליו"ד סי' קט"ז מביא מקור וטעם לשיטת הפוסקים⁸¹.
- אות קע"א ורי: אסר סעודת יו"ט אחר חצות, ובביאורו סי' רל"ב 'זכן עיקר' דס"ק שרי עד זמן מנחה קטנה⁸².
- אות רמ"ב: א"צ ליתן כ"א מטבע אחר, ובביאורו לסי' תרצ"ד הביא מקור לרמ"א דנותן ג' חצאין⁸³. אות כ': כל מה שבוכה ראש משוכה, ומביאורו סי' כ"ז משמע איפכא⁸⁴.

המעניין ברשימה הנ"ל רואה כי רובם המוחלט של הנהגותיו היו ממש כפי הכרעתו בביאורו לשו"ע, והוא אדרבה, סיעתא גדולה לכל העיקר הראשון שכתבנו כי אכן בביאור לא השמיט תחת לשונו מראה מקומות מבלי לגלות לנו את הכרעתו הגדולה בעניין. וכ"ה דברי הגר"ר שלמה הכהן מווילנא בהקדמתו למעש"ר [דברי שלמה, מהדורת ווילנא]:

- 78 תומעש"ר אות מ"ב על המעש"ר: 'בשו"ע בבאוריו משמע דאין מקדשין קודם ת"ב'. וראה להלן בשם הביאור"ל סי' כ"ה. (וגם במ"ב לא הביא המעש"ר לגבי ת"ב ויו"כ [אלא מהטעם שבביאור, תר"ב שעה"צ ז'] רק לענין ג' ימים בביאור"ל זכ"ו).
- 79 פעולת שכיר על המעש"ר שם.
- 80 ויש להעיר בזה על המ"ב בסי' תע"ג בשעה"צ סק"ע ובביאור"ל שם, ויתכן דהמשנ"ב נטה אחר דבריו שבביאור נגד המעש"ר.
- 81 סתירה זו נמצאת גם בענין מים אחרונים, דבמעש"ר איתא 'חובה ומצוה' היינו שבזמנינו הדבר גם חובה [אף שנחבטל, כשיטתו לגבי גילוי], ואילו בביאורו בס"ס קפ"א נראה שמסכים דא"ז חובה אלא דחייבים משום המצוה עיי"ש.
- 82 אינה סתירה גלויה. ראה להלן.
- 83 במעש"ר השלם (ולושינסקי, תשמ"ו) הביא מכת"י אמשטרדם וכת"י ר"א לוי, וז"ל 'ענין ביאור הגר"א סי' תרצ"ד ס"ק א' נראה שמחזק המנהג ליתן ג' ע"ש וצ"ע' עכ"ל. יש להעיר ע"פ הכלל שהנחיל לנו מרן החזו"א שה' לעיל, כל 'שאין הנידון אלא בהידור מצוה ולא בעיקר הלכה' הגר"א לפעמים נמנע מלהביע דעתו בביאור, לעומת המעש"ר, כפי הקדמת הגר"ר יששכר בער' גם איזה דברים שאינו נוגע כלל לדינא רק לחיבוב מצוה ומנהג ותיקין לא נמנעתי מלכתוב'.
- 84 הגרנ"ה, וע' ביאור"ל שם.

'וכמו שמבואר טעמיו ונימוקיו לשו"ע באריכות וע"פ הלכה הברורה שיוצא מתוך דברי הש"ס בבלי וירושלמי לפי דעתו הרחבה כן נהג להלכה ולמעשה'. ובהקדמת הגר"ר יששכר בער: 'כל הכתוב כאן הם דברים גלויים ומבוררים ע"פ עיון ההלכה לכל רואי השמש'. וגם מהרשימה השלישית שניאה לא כך, רואים אנו בעליל כי הנהגתו בשונה אך ורק מסתימתו בביאור, או ממה שצידד בביאור לשו"ע [לשונו צידוד, כמו 'אבל כו', ולא לשונות הכרעה כמו 'זכן עיקר' וק"ו מלשונות תמיה וכיוצ"ב אשר בהם הוא משתמש כדי להשיג על הפוסקים], אבל לא מהכרעה מפורשת.

יתירה על כך, מדברי הגרצ"ה בעל פסקי הגר"א למדנו דבר מיוחד. כי פעמים מקורותיו של המעש"ר הן מביהגר"א עצמו! ולא ממעשה רב כמשמעו, מהנהגות שראו ממנו עצמו זצ"ל. כה כתב בפסקי הגר"א בעמודי אש שלו בהל' סוכה שכ"ה להדיא שהכותב המעש"ר טעה בהכנת הביהגר"א⁸⁵, וכ"כ גם בפסקי הגר"א סי' שכ"ו וז"ל 'אין לטבול בשבת לטומאת קרי. וכבר הובא זה הדין בספר מעשה רב אך לא הביא מקור דבריו' ע"כ. ולהשערה זו, עולה כי הגר"ר יששכר בער [או קודמיו] ראו בביאור שזהו ספר הלכה גמורה ולמעשה רב.

ובאמת אף שהוא דבר חדש, ואפשר להתווכח עם השערה זו, מ"מ נביא כאן כמה ראיות וסימוכין לדבר. א. ניכר שהגר"ר יששכר בער הוסיף להמעש"ר מתוך הדיוקים בנוסח התפילה והברכות' שהדפיס הגרמ"מ לביאור הגר"א או"ח ס"ס רמ"א, וא"כ נראה שהמעש"ר כלול מהנהגות מעשה רב כפשוטו עם דינים מלוקטים מתוך הביאור. ב. במעשה רב אות ר"א כתב בזה"ל 'על מה שכתב רמ"א בהג"ה סי' תקנ"ז כו' כתב רבינו זצ"ל בשו"ע שלו כו', ונמצא כי כל הסעי' אינו אלא העתקת דבריו בביאור שחולק שם על דינו של הרמ"א. ג. בזה מתיישב איך כתב במעש"ר דין כמו שצוה האף אין דינו

85 והנה הגר"ר שמואל מאלצאן ז"ל בכת"י אור חדש שלו כתב ע"ד הפסקי הגר"א הנ"ל בהל' סוכה: 'ותמיהני עליו איך מלאו לבו לכתוב כן על בעל מעשה רב שהיו מתלמידי הגר"א ז"ל וזה לשמשו, כאחד מקטני התלמידים' ע"כ, ונראה שעיקר השתנו על לשונו החריפה של הגרצ"ה ('ישגה ברואה') אולם על עצם הגישה הנ"ל לא השיג.

והנה בעיקר תמיהת הגרצ"ה, כן העיר גם בשעה"צ סי' תרל"ט ס"ק ס"ו וכ' 'היינו באינו מצטער וצ"ע, והוא דוחק גדול, ואמנם כן גם באמרי נועם ברכות מט ע"ב מבואר דמחוייב להמתין, ושיטתו החדשה בזה מבוארת בכמה מאחרוני זמנינו ז"ל דלעולם בלילה ראשונה ליכא פטור מצטער אבל אינו יוצא באכילתו חוץ לסוכה או בסוכה שהגשמים בתוכה דל"ל שם סוכה כלל. וז"ל הג' האדר"ת (מענה אליהו סי' י"ח): 'כיוצא בשאלתו, יעון בספר מעשה רב בשם מרן הגר"א ז"ל, בלילה הראשונה בסוכה שאסור לאכול עד שיפסקו הגשמים. וחידוש שלא נזכר שם אם טעימה מותר. ולפי הנראה דאסור כיון שהוא מן התורה. ושם צ"ע"ג כמה שכתב שם עד שיפסקו הגשמים ואם לא פסקו יאכל בביתו, ואיך יצייר זה, כיון שאסור כל הלילה'. עכ"ל. הנה הבין פי' מחודש שרבינו אסר האכילה מדין אכילה קודם מצוה, אבל לפי הנחבאר ודאי שמותר לאכול בביתו אף קודם שיפסקו הגשמים לצאת מצות אכילת יו"ט ואין מצות סוכה מוטלת עליו כעת שאינו יכול לקיימה, ועדיין מחוייב להמתין לפסיקת הגשמים כדין כל מצות עשה שמחוייב לה דאינו מקיים המ"ע דכזית קמא עד שיאכלנה בתוך סוכה בלי גשמים וכנ"ל.

כצואה וכדו' כי לא מסתבר לומר שראו כן עליו, וכן שאר דיני הפסק וכיוצא דל"ש כ"כ ע"ז מעש"ר או סדר הלימוד דכבר כתב בהקדמת בעל פעולת שכיר 'כמו סדר הלמוד שבסע' ס"א וכיוצא בזה הוא דרך אשר הורה לעומדים לפניו ומתאבקים בעפר רגליו, אבל הוא עצמו נשגבה דרכו בענינים אלו' ע"כ, ומתבאר מזה דכמה מהסעיפים שכתב במעש"ר הם דינים שהשיב לשואלים אותו. וכן מבו' ממעש"ר אות ס"ז: 'ברוך ד' לעולם אמן ואמן מדלג אם צריך לכך נדי להתפלל עם הציבור, ואינו אומר אחר התפילה כלל, והוא עצמו לא היה אומר כלל לא ברוך ה' וכו' אבל הציבור שאצלו והש"ע היו אומרים' הרי מבואר להדיא הלכה שהיא רק לשואלי, אך הוא עצמו לא היה אומר זאת כלל [אף לא בכדי להספיק להתפלל עם הציבור]. כך גם לשון מחותנו בנו של בעל הברכת ראש שכתב: 'כי רוב הנהגתו שמבואר שם נהג רק לעצמו ולא הורה לאחרים כן שמעתי בבירור', משמע מדבריו שם שיש גם הנהגות שהורה כך רק לאחרים. ד. מהציונים הרבים לעיין בשו"ע שלו, יש סמך לזה קצת.

עכ"פ נחזור לנידון שבו אנו עוסקים, אין אנו צריכים לנהוג במקומות שבהם רואים אי התאמה בין הכרעתו לנהגתו. והיה ניתן להסיק מכך שניים שהם ארבע אפשרויות דלהלן, ב' מהם מחזקים דבריו שבביאור, וב' מחזקים הנהגתו שבמעש"ר.

דברי הביאור עיקר:

א. ה'מעשה רב' אינו מוסמך דיו. וכבר מוהר"ח ז"ל בהסכמתו למעש"ר כתב שנשאל למכוונותו, ופקפק בשניים מהם⁸⁶. גם משמיה דמרן החזו"א זצ"ל מטו דפקפק על ג' דינים שבמעש"ר, (ראה בהערה⁸⁷), וכן בספר ליקוטים כת"י הגר"מ עפשטיין כותב (הו' בפסקי הגר"א השלם סי' ר"פ) 'ואפשר שהם שגו בזו ולא שמעו בבירור' על

⁸⁶ וז"ל שם 'ואשר שאל אם הנהגות מכוונים. מהם לא ידעתי כלל. ואשר ידעתי, מכוונים המה. זולת אשר כתב ושבחין ביו"ד ובסגול, אמת כן הדפיס הרב החסיד מוהר"מ מענדיל נ"י בבאור השו"ע, אבל השומעים שמעו וטעו, ואני דקדקתי בשמעי מפה קדוש שאמר ושבחין בלא יו"ד ובחטף פתח ... ואשר כתב לקרות בפ' זכור זכר בשש נקודות, אני שמעתי מפה קדוש שקרא בחמש נקודות. ולא ידעתי אם השומעים שמעו וטעו לומר בשש נקודות או אולי בזקנותו חזר בו. יחקור נא לעמוד בזה על האמת' עכ"ל מוהר"ח ז"ל מוואלאדין. ומפליא הדבר שכדבריו ממש כן הוא, שתיבת ושבחין צ"ל בלא יו"ד ובפתח, וכן נוהגים כל בתי המורשות שהולכים בשיטת הגר"א עד היום. ועל תיבת זכר, חקר הגר"ר ישכר בער שבאמת חזרה היה כאן ולבסוף דעתו היה לקראה בשש נקודות [ב' סגולים].

⁸⁷ רבים תמהו ע"ד מעש"ר אות צ"ח שאסר לכת' ללף ע"ג מוזהר מדבריו הר"מ שהו' בשו"ע ובביהגר"א שם מגמ' דב"מ גובאת דקניא (נע' שלא האמין לזה מרן החזו"א [פרשה סדורה ע"מ מוזהר להגר"ק סי' נ"ן] וכן בערוה"ש) (ואסף כעמיר גורנה ביבי"א ח"ח יו"ד סי' כ"ט), אבל לכאן לא קרב וא"ז והוא ממש בחילוק התר' סוכה לו ע"א בין לקיחה ע"י ד"א לחציצה. ובכלל לא ברור על מה צא הרעש דמי יימר דגובאת דקניא חצץ בין המוזהר להכותל שמא היה חתוך לרוחבו שהי מטרתו רק שלא תפול המוזהר כמ"ש הת"י שם וז"ב, וכך עושים כל הנוהגים ללכת בשיטת רבינו שמשמשם בבית מוזהר בלי חלקו האחורי שלא יחצין.

והקרוב אלי שסיבת פקפוק החזו"א בזה אינו מטעם שנסתר מהגמ' הנו', אלא משום דאין לחציצה זו מקור ברור בדבריו חז"ל. ודברי האדר"ת שהקיש בין על מוזהר ביתך ועל ירך דתפליין לא נמצא כן בגמ', וא"ז מדרך רבינו לדרוש דרשות להלכה שלא יצאו מפורש מפי חז"ל, וז"ל בבני בנימין פ"ה מהל' סת"ם 'וחידוש ראיתי בס' מעשה רב בשם מרן הגר"א ז"ל. שאין להניח המוזהר בקלף שלא יהא חציצה בינה למוזהר הכית וצריך ליישב בדוחק כל הנזכר וכו' ובאמת דברי קדשו נאמנים מאוד דמנ"מ בין על דהכא לעל דתפליין וכו', ע"ש.

לא יתכן כלל לומר 'הגר"א החמיר על עצמו' שבחזו"ל מפורש להיתר ואין מקור מדינא לחומרא בזה [וכבר הביא רבינו בסי' פ"ט דברי המרדכי שם דאסור להחמיר על מ"ש בגמ' וכל המוסיף גורע אא"כ מצינו בגמ' חומרות בזה ע"ש]. וכמש"כ הגר"ש סלאנט (מכתב מכת"י בס' שנות דור ודור) לגבי צואת ר"י החסיד: 'שמעתי שהגר"א מוילנא זצ"ל אמר שאין לחוש לזה ואין לחדש חומרות ואיסורים שלא נזכר בתלמוד בבלי וירושלמי'. וז"ל הקדמת הגר"ר יששכר בער לאחר שכ' (מובא בפנים) דלא הביא במעש"ר חומרות: 'אפס גם בחלק הזה ידענו בכלל שלא סר ימין ושמאל מכל הנאמר בענינים אלו בתלמוד בבלי או ירושלמי או בחזו"ת שמדברי תנאים ואמוראים וכל הכתוב במדות שנשחבחו בו גדולי התנאים ואמוראים אדריהם ימשוך גם הוא במדותיו, וכל המעלות שהתורה נקנית בהם והמדות שמנו חכמים לצדיקים כלם נתקיימו בו כי לא מלכו עשה גדולה או קטנה כ"א עפ"י חכמי התלמוד אשר נשתלשלה קבלתם עד משה מפי הגבורה'. [ובשו"ת משיב דבר להנצי"ב ח"ב סי' ע"ז (תשו' לבעל השדי חמד): 'ע"ד אכילת מצה שמורה בשבעה ימי הפסח, אמת כי כן נמצא במעשה רב כי הגר"א היה אומר ומחבב אכילת מצה, ולא נתבאר מאין למד רבינו הגר"א ז"ל' עיי"ש]. וכ"כ הגאון האדר"ת (מענה אליו סי' ח"י, לבעל ספר אלומות יוסף) וז"ל: 'ומש"כ מעלת כ"ת, שמרן הגר"א ז"ל מחסידותו החמיר, דכל דקפיד כו', לא ידעתי מה חסידות הוא להקפיד, ולא מצינו בדבריו רבותינו להזהיר להזהיר בזה כלל. וראיה שגם בוגות אמרו בפסחים ק"י ב' דכל דקפיד קפדי בהדיה, ומ"מ לא שמענו שהגר"א וכיוצא בו החמירו בוגות כלל וכו', וז"ל אדרבה, משום טעם זה לא הקפיד ולא נוהר, מפני שכל עיקרו תלוי רק בהקפדה, ואין חסידות כלל להקפיד ולהזהר' ע"כ.

כן [ע"פ השמועה] פסק החזו"א בדבריו מעש"ר [אות קפ"ה] על דבר אכילתו בשש"פ סעודה ג' לאכילת מצה, ונראה כי הוא ג"כ מטעם הנ"ל שאין לזה מקור. (ואכמ"ל בזה). וכך גם פקפוק לגבי רביעית במים אחרונים [אות פ"ד]. ואמנם לדרך רבינו בביאורו ס"ס קפ"א נתבאר כי מלבד חובה איכא נמי מצוה [וכל' המעש"ר 'חובה ומצוה'] וא"כ דינו ממש כמים ראשונים. וא"כ מסתבר דבעיא נמי כל דיני נטילה, וכן הוא גם בכתר ראש. וא"ש על נכון.

י"א כי החזו"א גם פקפק ע"ד המעש"ר אות ר"ב שלא לאכול ענבים ברה"ה והטעם ע"פ סוד. ואינו יודע אם כוונת הפקפוק כי ידע סודו על נכון או שלא הסכים שעשה הגר"א עניין מסוים ע"פ הסוד ויכתבוהו במעש"ר כפי שנכתב בהקדמה, ראה להלן מזה.

עוד יתכן שסגנון פקפוק של בעל החזו"א אינו לערער על העדות שאינה מהימנה, אלא הוא על דרך שכ' במקואות על ביהגר"א 'א"י ממשנת הגר"א', והכוונה לחלוק על דבריו בסגנון כדרכו ולומר כי אינו מתאים אפי' לדרך הגר"א ז"ל בשאר מקומות [נשא"ז ענין כלל לא לדברי הת"י ולא לדברי הגמ'] ולא נשא פניו לאיש.

כמו"כ יש להעיר גם על מ"ש בס' מעשה איש (ח"ה עמ' קל"ה) שאינו מאמין להסיפור שכ' בני הגר"א בהקדמתם לשי"ע לגבי כל מה שיאמר לך בעה"ב עשה וכו', ומלבד שקשה לפקפק בזה, עכשיו נתגלה מעש"ר שהועתק מכת"י הר"ר סעדיה תלמיד הגר"א ושם מובא ג"כ הסיפור הנ"ל. (וע' פסקי הגר"א השלם סי' ש'), וכפיה"נ שהוא ג"כ על הדרך הנ"ל. - עוד סיפר הגר"ח"ק שניט"א כי כשאמרו לחזו"א בשם הגר"א כי אכל בעי"כ כל היום סוכריות כדי לקיים מצות אכילה כל היום, אמר על כך 'זה לא גר"א, סיפור כזה אינו מתאים להגר"א, אולי להסבא מקלם, אמנם בס' מנחת יהודה ברכות מד ע"א הביא עדות זאת על הגר"א זלמלה ואחיו מוהר"ח ז"ל.

המעש"ר אות קכ"ד (לענין אכילת שום לווק), וכן בערוך השולחן יו"ד סי' רפ"ט 'וברור שהשומע שמע וטעה' על מעש"ר (שה' בפ"ת שם לענין חציצה במוחה). והגר"א בצלאל הכהן מוילנא ג"כ כתב [בשו"ת ראשית ביכורים סי' ח'] 'ובמעש"ר... במח"כ ל"ד היטב בדברי רבינו הגר"א ז"ל בזה'.

ישוב זה מאד קשה לקבל, משום שידוע כי בדין מים מגולים בזמה"ז, כל תלמידי רבינו העידו כן בשמו להחמיר מאד מאד בגילוי (עליות אליהו מעלות הסולם י"ב) ונתנו כולם בשמו טעם לדבר (תוס' מעש"ר, פאה"ש, אור חדש, הגרנ"ה הלוי, הגר"ש נתנון, המגיד מדובנא, הגרמ"ש מדינסק, בעל ערוה"ש ועוד. ע' פסקי הגר"א השלם סי' רע"ה ור"פ שהובאו בדבריהם במלואם), והרבה מעשיות סיפרו בענין הקפדתו בזה, וזה כענין יסודי בהנהגתו ומקיף כמה דינים [גילוי, אכילת שום, מים אחרונים, קריאה לאור הנר. ע' פסקי הגר"א שם], וכל בית מדרשו עד היום ובראש מן החזו"א זצ"ל נהגו להחמיר כוותיה בזה, וא"כ אין לפקפק כלל בשמועה זו, ואילו בביאורו ליו"ד נראה דעתו מכרעת כהתוס' ושא"ר דבזמנינו ליכא חשש וכפיש"נ.

מלבד זאת, הלא מוהר"ח נתן הסכמתו כי הנהגות אשר ידע מהם - מכוונים המה. ופקפקויו [ע' בהערה לעיל שאחת מהם נכונה] מהחלקים שבמעש"ר שנכתבו ע"פ הביאור 'דיוקים בתפילה' להגרמ"מ משקלאוו, ושאר המעש"ר 'כל הכתוב כאן הם דברים גלויים ומבוררים ע"פ עיון ההלכה לכל רואי השמש והן הן הדברים אשר ראו עינינו את רבינו זצ"ל עצמו מתנהג בהן', אשר עשה רבינו הגדול ז"ל לעינינו' (מתוך הקדמת הגר"ש"ב) קשה לפקפק בהם. וראה להלן כי יש והעדיפו את המעש"ר על פני הביאור שהרי מעשה רב, כמ"ש בגמ' בכ"מ.

ב. דעתו בהביאור הוא עיקר לדינא, ואילו במעש"ר הוא הנהגות לחומרא לעצמו (ואולי אף כמה מהם עפ"י סוד, וכמו באור ר"ב בענין לא לאכול ענבים בר"ה שכתב 'והטעם ע"פ סוד', והובא במ"ב סי' תקפ"ג, ואף בעל הפעולות שכיר לא פירש טעם הדבר כי אם ע"י 'זכר לדבר'), ואלו שהם לקולא, אפשר שהם הנהגות אישיות והלכה ואין מורין כן, והביאור כתב לכלל העולם⁸⁸.

כיוצא ב' הגר"ר שריה דבילצקי שליט"א בס' וזה השולחן סי' רל"ב כי במעש"ר אותיות קע"א ור"ז הגר"א החמיר לעצמו כיעה ראשונה לא לאכול ס"ק סמוך למנחה

⁸⁸ ובאמת היה מקום לחלק בין לשונותיו של המעש"ר, האם דבר פלוני אסור, או מספר מה היה נוהג. כמו בגילוי שיש את ב' הלשונות: גילוי אסור, והיה נוהג מזה. וכדו'. והרי כמה מההל' שבמעש"ר זהו הוראות שלו ולא רק הנהגות עצמו מעשה רב כפשוטו, וכמשי"כ בהקדמת המעש"ר כפי שנת' לעיל. ובכך מתיישבת הסתירה למשל בענין קידוש במקום סעודה כי הלשון שם 'אף בקדוש היום אינו מקדש אלא במקום סעודה גמורה' משמע הנהגה לעצמו ולא הוראה לאחרים. אבל בביאור"ל סי' תרצ"ד לשון 'והנה בזמן הגר"א היה מצוי חצי זהוב פוליש וכתוב במעשה רב שלא היה נותן כ"א חצי זהב אחד פוליש', ולשון המעש"ר 'מחצה"ש אין צריך ליתן כ"א מטבע אחד שנקרא חצי זהב ואין צריך ג' חצאין'.

גדולה, ודלא כדבריו בביאורו שם. ע"ש. ובודאי שהח"ח לא קיבל זאת, שהרי כ' בביאור"ל סי' רל"ב: 'ועיין בביאור הגר"א שכתב דהעיקר כדעה זו, וע"כ נראה דאף מי שאינו רוצה לסמוך על המנהג כו' אין לו להחמיר רק כדעה זו האמצעית אבל לא כ"כ כדעה ראשונה', הרי בודאי לא הבין שרבינו עצמו החמיר כדעה זו (אא"כ נאמר שלא ראה את המעש"ר וזה דוחק). ואמנם יש להעיר כי כן באמת פי' רבינו בשנות אליהו שבת פ"ק מ"ב כדעת הר"ף (והעיר ע"ז כבר הגרנ"ה הלוי בהערותיו שם אות י"א), וגם בפעולות צדיק לתולדות הגר"ר חיים ליב טטאוויסק [שנהג כמנהגי הגר"א בכ"מ] כתב 'היה נוהג שלא לאכול קודם תפלת המנחה משהגיע זמן מנחה גדולה'. אך האמת יורה דרכו כי בדעת המעש"ר א"א כלל לאומרו ולשמעו, כי במעש"ר באות ק"י מתבאר להדיא דדוקא סעודה גדולה כמו ברית ונישואין וזיוס מסכתא, עיי"ש, ובהכרח צ"ל דעכ"פ דעת המעש"ר דסעודת יו"ט היא כסעודה גרולה [וכ"כ באמת החי"א, אלא שבשעה"צ תמה עליו מניין לו כן], וא"כ אין כאן כל סתירה בין המעש"ר להביאור. ובפרט כי ראינו שכשכותב בביאור 'וכן עיקר' שהוא הכרעה ברורה לא מצינו ע"ז סתירות ככלל.

בשו"ת לבושי מרדכי (וינקלר) או"ח ח"א סי' מ"ז כתב: 'מה שהקשה ע"ד פ"ת בשם הנהגת הגר"א זצ"ל... והקשה מעלתו מדברי הרמב"ם... והנה מרן ז"ל ברוב גדולתו וחילו היה בידו לחלוק גם ע"ד פוסקים ראשונים, ובפרט ברוב חסידותו היה מחמיר על עצמו' עכ"ל. והרב יב"א ח"י יו"ד סי' נח: 'ומה שמצינו להגר"א שכאשר יצא מבית האסורים, קראו לפניו בס"ת כל ארבע פרשיות שהחסיד לשמוע במשך ד' שבתות אשר ישב בביה"ס, וכמ"ש בתוספת מעשה רב (סי' קטט), נראה שאינו אלא ממדת חסידות, לרוב חסידותו וקדושתו'. [ואמנם לגופו של דבר, יש חילוק גדול בין ספק תוס' מעש"ר להמעש"ר עצמו ואכ"מ]. 'אך קרוב להאמין שהיו לו ב' ס"ת כדרכו בקודש לחוש להחמיר ובפרט בשל תורה ודבר שאינו מבורר, ואולי כי היה לו איזה הכרעה מדברי חז"ל או עפ"י חכמת האמת אשר שעריה נפתחו לפניו' - הגר"ר אלעזר משה הורוויץ (אהל משה סי' ב'). [וכגון ריבוי הדלק"נ שבת או אי דיבור בשבת כלל דיבורי חול וכיוצא שהם חומרות ולא מדינא].

ובסוף ספר 'ברכת ראש' עמ"ס נזיר⁸⁹ כתב: 'וכן מבואר בטור בשם אביו הרא"ש בלי מחלוקת, והגר"א זצ"ל רושם ע"ז⁹⁰ כמ"ש ביומא (דף ל"ז ע"א) תניא רבי כו' עכ"ל הגר"א ... ואין שום חולק בפוסקים ע"ז ... ומדוע העולם מקילים בזה. ומקצת אנשים תולין באילן גדול ואומרים שמבואר הנהגת הגר"א זצ"ל שלא ענה ב"ה וב"ש. ולו יהיה כדבריהם, אין ראייה לנו, כי רוב הנהגותיו שמבואר שם נהג רק לעצמו ולא הורה לאחרים, כך שמעתי בכירור, ומהנהגות שהג בעצמו אין אנו צריכים לנטות מדברי

⁸⁹ ספר 'ברכת ראש' נהפך ע"י הגר"ר אשר ז"ל תלמיד מוהר"ח ז"ל [בעל הנהגות כתר ראש]. אמנם יש להדגיש כי הקטע הנ"ל שבסוה"ס, אינו מבעל הברכת ראש עצמו אלא מתוך הליקוטי מהרא"י שהוא מחותנו של בן הגר"ר אשר בעהמ"ח הנ"ל, ולא ברור לי כ"כ תוקף קבלתו.

⁹⁰ דרך אגב מבואר כי כבר שמקורותיו של הגר"א ושתיקתו הן הסכמה להלכה על הדין.

השו"ע והפוסקים. ובפרט שהגר"א זצ"ל בעצמו הגיה בשו"ע או"ח שלו מקור מהגמ' לד"ה ומי יכול להקל בזה...⁹¹

ובשו"ת דברי הלל [להגר"ה הלל נכד הגר"ה משה אחי רבינו] (ח"ב סי' י"ד) אחר שדן על איסור אכילת אוכלין שהיו תחת המטה להגר"א, כתב 'ושמעתי שגם דודי הגאון ז"ל לא החמיר רק לעצמו ולא לאחרים, כמו שהחמיר לעצמו במים מגולים מאחר שנזכר האיסור בגמ' אע"ג שבטל הטעם. וגם בכתו ראש אות פ' הלשון 'אבל לאחרים היקל'. ולהכי י"ל דבביאורו ליו"ד סי' קט"ז פ' דעת המקילים בגילוי כיון שכך עיקר הדין. אמנם לאמיתו של דבר, דבריו הנ"ל צ"ע טובא, שהרי בכל המקורות אי' להדיא שלא הניח לאחרים, וכמ"ש בבינת אדם⁹² [כלל סי' אות ס"ג] שצויה לחתוך לחתיכות קטנות ולזרוקם, וכן הגרי"א חבר בבנין עולם [אוי"ח סי' ל"ג] הביא שצויה להשליכו לנהר, ובתוס' מעש"ר [ס"ק כ"ה] שאף לנכרי לא הציח למכור ע"ש, ומעתה פשוט שמה שכתב בכתו ראש 'אבל לאחרים הקיל' הכוונה על מוהר"ח ז"ל, וראה להלן בדרכו של מוהר"ח שלא להחמיר לאחרים את מנהגי הגר"א.

וכלל, מהלך זה ג"כ קשה ביותר, ד'אין אומרים מעשה רב במי שמחמיר כפי דעתו (מ"מ איסור"ב פ"י ה"ד, הו' בב"י יו"ד קצ"ד). והגר"ה שלמה הכהן מווילנא כתב: 'ומוסף על כל אלה השאיר לנו ברכה 'במעשה רב' אשר נהג בעצמו כל ימיו וקבע בהם מסמרות לאמר זה הדרך לנו בה וכן תעשו והלכה למעשה אתי לאשמועין'.

וגם כ"ז לענין חומרא שהיא ע"פ דין עכ"פ. אבל לענין ע"פ סוד, הנה בס' עמק ברכה כתב [לגבי חציצה במזוזה הנ' לעיל] שהוא עפ"י קבלה וסוד, ולכן אין להקשות עליו מהגמ' הרמב"ם והשו"ע וביהגר"א, ע"כ. אך כמדומה דאין לדברים אלו שחר, כי אי"ז כלל ממשנת הגר"א שהנסתר אינו סותר בשום מקום על הגמ'⁹², ולא מצאתי הנהגה כלשהי במעש"ר ע"פ הסוד (כי אם אכילת ענבים המפורשת טעמה במעש"ר), וכמ"ש בהקדמת הגר"ה יששכר בער 'אבל לא נודקת' פה לכתוב מאומה במילי דחסידותא מפני שהם דברים הנעשים בחשאי ובהצנע לכת ופן אשגה בה כחוט השערה ומצאני עון ח"ו וגם שאינן דברים השווין לכל נפש כמ"ש הרמב"ן ז"ל באגרתו שא"א לכל באי עולם להיות חסידים'. ע"ש. ובהקדמת הגר"ש הכהן מווילנא כתב: 'והגם שידוע לכל, כי כל דברי רבינו ז"ל ומנהגיו הטובים והישרים א"צ חיזוק וביאור, כי כל דבריו ואמרותיו אמרת ה' צרופה, ובהררי קודש יסודות, וממקום קדוש יהלכון, ממקור דברי התלמוד בבלי וירושלמי, ועפ"י שיטותיו הברורות שתקע להן יתד במקום נאמן, וכדרכונות נטועים לא ימוט, וכמו שמבואר טעמיו ונימוקיו לשו"ע באריכות וע"פ הלכה הברורה שיוצא

⁹¹ ובהערות 'אמרי שמואל' על מעש"ר הביא בשם הבינת אדם דהקל לאחרים, וזה אינו. וגרס לר"א מרמורשטיין (במאסף 'שורון ו' עמ' תשל"ב) לטעות, וכמה חבל שמייהר להשיג על נכד הגר"א מבלי לעיין בבינת אדם בפנים.

⁹² יתבאר לפנינו בסוף המאמר.

מתוך דברי הש"ס בבלי וירושלמי לפי דעתו הרחבה כן נהג להלכה ולמעשה'. ובכלל על חומרות חדשות שאין להם מקור בחז"ל לא מצינו שנהג בהם רבינו, ראה הערה לעיל.

יעו"י' להלן [בעניין המשנה ברורה] כי אכן ישנם הנהגות אשר נתייחדו לרבינו ז"ל ותלמידיו אחריו אשר קיימו בנפשם כל מילי דרבן, ואינם הנהגה לכלל רק להפרט אשר בבית ה', כפי שיבואר עוד לפנינו [שבזה מובן השמטת המ"ב הנהגות אלון], ובה אכן מובן שבביאורו לשו"ע לא כתב רבינו כי אם היוצא מתוך הש"ס והפוסקים להכריע להלכה לכלל העם, וזה כעין המהלך הנוכחי.

דברי מעש"ר עיקר:

ג. אין הביאור של הגר"א על שו"ע דעתו להלכתא. וכמ"ש ב'עליות אליהו (מעלות הסולם הע' י"ג, ושם בעליית קיר א') וז"ל: ויאמר אליו כי הגאון את ביאורו כתב אך לעצמו לזכור כל השיטות ומקור הדינים ע"ש. [ע' בב"י ס"ס רס"ג שהעדיף פסקי תורה"ד על כתביו: 'דמה שאדם כותב בספר יותר מדיקדק בו ממה שכותב בכתביו'⁹³] וב'שערי רחמים' סק"ו [אור חדש כת"ן] כתב 'ומה שלא הביא הגר"א בביאוריו הדעה הזאת, אין מזה ראיה דלא ס"ל כותיה דכן מצינו הובה כיוצ"ב וע' בס' עליות אליהו דף כ"ב, ע"כ⁹⁴.

כבר הארכנו לעיל בהבאת המקורות שכמעט כל בית מדרשו של רבינו למדו כפשוטן של דברים כי הביאור אכן נכתב להלכתא. אמנם יש לציין כי הרבה מהאחרונים שלא בבית מדרש הליטאי, דוגמת ה'בכורי יעקב' ודעת תורה' למהרש"ם, שהביאו כמה פעמים הנהגות הגר"א ממעש"ר וכמעט שלא הביאו מתוך הביאור עצמו [ואף כשהנהגה עצמה מבוארת היטב בדבריו שבביאור], והטעם לזה כי לא חשבו כ"כ את הביאור לדעתו, ואף

⁹³ אף שאת שניהם כתב, מ"מ הפוסקים נכתבו להורות למעשה. ואף שגם השאלות שם נעשו על ידו [כמ"ש הש"ך ביו"ד קצ"ו ועוד] מ"מ כיון שנועשה בצורה זו הרי כנועשה להורות למעשה ע"ז. והאוי"ז שבת סי' ל"ג [הו"ד בדרכ"מ סי' רס"ה] כתב על מה שמצא כתוב על שם ר"ת יואף ר"ת איני סבור שהתיר בשעת מעשה אלא לפלפול בעלמא שמה נתכוין וכה"ג אי' בירושלמי דע"ז וכו' אמר לון לא לעובדא, פ"י שאלו לו שמה לדמיון בעלמא אמר, שכן דרכו מחמת חריפותו, אמר לון לא לעובדא הלכה למעשה, הא למדת שלא רצו לסמוך עד שהעיד בפירוש שהורה הלכה למעשה.
⁹⁴ ראה בס' ברכת אליהו או"ח סי' תרצ"ד עמ' רכ"ב בהע' i בזה"ל 'והגר"ח קניבסקי כתב לי בענין זה, כי מ"ש רבינו בביאוריו על השו"ע אין בזה הוכחה כי כן פסק להלכה, משום שרבינו התכוין להביא ראיה למ"ש בשו"ע אבל לא מוכיח מזה שדעתו לפסוק כן עתה"ד' עכ"ל. ונ"ל דאי"ז שמועה מדויקת, כי רבו של הגר"ח ק, ה"ה מרן החו"א נודעק על דברים מעין אלה, כפי שהבאנו לעיל דבריו בזה בלבת אש. אבל צריך להוסיף עכ"פ רק בדברים 'שאין הנידון אלא בהידור מצוה ולא בעיקר הלכה' כלשונו של החו"א הנ"ל שם. [נש"ר שבהקדמה לברכ"א חלק ח"מ מביא ששוב כ' לו הגר"ח ק שבדרכ"כ כשמציין מקור נראה דס"ל הכי, אא"כ מוכח אחרת, ע"כ. וזה צ"ע, שהרי לעולם לא נדע כן, ומחזורתא כדאמרן, או דחזרה יש כאן וכמ"ש בפנים].

בביהמ"ד הליטאי הקדום יותר [דור או שתיים לאחר תקופת הגר"א] לא התחזק כ"כ הלימוד הראוי בביאורי הגר"א. [ונכדלהלן שלא קדם לרבינו הח"ח בהבאת דברי הביאור]. (ראה לעיל בשם ה'צבי וחמיר' כי הביהגרא הוא 'יקר המציאות'. אפי' בעל הפתחי תשובה לא הביא ביו"ד כלל מהביאור, והביא רק מהנהגותיו ראה בסי' קט"ז ורפ"ט. ובאה"ע הביא יותר מביאור החסיד⁹⁵). וראה להלן ב'כללים' שזה הביא את המסדר לביהגרא אה"ע להדפיסו יחד עם הנו"כ ולא לחוד כפי שנדפס עד אז.

ד. הביאור היה דעתו בצעירותו, ואילו המעש"ר מתלמידים אשר שימשהו בזקנותו. וכ"כ בתוס' מעש"ר בזה"ל: 'זהגם דבביאורו לשו"ע לא כתב זה, ידוע שביאורו כתב קודם שהיה בן מ' שנה ואח"כ נתחדש לו כמה שיטות והלכתא גבירתא למעשה' (שיח אליהו אות פ'), לגבי החידוש בשם ר' סעדיה בענין פת הבאה בכיסנין), ובהקדמת פאת השולחן כתב 'ויש לי הרבה בביאורו שהיה דעתו כחד מרבתינו ואח"כ בעומק דעתו פי' שיטתו וגירסתו החדשה', ע"ש דוג' לזה. והנה כפי שיבאר עוד לפנינו כי מצאנו לרבינו כמה וכמה פעמים ב'ליקוטי' שהוא חוזר בו ממש"כ בה'ביאור', א"כ לא רחוק היא שלעת זקנותו נתחדשו לו כמה דינים. וכן נתבאר לעיל שכמה פעמים אין בביהגרא הכרעה ברורה. וז"ל ה'עליות אליהו': 'יען כי ביאורו על הד"ח שר"ע כתב בכי"ק ממש, וקודם שהיה בן ארבעין שני, ע"כ נצרך לעיין ביתר חיבוריו⁹⁶, אשר תלמידיו כתבו לעת זקנותו, אם לא חזר מדעתו'.

דוגמא לכך, במעש"ר (אות קי"א) אסר להדליק בביהש"מ נרות אף ע"י נכרי. וכפשוטו זהו נגד דין מפורש בשו"ע בסי' רס"א המתיר לעבור על שבות [אמירה לגוי שבות היא] בבין השמשות לצורך מצוה, ורבינו הביא מקור לדבר בלא חולק כלל. ואף שהיה אפשר לדחוק הרבה, מ"מ האמת יורה דרכו שהמעין בפי' שנות אליהו למשניות פ"ב דשבת רואה כי מסיק רבינו שיטה חדשה שאין כל היתר לעבור בפועל על שבות בביהש"מ לצורך מצוה עיי"ש [נדל דברי רבי הוא רק לעניין עירוב נחשב כהוא ועירובו במקום אחד], ונמצא כי כפי הנראה רבינו חזר בו מדבריו שבביאור וחידש לעצמו שיטה חדשה בזה.

95 וראה בפת"ש א"ע סי' י"ז סקציה בסוגריים 'א"ר מ"ש הגאון ז"ל שם וז"ל וכו', אין מוכן כוונתו, דלפי ראות עינינו בחוטי שש לא נשאור כלל בקושיא, ומ"ש אבל קשה הוא סימא דתירוצא וקאי על המקשן וע' בחידושי מהרש"ל שם. אך בסי' צבי וחמיר דף לד ע"א מבאר היטב דרבינו למד באופן ממהרש"ל כונת התו', ומסיים 'ובחינם השיג עליו בס' בית דוד ופת"ש'.

96 עי' בעמודי אש להגר"ה בעל פסקי הגר"א, בסי' ר"ב דכתב דלא ברירא ליה דעת הגר"א אי מברכין אגרעינין כפה"ע או כפה"א, ואילו במ"ב ס"ק כ"ג ושעה"צ ס"ק כ"ב מביא דעת הגר"א בזה עפ"ד בשנו"א פ"ג דערלה.

מה עדיף יותר בהכרעת ההלכה - המעש"ר (ושאר פירושים) או הביאור הגר"א?

נפק"מ גדולה בין היישובים השונים דלעיל, היא כמובן השאלה למעשה היאך ינהג הרוצה להתדבק באורחותיו ומנהגי רבינו הגר"א, אחר דבריו בביאורו או אחר הנהגתו שבמעש"ר.

מדברי הביאור⁹⁷ בסי' כ"ה נראה דהמעש"ר מכריח טפי דעת הגר"א, דכ' בזה"ל 'ואף שמצאתי אח"כ ראייה להיפך והוא בסימן תכ"ו ס"ב בהג"ה ועי"ש בביאור הגר"א⁹⁷ בשם תה"ד דמחלק בין ההיא דיבמות משום דהתם שאפשר לבוא לידי דיחוי וכו', וגם ידוע הוא דהגר"א בעצמו הנהיג למהר בקידוש הלבנה ולא להמתין וכמו שכתב במעש"ר, ע"כ נראה פשוט דהדין עם רבינו הט"ז וכו' עיי"ש. הנה לנו שרמז בעל הח"ח על סתירה גלויה בין הביאור הגר"א להנהגתו במעש"ר (הובא לעיל ברשימה ג'), ומלשונו נראה כי דעת הגר"א בביאורו מוכרע טפי מדנהגתו בעצמו כאשר ידוע ונכתב בהמעש"ר.

וכן בביאור⁹⁸ ס"ס מ"ז כתב 'עיין במ"ב במ"ש והאחרונים וכו' היינו המ"א בשם הוזהר והגר"א והפר"ח והח"א, וכו', ולפי הבאה"ט והדה"ח יש להחמיר לכתחילה אפי' בשמע קול תרנגול, ולא רציתי לסתום כמותם משום דהפר"ח והגר"א עבדו עובדא להתיר כמו שכתב בפר"ח ובספר מעשה רבי, גם מכאן נראה שהנהגה שהנהיג הגר"א עצמו עדיפה יותר, ע"ד שכ' בביאורו על שו"ע⁹⁸. ומשתי מקומות אלו אנו רואים כי המשמעות בלשונו שמה שעדיף המעש"ר על ביהגרא הוא ממש כדברי הגמ' מעשה רב, אלא דבגמ' פירושו כמו שפירש רשב"ם ב"ב קל ע"ב ד'איכא לימיר דרך למודו אמר הכי, אבל אם בא מעשה לידו הוה מדקדק יותר, וזה ק"ק לומר כן על כתיבה לספר הלכה אא"כ נניח כי ביאורו נכתב כדרך לימודו, וי"ל. עכ"פ יש לקיים דבריו עפ"ימ"ש במהלך הרביעי דמעש"ר הוא אחרון ועדיף מביאורו דאמרינן הדר ביה מההיא.

לשאלה כע"ז אנו נוקטים גם לגבי שאר פירושי של רבינו והגהותיו לתלמודין. הי מיינייהו עדיף, ביאורו לשו"ע או שמא פירושי למשניות (שנות אליהו, אליה רבה), לש"ס (הגהות הגר"א, אמרי נועם, חידושי הלכות), לירושלמי זרעים, הגהות לתוספתא ועוד⁹⁹.

97 בתו"ת שמות י"ב אות קנט כתב 'ועיין בביאורי הגר"א לאו"ח סי' תכ"ז ס"ק ב', דהא דאין מחמיצין את המצות הוא רק אם לאחר זמן לא יעשה כהדור יותר, אבל אם ייעשה אח"כ יותר מן המוכרח מחמיצין, וחידוש שלא העיר כדרכו דהמג"א בז' כ"ה ס"ק ב' כתב מפורש ההיפך, דלעולם אין מחמיצין' ע"כ ע"ש. אבל לא ידעתי מה חידוש יש בזה כי אי"ז כלל מדרכו של רבינו לציון למג"א שכותב במקו"א היפך רבייה. ואין חידוש על בעל התו"ת שלא הביא כי באמת דעת רבינו במעש"ר דלעולם אין מחמיצין המצוה, ואין דוחין ברכת הלבנה אחר ג' ימים לעולם.

98 הא דדאי מוכח מדבריו דלא כהמהלכים א' (שאין לסמוך על המעש"ר) וג' (דאין ללמוד ממנו כי החמיר ע"ע). ובאמת כן מוכח מכל המשנה ברורה, וראה עוד להלן בזה.

99 בהגהות בן אריה לביהגרא סי' תקצ"ב סק"ד, מציין לדברי רבינו בביאורו על תיקון כ"ה ד"ה ואינון שית [ז"ל שם 'והן עשר דעמידה וכמנהג הראשונים וכמו שכ' כל הגאונים שעמידה

[כוונתנו כשיש סתירה מפורשת, כי לדייק בלשון ממש, זה ודאי שאין לדקדק בלשון תלמידיו כלשונו עצמו, וע"ז כתב החזו"א (שביעית ז' ל"א): 'אף שהלשון דחוק קצת מ"מ הכוונה מכרעת הלשון ... והלשון אינו של הגר"א ז"ל אלא נכתב מפי השמועה'].

דעת מרן החזו"ן איש בכמה מקומות, כי דבריו שבביאור לשו"ע לעולם עיקר, ונמוקו עמו: שהן מכת"י קדשו¹⁰⁰. (ערלה סי' ב' סק"ה. כלאים יא טז, ערלה א' טז). כן מצינו מטעם זה שמגמגם כ"פ על פירושו על הירושלמי; 'ולא שמיה דהגר"א חתים עליה' (דמאי ס"ס ג'). 'ונראה דלא נמסרו לן דברי רבינו כראוי' (כלאים ד' ד'). 'וכנראה לא נמסרו כאן דברי רבינו ז"ל בדיוק' (שם ד' י"ד). 'קשה להאמין שהן דברי רבינו' (שביעית ד' כ"א). 'ואולי לא נמסרו הדברים כראוי' (שם י"ח ז'). 'ולא הועתק יפה' (מעשרות ו' ד'). 'וכן על השנות אליהו לזרעים; 'ומאד קשה להאמין שיצאו הדברים מפי הגר"א ז"ל כו' ואי היה כן דעת הגר"א למה השמיטתן בביאורו וצ"ע' (יו"ד קפ"א ג' ואה"ע קל"ד ג'). 'וכנראה לא נמסרו הדברים בשלימותן' (דמאי ט' י"ז). גם על הגהות הגר"א לירושלמי, נקט החזו"א בחשדנות ביו"ד קע"ז י"ז, וכ' דאין דרך הגר"א להגיה בכמו אלה כו' ע"ש.

ובאמת מצאנו שמוהר"ח בהקדמתו לשנו"א זרעים כבר כתב 'והנה גם החיבורים שעל המשניות והירוש' מסדר זרעים אינם מכתב ולשון רבינו הגדול, ונתחברו ונסדרו ע"פ תלמידיו ששמעו מפיו כו' והחיבור של המשניות ג"כ סדרו תלמידיו בחייו ועל פיו כו'. ועיי"ש דאם ימצא המעיין פקוק יתלה בחסרון ידיעה או בשיגרת ליטא כו'¹⁰¹. ובעל 'מעניי יהושע' מדייק להביא תמיד בשם 'תלמיד החסיד' או 'תלמיד הגאון' ולא הגר"א

קשר"ק קר"ק עד שר"ת ביטלה והעמיד למנהגינו ודבריו הראשונים הם עיקר כמו שכתבתי בחידושי' לא נודע לאילו חידושים נחקרין, כפיה"נ באחד מליקוטיו. ונראה כסותר לדבריו בביאור שכי' על מנהגו של ר"ת כי נכון הוא ממנהגו של הר"ף. אבל המעיין היטב יראה כי בלשונו (אבל כו') נוטה הוא שאינו מסכים לדעת ר"ת של"ח הפסק ע"ש. עכ"פ לא גילה בביאורו תקיפות דעתו, כפי שנוהג בליקוטיו.

100 בס' משנה הלכות ח"ח ס"ג כתב: 'בדבר שאלתו אשר ראה בספר כתר ראש בשם הגר"א ז"ל דט"ק שאינו מגיע עד למטה מן הברכים כו', ובמכתבו השני כתב לאמור שדבר עם ידי"ג הגאון רשכב"ג ר' משה פיינשטיין שליט"א, ואמר הגאון שליט"א ח"ו אין זה אמת וכל מה שהוא מן הגר"א ז"ל צריך להיות נכתב בביאור הגר"א על השו"ע וכלי זה אין לסמוך עליו כלל להלכה, ומעולם לא שמע לא מן הספר כתר ראש ולא משיטה זו, ואפילו נימא דאיתא כזה מ"מ אינו אלא חומרא בעלמא ואין לזה מקור לא בש"ס ולא בפוסקים עכ"ל. ע"כ. הנה צדק בודאי כי אין הכת"ר מהגר"א אלא ממוהר"ח ז"ל [ונכבר נשתבשו בזה רבים שעירב בין הכת"ר למעש"ר ואכמ"ל].

101 אין כאן המקום להתייחס לטענת בני הגר"א [באדורת אליהו על פי' הגר"א למשלי שהו"ל מוהר"מ משקלאו, ובפירוש על יונה על א"ר טהרות והגהותיו טהרת הקודש שהו"ל רבי מאיר מוילנא תלמיד הגר"א, וע"ע בהקדמתם לפירוש על כמה אגדות תק"ס על השנו"א זרעים] על כמה מהתלמידים שהוציאו פירושי הגר"א ללא רשותם. (והרש"ז הבלין (מאסף ישרון ה' עמ' תרצ"ט) יחס התקפה חמורה של מוהר"י על השנו"א, וכל מעיין בתקלין יראה שטעה בזה. ואדרבה משבח הוא את השנו"א בתחילת דבריו).

עצמו, כשדן בפירוש הגר"א שלפנינו על הירוש' וכ"כ בבית ירדב"ז בהשגתו על פאה"ש שביעית פ"ח ה"א: 'וכבר ידוע שאין לסמוך על הפירושים שהיו בידי אנשי בית מדרשו לאחר פטירתו של הגר"א ז"ל וגם על הגייסאות, אחרי שבכת"ק ממש מבורר'. [גם הנצי"ב בהעמק שאלה (שאלתא קס"ז י"ז) נחקשה בדברי האליה רבה על נגעים, ומסיים: 'ובלי ספק התלמיד שמע וטעה בדברי הגר"א'].

לעומת זאת, דעת מוהר"י משקלאו להיפך (הקדמה לפאת השולחן), ונמוקו עמו: כי הביאור נכתב בצעירותו משא"כ כל הפירושים מאשר לימד לתלמידים לעת זקנותו¹⁰², וזהו סוף דעתו, שחזר בו [וכ', עפ"ז בעליות אליהו הע' לו דעל כן נצרך לעיין ביתר חיבוריו אשר תלמידיו כתבו לעת זקנותו אם לא חזר מדעתו]. וכ"כ בהגהות מכתב ידו¹⁰³ על ביהגר"א יו"ד סי' רצ"ג סק"ב וז"ל 'ובחיבור על הירושלמי שיטה אחרת...ע"ש, ולפי זה אידחיא מה שכתב רבינו כאן, אלא דכאן אזיל בשיטת הראשונים וכו'. ובסי' פ"ט

102 דברי הגר"מ שטרנבוך שליט"א (הלכות הגר"א ומנהגיו, סי' ע"ט): 'ואף שבביאורו למשנה בפ"ז דשבת בשנות אליהו דחה הראיה וביאר דמיירי נשיוצאה עם כסוי, דבריו בביאורו כתב אחר כך והם עיקר טפי כיון שנכתבו ע"י עצמו ולדינא, משא"כ ביאורו למשנה הם מתלמידים'. עכ"ל. ובתחילה מכבודו אין לדבריו כל בסיס כי הביאור נכתב נאחר לשנו"א, והאמת הוא ההפך, וכאמור. וגם זה רואים שכמה פעמים דברים מחודשים שנתחדשו רק בליקוט' שבביהגר"א נמצאים גם בשנו"א במעש"ר או בחידושי הלכות וכיוצא שהם נתחדשו לאח"ז. ראה פסקי הגר"א השלם סי' רס"א [שויון מעש"ר ושנו"א דלא כהביאור], וביו"ד סי' פ"ד בליקוט ב' שזה לדבריו בשנו"א פ"ק דשבת. וכך בשנו"א סופ"ב דשבת תואם לדבריו באו"ח סי' רס"א ותנ"ט שללא ספק הם מליקוטיו. ועוד [וי"ל"ע בביהגר"א יו"ד סי' ש' סק"י בביאור ובליקוט, ודעתו בשנו"א כלאים פ"ט מ"ב, וראה בדר"א כלאים פ"י ציה"ל רי"ח].

אלא דטענתו כי הביאור הוא עיקר כיון שנכתב ע"י עצמו, זהו אכן טענת החזו"א וכמש"נ בפנים, ודלא כבעל פאה"ש. אך על עיקר דבריו שם [דהגר"א סתר משנתו בין הביאור לס"י ע"ה שהביא מקור דברי רמ"א דיוצאה בפאה נכרית, מדבריו בשנו"א דפי' פאה נכרית תחת הצעף], הנה ודאי דבריו בנויים עמ"ש הגר"ח בהערותיו לשנו"א, דמה שפי' הגר"א דהפאה תחת הצעף, בא לאפוקי מדברי השלט"ג וטענתו הבאר שבע. אבל בעניי לא ידעתי הכרח לזה כלל, אולי פירש משנתנו ביש לה צעף דאליה אמאי לרה"ר לא תצא ומה חשש יש שיתגלה שער באשה ערוה, אלא שעדיין מוכח שהיתה הפאה נראית דמבר' שיש חשש דמחייכי עליה ע"ש. ובר מן דין, הרי הגר"א בביאור לא הוכיח מפאה אלא מחוטי שער יעו"ש [וכן במ"א שם]. ואכמ"ל בזה.

103 נדפסו בקובץ 'כרם שלמה' שנה י' אייר סיון תשמ"ו, [רק מקצתם הועתקו ממש לשו"ע מהדורת מכוי', בליקוט מפרשים מכת"י על חלק ח' של יו"ד שלהם, ובתחילה סבור הייתי לומר כי קיבלו רשות מהבעלים רק כשהדפיסו חלק זה, אבל משנוכחתי לראות כי גם בחלק ט' הנדפס"ח השמיטו הגהותיו (לס"י שמ"א), אני חושש כי שיטת עבודתם שהרבה מפרשים (בעיקר חדשים) מתוך הילקוט מפרשים' שלהם הובאו מקוטעים ולא שלמים, והעוול היותר גדול הוא בהגהות היקרות מפז של הגר"א אלעזר משה הורוויץ שהביאורו רק מקצת מן המקצת במקומות אשר ראו לנכון להביאו, ובשאר מקומות הרבה מאד דשמיט הגהותיו].

ס"ק ח' על דברי רבינו¹⁰⁴ שכ' יצ"ע שבתוספתא פ"ו דתרומות וכו', כ' מוהר"י בגליונו: יובהגותיו לתוספתא הגיה רבינו וכו'.

מוהר"י משקלאו הנ"ל אזיל לשיטתו, וכסידר הביאור לאו"ח, הכניס לתוך הביאור לסי' תנ"ט ס"ק ה' מדברי רבינו שבשנות אליהו פ"א דברכות מ"א. ונודעק עליו הגר"א ב'חילופי גירסאות' שבסנהדרין מא ע"ב, כי בביאור לשו"ע מכ"י הטהור ליתא כל תוספת זו, ואמנם לפי מה שחידש רבינו הגדול לעת זקנותו כמ"ש בשנות אליהו כו' ושכן מוכח בירושלמי, א"כ נכון חשבון תה"ד בשיעור מיל נולא כמ"ש בתחילת הביאור על תה"ד אבל הוא תמוה מאד ושגגה גדולה היא מאד¹⁰⁵, עיי"ש. ואף אמנם שהשגת הגר"א במקומה שלא לשבש את הביאור ולנטוע אי הכנה בדבריו שכותב דברים הסותרים בדבור אחד, מ"מ בודאי מוהר"י לטעמיה קאזיל דדעת רבינו אחרונה עיקר כמ"ש בשנו"א. ואף מרן החזון איש זצ"ל נסתבך בזה קצת (או"ח סי' י"ג) בפי' דברי הגר"א, ומסיק דעת הגר"א במסקנתו כדברי הרמב"ם [דשיעור מיל י"ח מינוט] (וכן אכן כתב בספר 'דעת יואל' [להגר"י יואל קלופט זצ"ל] לאחר שהביא דברי החילופי גירסאות כתב: 'ולפי"ז עיקר לדינא בשיטת הגר"א שהמיל הוא י"ח דקות וכשיטת הר"מ שיש לו ראייה מהירושלמי'), אך אילו היה יודע מרן החזון איש כי הביאור מסתיים בהשגה על תה"ד, ומסקנתו כי המיל הוא כ"ב ומחצה (וכפי שאכן הבינו הח"ח בביאור"ל בסי' תנ"ט, והגרצ"ה בעל הפסקי הגר"א שם), אף שהיה רואה דברי רבינו בפי' שנות אליהו, מ"מ שמא היה קובע כי דבריו בביאור הם לעיקר, כפי דעתו הנ"ל¹⁰⁵. נוראה להלן בעניין ה'ליקוטים', כי מוהר"י הכניס כמה פעמים לתוך הביאור מדברי רבינו בשנו"א ואף מליקוטים שונים].

לגבי פירושי הגר"א על המשניות, יש לעורר עוד מטעם אחר, מדוע אין ללמוד מהם להלכתא [כנגד הביאור וכיוצא ב]. והוא, דכל הלומד בפירושו יראה כי מדרך רבינו לפרש המשניות כפי פשוטו ולא דוקא אליבא דהילכתא ואף לפעמים כנגד התלמוד [וכמו שנביא להלן], ובודאי אי"ז מדרך רבינו לחלוק על רבינא ור"א שהם סוף הוראה [וכדבריו בביהגר"א חו"מ סי' כ"ה ס"ק ו' דעל הגמ' אין רשות להוסיף ולא לגרוע כ"ש לחלוק כמ"ש בפי' הפועלים רבינא ורב אשי סוף הוראה], וכמשי"כ הגר"א נפתלי הערץ הלוי זצ"ל בהערותיו לשנו"א (שהוציא לאור לראשונה בח"ב מסידורו תרנ"ח) שבת פ"א מ"ב: 'אבל

¹⁰⁴ ומעניין כי בדפוס ווילנא נשמט כל שורה זו. איני יודע אם השמיטה הגר"א מכח הגהתו שבתוספתא, כי לא מסתבר שבאמת לא נמצא כן בכת"ק וטורה שלימה ברה הר"י מדעתו.

¹⁰⁵ ראה גם בסי' שלום יהודה (להגר"א פלצינסקי) מועד סי' ו' שהשיג על החזון איש שתפס במסקנת הגר"א כן, והא מכיון שכל דברי מסקנתו כהרמב"ם הוא מתוך השנו"א, א"כ אזלינן להלכתא בתר מסקנתו בביאור, וכפי שהבין המ"ב והגרי"ח ב'סדר זמנים', וכל דבריו בשנו"א אינו אלא דיש לפרש כך ד' הר"מ, אבל להלכה דעתו דשיעור מיל הוא ג' שמיניות, וכפי שכ' גם בסי' תמ"ג. את"ד. ולהיפך, בסי' 'אורות חיים' פ"ו אות ד' דעת הגר"א כפי שסבר בזקנותו בשנו"א עיי"ש. [ועמדו שם דעפ"ד בחלופי גירסאות מיושד ד' הגר"א בסי' תמ"ג ובסי' רס"א שנראה כדעת הביאור ולא כסו"ד מהשנו"א]. ועי' בכ"ז בפסקי הגר"א השלם סי' רס"א.

לענין פירוש המשנה נקט כפשטות לשון המשנה. וכן שם ברפ"ג: 'רבינו פי' דלשהות תנן משום דאתיא מתני' כפשטא בלא חיסורי מחסרא'¹⁰⁶.

ולכא' הטעם בכ"ז, כי כך מקובלנו מבית מדרשו של רבינו משמו¹⁰⁷; בשאלות ממוהר"ח ז"ל (אות כ"ו): 'ללמוד משניות וללמוד הפשט דייקא', וברש"ש פסחים עד ע"א: 'וכבר הרשנו הרמב"ם בפ"ה דנזיר ט"ה לפרש משנה נגד הגמרא היכא דליכא נפקותא לדינא, ע"ש בתוי"ט. ועמש"כ בברכות מט ע"ב במשנה שגם הגר"א ז"ל עשה כן'¹⁰⁸, ע"כ. 'ושמעתי מאדוני מ"ו הגאון זצ"ל שהמשנה נדרש בפשט ודרש¹⁰⁹ - גביעי גביעי הכסף לרבי בנימין ריבלין ז"ל משקלאו. וידוע כי מוהר"ח התפלש בעפר בית המדרש כי אמר והוי מתאבק בעפר רגליהם אין מקרא יוצא מידי פשוטו (תולדות רי"ס). והגר"ר מנשה מאליא בספרו בינת מקרא: 'ושמעתי מפ"ק הגאון החסיד כו' והוסיף עוד אומץ שאף במשנה יש פשט ודרש' וכו' [והו"ד בעליות אליהו מעלות הסולם י"א ועי"ש].

ואמנם יש לציין כי פעמים הדבר להיפך ממש, שרבינו מפרש את המשנה לא כהגמ' בכדי להעמיס ההלכתא לדינא בתוך המשנה, ע' רפ"ז דפי' מתני' דלא כהלכתא כדינא דגמ', כיון שבזמן הזה עכ"פ כו"ע מודו דניהנו להיכתב, ועוד כיוצא ב, וכן הרבה חידושי דינים מחודשים שהובא בשם רבינו בעוד מקורות נראה בהקדמה לס' חידושי הלכות עמ"ס שבת], דרבינו מפרש הכי בלישנא דמתני', ונראה להדיא מדבריו שנתכוין הכי להלכתא. ראוי לציין כאן דבריו (עליות אליהו הע' ט"ז דף כב א') כי עדיף לזכור תוכן העניין במשניות מאשר התיבות בדקדוק, כי זהו העיקר בתושב"ע.

סיבה נוספת להעדיף להלכה את הביאור לשו"ע דוקא, לאפוקי שאר הפירושים, הוא על דרך הכרעת ההלכה ע"פ קבלת הרבים, ויתבאר בע"ה להלן ב'עיקר השלישי'.

לגבי סתירות בין הביאור להגהותיו על הש"ס, וכדוגמת מ"ש במעש"ר מכת"י ר' סעדיה: אין רבינו גורס בברכת אשר יצר 'אפילו שעה אחת'. וכך בביאורו לסי' ו' האריך,

¹⁰⁶ יש להוסיף נופך, כי לרבינו חסורי מחסרא הוא רק משום דהגמ' רוצה לקבוע הלכתא כחנניא, אבל ודאי פירושה דמתני' כחכמים. ראה לעיל בענין זה.

¹⁰⁷ שלא כדברי הגר"מ ראטה בקול מבשר בסוה"ס דאין יסוד נאמן לומר כי הגר"א פירש לפעמים כנגד הגמ' עיי"ש בתקיפות כדרכו. ואי"ז נכון, וכל הלומד היטב בשנו"א יראה כי זה מדרך רבינו וכפי שהעידו תלמידיו בשמו. ע"ע במאמרם המאלף של הרד"מ קורן והר"י פרנקל במאסף ישורון ד' תשנ"ט עמ' מג' - עז'.

¹⁰⁸ ועיין היטב בביאור הגר"א או"ח סי' שיי"ח סק"א ובהגהות הגר"י ברוך פרענקיל עליו, ותראה דבר פלא אשר רבינו מפרש מוזני' רחוקין ולא כסוגיית הגמ' שם, ועפ"י נעשה סתם מתני' כר"מ, ופוסק שם רבינו להלכתא כוונתה דלא כשא"ר שפסקו כר"י.

¹⁰⁹ יש לציין שגם הגר"ר אלעזר רוקח בספרו מעשה רוקח למשניות כותב בהקדמתו 'שכל דברי חז"ל הק' במשנה ובגמ' הכל הוא ברמז וסודות התורה רזין דרזין כמבואר בזהר הקדוש ובתיקונים בכמה דוכתי, ודאי אין הדברים יוצאין מפשטן, כמו בתורה שבכתב שאין המקרא יוצא מידי פשוטו, אבל באמת הכל הוא צרופי שמות הקדושים'.

וסיים שם: 'וכ"ז דחקם גי' 'אפילו שעה א' אבל בגי' שלנו ליתא וא"צ לכ"ז', נוכן בפסקי הגר"א שם]. אמנם במעש"ר להג"ר יששכר בער ליתא, ובהגהותיו בש"ס ברכות ס' ב' הוסיף תיבות 'אפילו שעה אחת'. וכן מ"ש בביאורו לסי' ק"ג סק"ב 'ובגמרא שלנו איתא בהדיא', ואילו בהגהותיו לברכות כד ע"ב מחק התיבות 'ומתחיל ממקום שפסק'.

והנה מוהר"י משקלאוו בהקדמת פאת השלחן כ' להעדיף את הגהות הגר"א על הש"ס שכתב בעת זקנותו על פני ביאורו לשו"ע שנכתב בצעירותו. וכפי הנראה מרן החזו"א לא הסכים עימו וכנ"ל. ויש להוסיף שעל ההגהות אין לסמוך כמעט כלל להלכה, כיון שכתב זאת לעצמו (ע' ב"ב קל ע"ב), ופעמים רבות חזר בו מדברים שכי' לעצמו דרך לימודו. ראה לדוג' ב'חילופי גירסאות' [להגיא"א קליינרמאן] ברכות כט ע"ב, שהגר"א חזר בו מהגהתו על הש"ס. כך מצאנו גם בוד"ל מעשרות פ"ג 'כן רשם אדמו"ר תחילת הגירסא ואח"כ חזר בו ואמר שגירסת הספר דוקא אמיתית', וכן שם בפ"ה 'נרשם בכ"י אדמו"ר למוחקו, ובלמדו עימנו קיים גירסת הספר'.¹¹⁰

המשך יבוא אי"ה

110 וראה עוד ב'ספר הגר"א' במאמר 'הגר"א והירושלמי', ובמאמרו של ר"ק כהנא 'לחקר ביהגר"א', וכן במבוא לתוספתא כפשוטה טהרות, אריכות בסחירות שבין הגהות רבינו לבין ביאורו על השו"ע, וראה שם שנקטו כולם כי ההגהות נעשו דרך הלימוד ופעמים הגיה כשיטה מסוימת וכיוצא.